

Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού

Τόμ. 2, Αρ. 1 (2022)

Ορίζοντες Μέλλοντος

ΑΥΤΟΜΑΤΟΝ

Περιοδικό Ψηφιακών
Μέσων και Πολιτισμού #2.1

Ορίζοντες Μέλλοντος

Αλγόριθμοι στη
δημόσια σφαίρα: ο φόβος του
«κωδικοποιημένου βλέμματος» και η
επικοινωνία της επιστήμης **7** Αλληλοδιαπλοκή
ψηφιακού-ψυχολογικού: αναζητώντας τα ψυχολογικά
θεμέλια της ψηφιακότητας **30** Παραίτηση **53** «Έχεις
αμφισβητήσει ποτέ τη φύση της πραγματικότητάς
σου;»: Η κατασκευή της ταυτότητας του ανθρωποειδούς
ρομπότ στο Westworld **67** Ψηφιακοί «Σάιλοκ» και
ομοκανονικότητα στους πολιτισμούς των διαδικτυακών
παιχνιδιών. (Απο)μυθοποίηση και (απο)ταύτιση **90**
Βγαίνοντας από το Κάστρο των Βαμπίρ **108** Σχόλια
πάνω στο Κάστρο των Βαμπίρ **122** Τεχνολογικά
επίκαιρα **127**

AYT
OMA
TON

Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού

Έκδοση της

Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών του Ανθρώπου

Σαρρή 14, 105 53 Αθήνα, τηλ./fax 210 3250058, e-mail: emea.topika@gmail.com

Ηλεκτρονικός Εκδότης

Επιμέλεια

Λέανδρος Κυριακόπουλος, Πέτρος Πετρίδης

Επιστημονική επιτροπή

Αλέξανδρος Αφουξενίδης, Δάφνη Δραγώνα, Ελπίδα Καραμπά, Αθηνά Καρατζογιάννη, Δέσποινα Καταπότη, Μαρία Κονομή, Λέανδρος Κυριακόπουλος, Βασιλική Λαλιώτη, Μήτσος Μπιλάλης, Νίκος Μπουμπάρης, Μπετίνα Ντάβου, Μανώλης Πατηνιώτης, Πηνελόπη Παπαηλία, Πέτρος Πετρίδης, Μάνθος Σαντοριναίος, Ανθή Σιδηροπούλου, Γιάννης Σκαρπέλος, Ηλίας Στουραϊτής

© 2022 EMEA – αστική μη κερδοσκοπική

Διάθεση: εκδόσεις νήσος, Σαρρή 14, 105 53 Αθήνα

Διατίθεται ηλεκτρονικά με ανοιχτή πρόσβαση στο ejournals.epublishing.ekt.gr/

ISSN: 2732-9178

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

EDITORIAL	5
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ, ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ	
Αλγόριθμοι στη δημόσια σφαίρα: ο φόβος του «κωδικοποιημένου βλέμματος» και η Επικοινωνία της Επιστήμης Βογιατζής Ηρακλής-Αλέξανδρος, Βλαχάκης Γεώργιος	7
Αλληλοδιαπλοκή ψηφιακού-ψυχολογικού: αναζητώντας τα ψυχολογικά θεμέλια της ψηφιακότητας Νικόλ Σαρλά	30
Παραίτηση Franco “Bifo” Berardi	54
«Έχεις αμφισβητήσει ποτέ την πραγματικότητά σου;»: Η κατασκευή της ταυτότητας του ανθρωποειδούς ρομπότ στο Westworld Ελένη Τσατσαρώνη	68
Ψηφιακοί «Σάϊλοκ» και ομοκανονικότητα στους πολιτισμούς των διαδικτυακών παιχνιδιών. (Απο)μυθοποίηση και (απο)ταύτιση Ελένη Λαζαρίδου	91
ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ	
Βγαίνοντας από το Κάστρο των Βαμπίρ Mark Fisher	109
Σχόλια πάνω στο Κάστρο των Βαμπίρ Κώστας Σαββόπουλος, Αντρέας Μερκούρης	123
ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΑ ΕΠΙΚΑΙΡΑ	
Συμπόσιο «Η τέχνη και ο σχεδιασμός της εκτεταμένης πραγματικότητας» ERASMUS XR Multiplier Event Ινώ Θεοδώρου, Πένυ Παπαγεωργοπούλου, Δημήτρης Χαρίτος	128

Το τρίτο τεύχος του *Αυτόματων* υλοποιεί έναν από τους κεντρικούς προσανατολισμούς της συντακτικής του ομάδας. Η δημοσιοποίηση επιστημονικών εργασιών υποψήφιων διδακτόρων και διδακτορισμών από τους χώρους των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών αποτέλεσε ζητούμενο από τα πρώτα στάδια του συγκεκριμένου εκδοτικού εγχειρήματος. Η επικοινωνία ερευνών εν τω γίνεσθαι συνιστά έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της παραγωγής γνώσης σε ιστορικοπολιτισμικές εποχές ραγδαίας επιτάχυνσης, βίαιων μετασχηματισμών και αλληπάλληλων κρισιακών συνθηκών, όπως είναι και η δική μας.

Παρόλο που στα προηγούμενα τεύχη του *Αυτόματων* έχουν δημοσιευθεί επιστημονικά άρθρα υποψήφιων διδακτόρων και διδακτορισμών, το παρόν τεύχος φιλοξενεί αποκλειστικά τέτοιο περιεχόμενο. Πρωτότυπα άρθρα, μεταφράσεις και σχολιασμοί που έχουν γραφτεί από υποψήφιους διδάκτορες είτε αυτόνομα είτε σε συνεργασία με άλλους επιστήμονες, εξετάζουν πολυπρισματικά διαφορετικά ζητήματα όπως είναι το αλγοριθμικό φαντασιακό, τα ψυχολογικά θεμέλια των υπολογιστικών μηχανών, το φαινόμενο της Μεγάλης Παραίτησης, οι ορίζοντες μέλλοντος που υφαίνονται στην επιστημονική φαντασία, οι συνομιλίες αλλά και οι αντιπαραβολές μεταξύ «ανθρώπινου» και «τεχνητού», και οι κριτικές αναγνώσεις των διαδικασιών συμπερίληψης στη βάση του φύλου σε ψηφιακά περιβάλλοντα και πλατφόρμες.

Ευελπιστούμε πως το παρόν τεύχος θα αποτελέσει έναυσμα για παρόμοιες πρωτοβουλίες αλλά και θα ενισχύσει το εντόπιο ενδιαφέρον για ζητήματα νέων τεχνολογιών και πολιτισμού. Ευχόμαστε καλή ανάγνωση.

Η εκδοτική ομάδα του *Αυτόματων*

Αλγόριθμοι στη δημόσια σφαίρα: ο φόβος του «κωδικοποιημένου βλέμματος» και η Επικοινωνία της Επιστήμης

Βογιατζής Ηρακλής-Αλέξανδροςⁱ, Βλαχάκης Γεώργιοςⁱⁱ

Περίληψη

Η ανάπτυξη και ραγδαία ενσωμάτωση των ψηφιακών τεχνολογιών στις καθημερινές δραστηριότητες συχνά συνοδεύεται από αφηγήματα για την επιδραστικότητα των αλγορίθμων στην κοινωνική πραγματικότητα. Τα τελευταία χρόνια πληθαίνουν οι προβληματισμοί για το μέλλον της αλγοριθμικής ρύθμισης του κοινωνικού, καθώς η επέκταση της χρήσης των αυτοματοποιημένων συστημάτων λήψης αποφάσεων στην εκπαίδευση, στην εργασία και στις θεσμικές διαδικασίες, έχει φέρει στο φως τις φυλετικές, έμφυλες και ταξικές προκαταλήψεις που εγγράφονται στον σχεδιασμό και στα δεδομένα των αλγορίθμων. Στο άρθρο αυτό, χαρτογραφείται ο σχετικός διάλογος στη δημόσια σφαίρα και εξετάζονται τα αλγοριθμικά φαντασιακά που χαρακτηρίζουν τα διαφορετικά πεδία του δημόσιου λόγου και της ακαδημαϊκής έρευνας, με σκοπό την ανασυγκρότηση του κριτικού λόγου που παράγεται για τους αλγορίθμους. Σε μια προσπάθεια υπέρβασης των αφηγημάτων της τεχνοφοβίας και της τεχνοφιλίας, το άρθρο τοποθετεί στο κέντρο της συζήτησης την επικοινωνία της επιστήμης και τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει στην ανάπτυξη ενός διαλόγου για τον ψηφιακό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Λέξεις κλειδιά: αλγόριθμοι, αλγοριθμικό φαντασιακό, επικοινωνία της επιστήμης, δημόσια σφαίρα, αλγοριθμική προκατάληψη.

i. Υποψήφιος διδάκτορας, τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης/ΕΚΠΑ, vogiatzisira@phs.uoa.gr

ii. Αναπληρωτής καθηγητής, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών/ΕΑΠ, gvlachakis@eap.gr

Algorithms in the public sphere: the fear of «coded gaze» and science communication

Vogiatzis Iraklis-Alexandrosⁱⁱⁱ, Vlahakis George^{iv}

Abstract

The rapid development and implementation of digital technologies in our daily world, is often accompanied by social narratives about the impact of algorithms on social life. Over the last few years concerns about the future of algorithmic regulation have been raised, as automated decision-making systems are steadily implemented in education, labour and in institutions, inscribing racial, gender and class discriminations in both the design of algorithms and their data. This paper maps the public discourse around those issues and examines the algorithmic imaginaries in different fields of the public sphere and academic research, in an effort to reconstruct critical discourse against popular algorithmic narratives. By avoiding the established concepts of technophobia and technophilia, we elaborate on the role of science communication and the ways with which a critical approach to algorithms may induce fruitful ideas for developing a political discussion for the future of digital transformation of societies.

Keywords: algorithms, algorithmic imaginary, science communication, public sphere, algorithmic bias.

iii. PhD candidate, Department of History and Philosophy of Science/NKUA, GreeceAuthor's status/position, vogiatzisira@phs.uoa.gr.

iv. Associate Proffesor, School of Humanities/Hellenic Open University, gvlachakis@eap.gr

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια η έννοια του αλγορίθμου κατακτά ολοένα και περισσότερο ενδιαφέρον στη δημόσια σφαίρα (Carlan & boyd 2016). Όπως για παράδειγμα με τους αλγορίθμους επιλογής και ιεράρχησης που χρησιμοποιούνται στην επιλογή βιογραφικών εργαζομένων ή στην αξιολόγηση της απόδοσης των καθηγητών της δημόσιας εκπαίδευσης, οι οποίοι και έγιναν αντικείμενο σφοδρής κριτικής λόγω της «εγγενούς προκατάληψης» τους υπέρ των ανδρών (O'Neil 2021). Η κοινωνική ισχύς των αλγορίθμων (Beer 2016) καθώς και το σύνολο των ιδεών, των αξιών και των πεποιθήσεων που συντελούν στην ισχυροποίηση της αυθεντίας τους περιγράφονται από τους ερευνητές ως «αλγοριθμικός πολιτισμός» (Striphas 2015). Και παρόμοια, οι ιδέες, οι τάσεις, οι φόβοι και οι προσδοκίες που συνοδεύουν την άδυση των αλγορίθμων ως πυλώνα της ψηφιακότητας, έχουν αποτελέσει ουσιαστικό πεδίο έρευνας για τη φιλοσοφία και την κοινωνιολογία.

Θα παραθέσουμε ένα άλλο παράδειγμα του «αλγοριθμικού πολιτισμού». Το 2016 η Τζόι Μπουλαμβίνι (Joy Buolamwini), από το Media Lab του MIT, παρουσίασε σε ένα μίνι-ντοκιμαντέρ στο «Μουσείο της Βοστώνης», την εμπειρία της ως ερευνήτριας της πληροφορικής στον τομέα της υπολογιστικής οπτικής αναγνώρισης (computer vision). Η ερευνήτρια με καταγωγή από την Γκάνα και τον Καναδά εξομολογήθηκε πως, στην προσπάθειά της να κατασκευάσει συστήματα αναγνώρισης προσώπου μέσω τεχνολογιών μηχανικής μάθησης, ανακάλυψε πως αυτές αδυνατούσαν να αναγνωρίσουν το πρόσωπό της. Η Μπουλαμβίνι ήταν αόρατη ή α-πρόσωπη για τα συστήματα αυτά, καθώς ο τύπος του προσώπου της (το χρώμα, η υφή του δέρματος, το σχήμα και χαρακτηριστικά) δεν περιέχεται στα πιο γνωστά σύνολα μεγάλων δεδομένων με τα οποία εκπαιδεύονται οι αλγόριθμοι αναγνώρισης προσώπου¹. Η μεροληψία του αλγορίθμου οδήγησε στην αποκάλυψη αυτής της επιστημονικής πρακτικής η οποία επουδενί περιοριζόταν στα συστήματα της ερευνήτριας ή του εργαστηρίου της. Τα σύνολα δεδομένων που χρησιμοποιούν και μοιράζονται οι επιστήμονες είναι γεμάτα από αντίστοιχες διακρίσεις με βάση το δέρμα, το χρώμα, το φύλο και άλλα χαρακτηριστικά, οι οποίες διαχέονται ραγδαία και ανεξέλεγκτα στην επιστημονική πρακτική (Buolamwini & Gebru 2018). Το φαινόμενο που αναδύεται είναι σύνθετο και η Μπουλαμβίνι χρησιμοποίησε τον όρο «κωδικοποιημένο βλέμμα» (Coded Gaze) για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο μια περίπλοκη συναρμογή τεχνοεπιστήμης και κοινωνίας, μπορεί να αγνοεί το γυναικείο αφρικανικό σώμα.

Οι ψηφιακές τεχνολογίες και οι αλγόριθμοί τους εμφανίζονται μπροστά μας, όχι μόνο ως αντικείμενα αλλά και ως επιτελέσεις. Αν και μη-ανθρώπινες οντότη-

τες, οι αλγόριθμοι είναι οργανικά ενταγμένοι σε κοινωνικοτεχνικές συναρμογές. Όπως αναφέρουν οι Ρόμπερτζ και Σέιφερτ (Roberge και Seyfert 2016: 4), «Η μελέτη των αλγορίθμων από τη σκοπιά της πολιτισμικής κοινωνιολογίας καθίσταται δυνατή μόνο αν κατανοηθούν ως οντότητες που είναι επιτελεστικές και παράγουν νοήματα». Μπορεί, λοιπόν, το «κωδικοποιημένο βλέμμα» με το οποίο η τεχνολογία αναγνώρισης προσώπου κοιτά τα υποκείμενα, να μην υπαγορεύεται από κάποιο άμεσο συμφέρον ή ρητή εντολή των κατασκευαστών και των ιδιοκτητών του. Παρ' όλα αυτά, σε αυτό εγγράφεται μια κοινωνική νόρμα την οποία ονομάζουμε *αλγοριθμική προκατάληψη* (algorithmic bias).

Σε αυτό το άρθρο θα ασχοληθούμε με τις κοινωνικές επιτελέσεις των αλγοριθμικών συστημάτων και τον διάλογο που πυροδοτούν στη δημόσια σφαίρα. Ποια φαντασιακά καθορίζουν τη χρήση των αλγορίθμων; Πώς κατανοείται η επίδραση των ψηφιακών τεχνολογιών στην κοινωνία; Τέλος, ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτού του διαλόγου και τί μπορεί να προσφέρουν οι κοινωνικές επιστήμες σε αυτόν; Για τον σκοπό αυτό, θα μελετήσουμε κριτικά εγχειρήματα που αναλύουν την επίδραση των αλγορίθμων στην κοινωνία, εξετάζοντας αναστοχαστικά τη σχετική θεωρητική συζήτηση.

Η αλγοριθμική προκατάληψη, τα συστήματα επιτήρησης της κοινωνικής δραστηριότητας (Zuboff 2020) και η αλγοριθμική διακυβέρνηση (Danaher 2016), καταλαμβάνουν τα τελευταία χρόνια σημαντικό χώρο στον δημόσιο διάλογο και πολλές φορές συνεισφέρουν στη δημιουργία ενός κλίματος τεχνοφοβίας. Εκτός από αυτό, η ψηφιακή συνθήκη συγχέεται με την οικονομική ανάπτυξη (Schwab 2017) και την ενίσχυση του προοδευτικού χαρακτήρα της νεωτερικότητας. Αυτές οι δύο εικόνες για τον ψηφιακό μετασχηματισμό συγκροτούν τα αλγοριθμικά φαντασιακά, τα οποία αποτελούν συστήματα πεποιθήσεων που ενσωματώνουν όχι μόνο τους προβληματισμούς αλλά και τις ελπίδες για την επίδραση των αλγορίθμων στην κοινωνική ζωή. Εκτός από τη σημασία που έχει η μελέτη αυτού του διαλόγου στη δημόσια σφαίρα, θα υποστηρίξουμε πως η επικοινωνία της επιστήμης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο με διπλή σημασία. Από τη μια, ενημερώνει το κοινό για τη φύση και τις επιδράσεις των τεχνολογιών, μειώνοντας το επίπεδο άγχους και τεχνοφοβίας. Από την άλλη, η επικοινωνία της επιστήμης και τα σύγχρονα μοντέλα της, μπορούν να συνεισφέρουν στον κοινωνικό μετασχηματισμό και τον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών προβλημάτων υπό μια νέα προοπτική.

Αλγοριθμικά Φαντασιακά

Το *αλγοριθμικό φαντασιακό* αποτελεί σημείο εκκίνησης για την ανάλυση της συζήτησης για τους αλγορίθμους. Η συγκεχυμένη εικόνα για τις αλγοριθμικές τεχνολογίες – οι οποίες εμφανίζονται στη δημόσια σφαίρα είτε ως σωτήριες είτε ως καταστροφικές – δεν αποτελεί πρόβλημα που η έρευνα καλείται να διαλευκάνει. Κάθε άλλο, ο ζωντανός διάλογος και οι αντικρουόμενες απόψεις προκαλούνται από την επιτελεστική διάσταση των ψηφιακών τεχνολογιών και τον τρόπο με τον οποίο αυτές λειτουργούν.

Στη δημόσια σφαίρα εμφανίζεται ένα πλήθος από αλγοριθμικά φαντασιακά, τα οποία παίρνουν μορφή στην κοινωνική πραγματικότητα εκφράζοντας ταξικές και κοινωνικές αντιθέσεις καθώς και ατομικές ή συλλογικές φιλοδοξίες. Αυτό δεν σημαίνει πως κάθε φαντασιακό αντικατοπτρίζει μια πραγματική ή μια ψευδή εικόνα για την τεχνολογία και την κοινωνία. Αντίθετα, στην πλειονότητά τους αποτελούνται από «μη-πραγματοποιημένες» ιδέες. Επομένως, είναι σημαντικό να τονιστεί πως τα φαντασιακά δεν αποτελούν αληθείς ή ψευδείς απεικονίσεις της τεχνολογίας, αλλά περισσότερο καθίστανται σημεία διαμάχης, τα οποία συγχρόνως χαρτογραφούν το κοινωνικό τοπίο όπως αυτό διαμορφώνεται από τις τεχνολογικές εξελίξεις.

Ονομάζουμε αλγοριθμικά φαντασιακά το δυναμικό σύνολο των οραμάτων, πεποιθήσεων, ελπίδων και φόβων που αποκτούν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες για τον κοινωνικό ρόλο των αλγορίθμων, εννοώντας τις συνθήκες με τις οποίες οι αλγόριθμοι εντάσσονται στις ανθρώπινες δραστηριότητες, προς όφελος του «γενικού καλού» ή της «κοινής λογικής». Τα αλγοριθμικά φαντασιακά περιλαμβάνουν και τις αντιλήψεις για τον τρόπο λειτουργίας συγκεκριμένων αλγορίθμων, γεγονός που τους κάνει να εμφανίζονται ως κοινωνικοί δρώντες – δηλαδή μέρος της επιτελεστικής συγκρότησης της οικονομίας, του κράτους, και των συστημάτων ασφάλειας και επιτήρησης.

Οι επί μέρους εννοιολογήσεις που εγγράφονται στον γενικότερο ορισμό του «φαντασιακού» σε σχέση με τους αλγορίθμους, αφορούν στον τρόπο με τον οποίο ο/η κάθε θεωρητικός επιλέγει να φωτίσει διαφορετικές πτυχές του όρου ανάλογα με την ανάλυση που ακολουθεί. Η έννοια του «κοινωνικού φαντασιακού» του Τσάρλς Τέιλορ (Charles Taylor 2002), το «κοινωνικοτεχνικό φαντασιακό» των Ζάζανοφ και Κιμ (Jasanoff & Kim 2015), αλλά και οι πιο ειδικές αναλύσεις για τις ψηφιακές τεχνολογίες, όπως αυτή του «διαδικτυακού φαντασιακού» του Πατρίς Φλισί (Patrice Flichy 2008) και του «αλγοριθμικού φαντασιακού» στην περίπτωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης της Τάινα Μπούχερ (Taina Bucher 2016), υποδεικνύουν την πολυδιάστατη και εύπλαστη φύση του όρου.

Ο Τσάρλς Τέιλορ, συγκεκριμένα, περιγράφει το κοινωνικό φαντασιακό ως το σύνολο των τρόπων «με τους οποίους οι άνθρωποι οραματίζονται την κοινωνική τους ύπαρξη σε σχέση με τον περίγυρό τους» (Taylor 2002: 106). Το κοινωνικό φαντασιακό αφορά τις κοινές αντιλήψεις που νομιμοποιούν και υποστασιοποιούν τις πρακτικές των ανθρώπων στην καθημερινότητά τους. Με αυτόν τον τρόπο τα φαντασιακά εξηγούν τη διαμόρφωση κοινών πρακτικών μεταξύ διαφορετικών ομάδων και συμφερόντων για την επίτευξη ενός σκοπού. Οι κοινές αυτές αντιλήψεις, όπως ο ίδιος λέει, είναι ταυτόχρονα «πραγματολογικές και κανονιστικές. Με άλλα λόγια η αίσθηση που έχουμε για το πώς έχουν τα πράγματα στη ζωή μας, είναι συυφασμένη με την ιδέα του πώς θα έπρεπε να είναι» (ό.π.: 106).

Μεταφέροντας την έννοια του κοινωνικού φαντασιακού στην περίπτωση των μεγάλων ερευνητικών προγραμμάτων, όπως οι τεχνολογίες παραγωγής ενέργειας, η Ζάζανοφ θα εισάγει τον όρο «κοινωνικοτεχνικά φαντασιακά» (sociotechnical imaginaries) για να περιγράψει τα «συλλογικά οράματα για ένα ευκταίο μέλλον, τα οποία παρουσιάζονται στον δημόσιο λόγο, παίρνουν τη μορφή θεσμών, αποκτούν ζωή μέσα από διαδεδομένες αντιλήψεις για τις μορφές της κοινωνικής ζωής και κοινωνικής οργάνωσης: καθίστανται εφικτά (και υποστηρίζονται) από τις εξελίξεις στις επιστήμες και την τεχνολογία» (Jasanoff & Kim 2015: 4). Τα κοινωνικοτεχνικά φαντασιακά μας δείχνουν το πώς οι συλλογικά εμπεδωμένες αξίες μπορούν να επηρεάσουν τον σχεδιασμό τεχνολογιών και ταυτόχρονα να τις αντικατοπτρίζουν.

Οι ιστορικοί της τεχνολογίας έχουν ασχοληθεί ενδελεχώς με τα κοινωνικά αφηγήματα που έχουν συνοδεύσει τις εμβληματικές τεχνολογίες στη νεωτερικότητα, όπως για παράδειγμα με τη «τεχνολογική μεγαλοπρέπεια» των σιδηροδρόμων κατά τον 19^ο αιώνα στις ΗΠΑ, όπως περιγράφει ο Λίο Μαρξ, στο *The Machine in the Garden* (2000). Η σύγκρουση μεταξύ της προοδευτικής τεχνολογίας και της «ειδυλλιακής» αγροτικής ζωής καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό αρκετές τεχνολογικές διαμάχες των επόμενων αιώνων όπως για παράδειγμα αυτές της πυρηνικής τεχνολογίας, αλλά και την επίδραση των τεχνολογιών στο περιβάλλον. Με τη δημιουργία των πρώτων υπολογιστικών συστημάτων, η φαντασία περί της ισχύς του ψηφιακού έναντι του αναλογικού υπολογισμού πήρε τη μορφή της ιδεολογικής σύγκρουσης ανάμεσα στους μηχανικούς διαμορφώνοντας την εξέλιξη των υπολογιστικών συστημάτων. Σήμερα, η υπεροχή των ψηφιακών έναντι των αναλογικών υπολογιστικών τεχνολογιών μοιάζει αυτονόητη, χάρη στη μεγαλύτερη ταχύτητα και την ισχύ των δευτέρων σε σχέση με τις πρώτες. Ο Αριστοτέλης Τύμπας στο *Αναλογική Εργασία, Ψηφιακό Κεφάλαιο* (2018), περιγράφει τη μεταφορά του φαντασιακού στην παραγωγή, με τη μηχανή ως σταθερό κεφάλαιο να αξιώνει την υπε-

ροχή της έναντι του μεταβλητού κεφαλαίου και την ανθρώπινη εργασία να μπαίνει σε δεύτερο ρόλο εξαιτίας της «αναλογικής» της φύσης. Οι ιδέες της ψηφιακής υπεροχής μεταφέρονται στο κοινωνικό πεδίο και συγκεκριμένα, στις ταξικές συγκρούσεις, διαδραματίζοντας σημαντικό ρόλο σε αυτές· φαινόμενο το οποίο θα συζητήσουμε στη συνέχεια.

Την *Ιστορία της Τεχνολογίας* διαδέχεται η *Κοινωνιολογία της Τεχνολογίας* και οι *Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας*, οι οποίες δίνουν έμφαση στην καθαυτή μελέτη των ψηφιακών ή διαδικτυακών τεχνολογιών. Το διαδίκτυο αποτελεί την πιο ριζοσπαστική τεχνολογική επανάσταση μετά τον Η/Υ, η οποία αναπτύσσεται παράλληλα με αυτόν. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, το διαδίκτυο πυροδότησε νέα οράματα για τον κοινωνικό μετασχηματισμό τα οποία στην πρώτη φάση ανάπτυξής του βασίστηκαν στην απελευθερωτική επίδραση της επικοινωνίας και της ενημέρωσης (Flichy 2008). Οι δυνατότητες ταχύτατης μεταφοράς πληροφορίας, καθώς επίσης και η εκρηκτική ανάπτυξη που αναμενόταν να προσφέρει στην παγκόσμια οικονομία και την παραγωγή, συνέθεσαν τα πρώτα οράματα για το διαδίκτυο και τους παγκόσμιους ιστούς (O'Reilly 2020). Μηχανικοί, διευθυντές επιχειρήσεων, κράτη και θεσμοί διαμόρφωσαν πολύ σύντομα ένα συμπαγές αφήγημα για το μέλλον της κοινωνίας της πληροφορίας (Castells 2000). Το αφήγημα αυτό εξασθένησε μερικώς με την οικονομική φούσκα του διαδικτύου το 2001 και μια δεκαετία αργότερα αναζωπυρώθηκε με την αραβική άνοιξη και τη δημοκρατική χρήση των τεχνολογιών του παγκόσμιου ιστού 2.0, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το φαντασιακό του διαδικτύου, ως τεχνολογία η οποία επιβεβαιώνει σχεδόν εξελικτικά την υπεροχή της δυτικής αστικής δημοκρατίας και τις αρχές της καπιταλιστικής ανάπτυξης, δεν κράτησε πολύ. Μόλις στα μισά της δεκαετίας του 2010, γεννήθηκαν νέοι προβληματισμοί για την επίδραση των ψηφιακών τεχνολογιών στην κοινωνία.

Το φαντασιακό του διαδικτύου συγκροτείται με άξονα τον «εκδημοκρατισμό» της συμμετοχής και της εικονικής παρουσίας, προσδιορίζοντας έτσι την ανάδυση των τεχνολογιών ως ένα συλλογικό εγχείρημα όπου συγκλίνουν διαφορετικές κοινωνικές ομάδες με τους επί μέρους οραματισμούς, τις ιδέες και ανάγκες τους. Ο έμπειρος κοινωνιολόγος Πατρίς Φλισί, μελετώντας την πρώτη δεκαετία της εξέλιξης του διαδικτύου, σκιαγραφεί το φαντασιακό που συνοδεύει την υποδομή αυτή στην αρχική φάση ανάπτυξής της. Μελετώντας εφημερίδες, ομιλίες ειδικών και θεσμικά κείμενα, παρουσιάζει τους τρόπους με τους οποίους διαφορετικοί δρώντες (επιστήμονες της πληροφορικής, επενδυτές, θεσμοί κ.α.) κλίνουν προς κοινές πεποιθήσεις για το μέλλον του διαδικτύου – τις οποίες και εν τέλει υλοποιούν. Το διαδίκτυο συνιστά ένα εν εξελίξει εγχείρημα (project) που μεταβάλλει την

κοινωνία, ενώ ταυτόχρονα το ίδιο διαμορφώνεται από τα κοινωνικά φαντασιακά. Παρότι οι ευφυείς προγραμματιστές ή οι οραματιστές επενδυτές και μηχανικοί καταλαμβάνουν ένα μεγάλο κομμάτι της εν λόγω ιστορίας στη δημόσια σφαίρα, η καινοτομία της μίας ή της άλλης πετυχημένης εφαρμογής αποτελεί μόνο την κορυφή του παγόβουνου της ανάπτυξης του διαδικτύου. Στο εγχείρημα αυτό συνεισφέρουν και λιγότερο ορατά συλλογικά εγχειρήματα, όπως για παράδειγμα τα κινήματα που παράγουν ελεύθερο και ανοικτό λογισμικό ή άλλες πολιτικές και κοινωνικές συλλογικότητες (Flichy 2008). Τα φαντασιακά που διαμορφώνει το δίκτυο παίρνουν μορφή μέσα από δύο σημαντικές διεργασίες οι οποίες λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα και οι οποίες χαρακτηρίζουν όλα τα διαφορετικά ενδιαφερόμενα μέρη που συμμετέχουν: Αφενός, εκτυλίσσεται μια διαδικασία οικοδόμησης της «ταυτότητας μιας κοινωνικής ομάδας ή της κοινωνίας στο σύνολό της»· αφετέρου, τα κοινωνικά φαντασιακά εκτός από οράματα και στόχους παράγουν και κοινές πρακτικές, τεχνολογικούς πειραματισμούς για τον μετασχηματισμό της κοινωνικής ζωής. Συνεπώς παρέχουν στα ενδιαφερόμενα μέρη «πόρους οι οποίοι μπορούν να επανεπενδυθούν ευθέως στην προετοιμασία και την υλοποίηση των τεχνολογικών εγχειρημάτων» (Flichy 2008: 208).

Η άρρηκτη ενότητα ανάμεσα στις πρακτικές και τις ιδέες, διαμορφούμενες ταυτόχρονα στο πεδίο της κοινωνικής δράσης, συνιστά κομβικό εννοιολογικό πλαίσιο για την ανάλυση των αλγοριθμικών φαντασιακών. Ο δημόσιος διάλογος δεν περιορίζεται μόνο στις απόψεις των πολιτών ή των ειδικών αλλά συνδέεται με την ίδια την παραγωγή τεχνολογιών και γνώσης. Όπως σημειώνει ο Φλισί «Το τεχνικό φαντασιακό δεν ανάγεται μόνο στις δημόσιες συζητήσεις. Εκφράζεται, επίσης στα πειράματα» (Flichy 2008: 209).

Η καθαυτή έννοια του αλγοριθμικού φαντασιακού προτάθηκε από την Τάινα Μπούχερ (2016) σε μια μελέτη για την αμφίδρομη αλληλεπίδραση αλγορίθμων και χρηστών στο Facebook. Εδώ βλέπουμε μια διαφορετική πτυχή της σχέσης αλγορίθμων-χρηστών από αυτές που περιγράψαμε μέχρι τώρα. Η Μπούχερ υποστηρίζει πως οι αλγόριθμοι δεν επενεργούν μόνο με βάση τον σχεδιασμό τους και τους κανόνες των κατασκευαστών τους, αλλά δημιουργούν οι ίδιοι τους τρόπους που διασταυρώνονται με τους χρήστες. Στις παραγόμενες διασταυρώσεις, οι χρήστες εφευρίσκουν νέους τρόπους κατανόησης των κοινωνικών τους επιτελέσεων και του εαυτού τους. Ενώ οι αλγόριθμοι-σε-χρήση παράγουν αντιφατικές και ταυτόχρονα παραγωγικές συγκρούσεις για τα υποκείμενα. Όπως για παράδειγμα στις διαφημίσεις, όπου οι αλγόριθμοι συνδέουν τους χρήστες με την εικόνα που τα συστήματα πρόβλεψης καταναλωτικής συμπεριφοράς έχουν συγκροτήσει μέσα από τις κινήσεις τους – είτε εκπλήσσοντας τους χρήστες με την ακρίβεια πρόβλεψης

των προτιμήσεών τους (φαινόμενο που ονομάζει «whoah moment»), είτε προκαλώντας τους δυσφορία με επιφανειακούς ή λανθασμένους συσχετισμούς. Τα συστήματα αυτά, δηλαδή, δεν επιδρούν με γραμμικό τρόπο. Μια ακριβής πρόβλεψη μπορεί κάλλιστα να προκαλέσει δυσφορία στον χρήστη ή την χρήστρια υπενθυμίζοντας την επιτήρηση που υφίσταται. Ειδικά στο Facebook που αποτελεί μια πλατφόρμα κοινωνικής συμμετοχής και ένα αρχείο δημοσιεύσεων, οι αλγόριθμοι φέρνουν τους χρήστες αντιμέτωπους/ες με ισχυρές συν-αισθηματικές (affective) καταστάσεις. Η Μπούχερ συγκεκριμένα περιγράφει την περίπτωση όπου το χρονολόγιο του Facebook υπενθύμιζε σε έναν πατέρα τις «χαρούμενες» στιγμές του παρελθόντος με φωτογραφίες της κόρης του, την οποία είχε χάσει πρόσφατα.

Το αλγοριθμικό φαντασιακό απομακρύνεται από την κανονιστική και ρυθμιστική λειτουργία των αλγορίθμων, κάνοντας ορατές τις περιπτώσεις όπου οι χρήστες παράγουν απρόβλεπτα (από τους σχεδιαστές) νοήματα, αντιλήψεις και συναισθήματα για τον εαυτό τους. Ταυτόχρονα, οι αλγόριθμοι δεν αποτελούν στατικά συστήματα· αλλά επηρεάζονται από τις δράσεις των χρηστών, όπως στην περίπτωση της αρχικής σελίδας του Facebook, η οποία ρυθμίζει και μεταβάλλει το περιεχόμενο ανάλογα με το ιστορικό χρήσης της εφαρμογής. Ένα ακόμα ενδιαφέρον παράδειγμα για το αλγοριθμικό φαντασιακό είναι και αυτό όπου οι χρήστες που προσπαθούν να «ξεγελάσουν» τους αλγορίθμους του Facebook χωρίς να γνωρίζουν τις ακριβείς εντολές τους. Αυτό το φαινόμενο σχετίζεται με την ορατότητα που επιτρέπουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Σε μια ακατέργαστη προσπάθεια αντίστροφης μηχανικής οι παραγωγοί περιεχομένου (π.χ. influencers) χρησιμοποιούν την εμπειρία τους για το πώς λειτουργεί το μέσο προκειμένου να μεταδώσουν σε μεγαλύτερο κοινό τις αναρτήσεις τους. Στην περίπτωση των λανθασμένων συσχετίσεων μεταξύ προτιμήσεων-περιεχομένου που ήδη αναφέραμε, οι χρήστες «πειραματίζονται» με τις επιλογές τους (π.χ. τις επιλογές like), εξαναγκάζοντας τον αλγόριθμο στην προβολή διαφορετικού περιεχομένου. Ορισμένοι χρήστες προσπαθούν να γίνουν πιο «αναγνωρίσιμοι» από τον αλγόριθμο, κατευθύνοντάς τον, ενώ άλλοι προσπαθούν να μείνουν αόρατοι για τον αλγόριθμο, αντιστεκόμενοι στην προσπάθεια καταγραφής του προφίλ τους. Οι επιλογές και οι αλληλεπιδράσεις μας με τους αλγορίθμους μεταφράζονται σε δεδομένα τα οποία έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν την λειτουργία και την συμπεριφορά τους. Ενώ οι αλγόριθμοι σίγουρα επηρεάζουν τους ανθρώπους, με τη σειρά τους οι άνθρωποι επηρεάζουν τους αλγορίθμους. «Η κοινωνική ισχύς των αλγορίθμων – και ειδικότερα στο πλαίσιο της μηχανικής μάθησης – προέρχεται από τις επαναλαμβανόμενες “δυνάμεις συσχέτισης” μεταξύ αλγορίθμων και ανθρώπων» (Bucher 2016: 42). Το αλγοριθμικό φαντασιακό δεν καταλαμβάνει χώρο μόνο στο επίπεδο

των ιδεών ή του λόγου με το να περιγράφει τα «διανοητικά μοντέλα που οι άνθρωποι κατασκευάζουν για τους αλγορίθμους αλλά επίσης και την παραγωγική και συναισθηματική ισχύ που έχουν αυτά τα φαντασιακά» (ό.π.: 47).

Θα σταθούμε σε δυο κατηγορίες των αλγοριθμικών φαντασιακών οι οποίες σχετίζονται με τον κριτικό λόγο απέναντι στο «κωδικοποιημένο βλέμμα». Οι κατηγορίες αυτές λειτουργούν ως εννοιολογικοί άξονες οι οποίοι αποτελούν τόσο σημεία σκληρής πολιτικής διαμάχης όσο και βασικές αξιολογικές προκείμενες για την ανάπτυξη των ψηφιακών τεχνολογιών. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν όλες εκείνες οι αντιλήψεις για την τεχνολογία που σχετίζονται με έναν ανανεωμένο τεχνολογικό ντετερμινισμό στο πλαίσιο της ψηφιακότητας και συγκεντρώνονται κάτω από τον αγγλικό όρο «technological solutionism» (Morozov 2013). Θα μεταφράσουμε τον όρο αυτό ως «επένδυση στην επίλυση προβλημάτων με τεχνολογικό τρόπο». Η δεύτερη κατηγορία αλγοριθμικών φαντασιακών (η οποία σχετίζεται με την πρώτη και ενίοτε αποτελεί αποτέλεσμά της) αφορά την φυσικοποίηση των υφιστάμενων κοινωνικών διακρίσεων και ιεραρχήσεων μέσω των αλγοριθμικών συστημάτων. Δυο σημαντικές επισημάνσεις για την κατηγοριοποίηση αυτή είναι οι εξής: Η πρώτη κατηγορία περιγράφει μια κοινωνική τάση στους θεσμούς, τους μηχανικούς και τις επιχειρήσεις που εκφράζεται στην κατασκευή ψηφιακών τεχνολογιών καθώς και στις θεσμικές και νομικές διαδικασίες που τις πλαισιώνουν. Υπό αυτή την έννοια συνδέονται στενά με το «φαντασιακό του διαδικτύου» και το «κοινωνικό φαντασιακό». Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται σε προσπάθειες υπολογιστικοποίησης των κοινωνικών διεργασιών και μετατροπής τους σε «φυσικά και αυτονόητα φαινόμενα» με την χρήση εννοιών όπως η αποδοτικότητα και η αποτελεσματική ρύθμιση των κοινωνικών δραστηριοτήτων.

Ένας αλγόριθμος για κάθε πρόβλημα

Το 2017 ύστερα από μια σύντομη παρουσία στη Σίλικον Βάλει της Καλιφόρνια, η εταιρία «Juicero» σταμάτησε τη λειτουργία της. Η εταιρεία προμήθευε την αγορά με ψηφιακούς αποχυμωτές οι οποίοι, όπως μια αυτόματη μηχανή καφέ εσπρέσο με κάψουλα, δέχονταν αεροστεγή σακουλάκια με κομμένα φρούτα και τα μετέτρεπαν σε χυμούς. Ο ψηφιακός αποχυμωτής (ο οποίος συνδεόταν και στο διαδίκτυο για να αναγνωρίζει την ημερομηνία λήξης των προϊόντων) κόστιζε 400 δολάρια, ενώ μη αμελητέα ήταν και η τιμή της κάψουλας που χρησιμοποιούσε. Η «Juicero» ξεκίνησε ως νεοφυής επιχείρηση συγκεντρώνοντας επενδυτικά κεφά-

λαια ύψους 120 εκατομμυρίων δολαρίων από διάφορες πηγές χρηματοδότησης καινοτομιών, μεταξύ αυτών και της «Google»². Το μηχάνημα δέχθηκε δημόσια κριτική από αγοραστές, όταν χρήστες του αποχυμωτή ανέβασαν βίντεο όπου έστυβαν με το χέρι τον χυμό από τις κάψουλες. Στην περίπτωση αυτή μια εταιρεία δημιούργησε μια ακριβή τεχνολογία για ένα πρόβλημα το οποίο δεν υφίσταται. Προφανώς η περίπτωση «Juicero» αποτελεί εξαίρεση στην ιστορία της ψηφιακής καινοτομίας, όμως η ιστορία της βρίσκεται εντός του φάσματος ιδεών για τη χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών. Ο Εβγκένι Μαρόζοφ (Evgeny Morozov) χρησιμοποιεί τον όρο *technological solutionism* για να περιγράψει ένα σύνολο πεποιθήσεων εντός του οποίου κάθε πολύπλοκο κοινωνικό ζήτημα μπορεί να μεταφραστεί σε πρόβλημα του οποίου η λύση μπορεί να υπολογιστεί ή να βελτιστοποιηθεί με τη χρήση της τεχνολογίας (Morozov 2013). Η ανάδυση του διαδικτύου ως βασική υποδομή όλων των ψηφιακών τεχνολογιών, κατά τον συγγραφέα, συνοδεύεται από ένα αφήγημα που επιχειρεί να συγκεντρώσει και να εντάξει όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες στις εφαρμογές του διαδικτύου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι τεχνολογίες ποσοτικοποίησης του εαυτού, οι οποίες με τη χρήση αισθητήρων καταγράφουν δεδομένα και μας ειδοποιούν όταν πρέπει να πιούμε νερό και να αθληθούμε· ή οι τεχνολογίες ψηφιοποίησης των στερεοτυπικών μας πρακτικών, όπως η ψηφιακή γλάστρα της εταιρείας «ParrotPot» η οποία διαβάζει την υγρασία του χώματος και στέλνει ειδοποίηση στην εφαρμογή για να ποτίσουμε το φυτό μας.

Όπως και στην περίπτωση της «Juicero», το τεχνολογικό αφήγημα των μονοπωλίων της Σίλικον Βάλει δημιουργεί υπολογίσιμα προβλήματα εκεί που δεν υπάρχουν. Αυτό θα ήταν αβλαβές, τουλάχιστον όσον αφορά το κοινωνικό σύνολο, όμως η ιδεολογία της «τεχνολογίας ως λύση» επεκτείνεται σε σημαντικά πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως φαίνεται για παράδειγμα στην περίπτωση της χρήσης αλγορίθμων σε εκπαιδευτικές διαδικασίες. Τον Αύγουστο του 2020 ένα μεγάλο κίνημα διαμαρτυρίας από μαθητές και την εκπαιδευτική κοινότητα στο Ηνωμένο Βασίλειο ανέστειλε την χρήση του αλγορίθμου Ofqual στη διαδικασία αξιολόγησης των μαθητών για την εισαγωγή τους στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της χώρας. Ο αλγόριθμος αυτός δεχόταν ως είσοδο τις βαθμολογίες των μαθητών και των μαθητριών και υπολογίζοντας τη ζήτηση, τις θέσεις των ΑΕΙ και τις βαθμολογίες, αποφάσιζε τον προβιβασμό των εξεταζόμενων. Οι κινητοποιήσεις διαμαρτυρίας των μαθητών αφορούσαν τον τρόπο λειτουργίας του αλγορίθμου. Διαπιστώθηκε εκ των υστέρων πως εγγεγραμμένες προκαταλήψεις του αλγορίθμου απέκλειαν μαθητές από τα πανεπιστήμια, χωρίς μάλιστα να μπορεί να αξιολογηθεί η ακριβής αιτία του αποκλεισμού τους³.

Η πολεμική ρητορική συχνά ταυτίζεται με μια τεχνοφοβική στάση, γεγονός που την καθιστά τετριμμένη και κοινωνικά αναποτελεσματική. Ο κριτικός αναστοχασμός των αλγορίθμων δεν συνιστά πάντα αίτημα για μια κουλτούρα ακύρωσής τους. Απεναντίας, μας φέρνει σε θέση να σκεφτούμε ότι η «φρετιχοποίηση του διαδικτύου» και η αδιάκοπη προσπάθεια δημιουργίας τεχνολογιών για ανύπαρκτα προβλήματα μας απαγορεύουν να «σκεφτούμε αποδοτικές τεχνολογικές λύσεις για υπαρκτά προβλήματα» (Morozov 2013: 75).

Αυτή η κουλτούρα της μετατροπής (ή επιινόησης) των ανθρώπινων ζητημάτων σε προβλήματα επιλύσιμα μέσω της τεχνολογία συνοδεύεται από μια ρητορική υπεροχής των ψηφιακών τεχνολογιών που τις ανυψώνει σε αδιαμφισβήτητο παράγοντα της ανθρώπινης προόδου, οι οποίες μάλιστα θα εκπληρώσουν το πεπρωμένο της ανθρωπότητας για μια καθαρή, αποδοτική κοινωνία της αφθονίας, από την οποία θα απουσιάζουν οι κοινωνικές τριβές. Αυτή η θρησκευτικού τύπου ρητορική δημιουργεί συχνά μια εικόνα εξωκοινωνικής παρέμβασης των μεγάλων τεχνολογικών κολοσσών της ψηφιακής τεχνολογίας στο κοινωνικό γίνεσθαι. Το όραμα του Μαρκ Ζάκερμπερκ (Mark Zuckerberg) για την δημιουργία του Metaverse (ενός καθημερινού κόσμου επαυξημένης πραγματικότητας) συνοδεύεται από το φαντασικό της τεχνολογικής προόδου και της, κατά τον Λίο Μαρξ, «τεχνολογικής μεγαλοπρέπειας». Ο ίδιος ο Ζάκερμπερκ δήλωσε πρόσφατα: «πιστεύουμε πώς το Metaverse θα επιτρέψει τη δημιουργία καλύτερων κοινωνικών εμπειριών από αυτές που μπορούμε να αποκτήσουμε σήμερα». ⁴ Όταν η τεχνολογία φαντάζει πάντα ως η βέλτιστη λύση, οι δομικές μετασχηματιστικές της ιδιότητες εξαφανίζονται από τον δημόσιο λόγο. Αμφισβητώντας αυτή την εικόνα ο Σίβα Βαϊντιανάθαν (Siva Vaidhyanathan) εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι κολοσσοί των ψηφιακών τεχνολογιών, και συγκεκριμένα της Google, αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως οργανικά μέρη της ανάπτυξης του ανθρώπινου γένους και μάλιστα με δικαίωμα να δημιουργούν τεχνολογίες (αποκλείοντας άλλες) που θα απορρυθμίζουν τη λειτουργία άλλων θεσμών, όπως π.χ. του κράτους. Ο Βαϊντιανάθαν ονομάζει «τεχνοφονταμενταλιστική εσχατολογία» τη στάση που χρησιμοποιεί η Google όταν διακηρύσσει ότι η ανάπτυξη των τεχνολογιών της πληροφορικής, «όπως οι αλγόριθμοι, ο προγραμματιστικός κώδικας, τα υψηλής ταχύτητας δίκτυα και οι πανίσχυροι εξυπηρετητές θα λύσουν αρκετά, αν όχι όλα, τα προβλήματα της ανθρωπότητας» (Vaidhyanathan 2012). Κάθε κοινωνικό πρόβλημα ανάγεται σε πρόβλημα κωδικοποίησης και μεταφοράς πληροφορίας: αυτό που μένει να κάνουμε είναι να πολλαπλασιάσουμε τα κανάλια επικοινωνίας, να οργανώσουμε αποτελεσματικά την πρόσβαση στην πληροφορία και να επιταχύνουμε την κυκλοφορία της.

Μέσω του εν λόγω «τεχνοφονταμενταλισμού» η περίπλοκη και απροσπέλαστη στο ευρύ κοινό λειτουργία της μηχανής αναζήτησης της Google γίνεται ο μοναδικός και καθολικός τρόπος αποτελεσματικής πρόσβασης στην πληροφορία. Αυτό προφανώς, αμφισβητείται από τον συγγραφέα για δύο λόγους: πρώτον, η αποτελεσματικότητα της μηχανής αναζήτησης βασίζεται στην αρχή της πλειοψηφίας, καθώς εμφανίζει ως πιο σχετικά τα αποτελέσματα που είναι τα πιο δημοφιλή. Πραγματικά, ο αλγόριθμος με αυτόν τον τρόπο (και με τη χρήση αντίστοιχων παραμέτρων) επιτυγχάνει εξαιρετικά αποτελέσματα στην οργάνωση του περιεχομένου για τους και τις χρήστες. Όμως, αυτή η πολύ χρήσιμη λειτουργία της μηχανής αναζήτησης δεν την καθιστά τον μοναδικό τρόπο οργάνωσης και πρόσβασης στην πληροφορία, ούτε και τον μοναδικό τρόπο συγκρότησης της γνώσης. Αυτό που αποτελεί ισχυρό πλεονέκτημα της μηχανής συνιστά ταυτόχρονα και μειονέκτημα αφού συντηρεί τη «μεροληψία της πλειοψηφίας». Η πιο δημοφιλής απάντηση, όχι μόνο δεν είναι πάντα σωστή (Broussard 2019), αλλά όπως θα δούμε στη συνέχεια, μπορεί να είναι και η χειρότερη δυνατή (Noble 2018). Ο δεύτερος λόγος είναι πως, παρά την αυτοματοποίηση της διαδικασίας, η μηχανή χρησιμοποιεί και ανθρώπινη εργασία για την εποπτεία και τον έλεγχο του περιεχομένου. Αυτό συμβαίνει πολύ συχνά σε αμφιλεγόμενες περιπτώσεις ή στη διαχείριση πληροφορίας για πολιτικά ζητήματα. Η ανθρώπινη παρέμβαση από συγκεκριμένους εργαζόμενους, τους «επόπτες περιεχομένου» (content moderators), δεν γίνεται αυθαίρετα αλλά καθορίζεται από τις πρακτικές και τις πολιτικές της κάθε εταιρείας (Roberts 2021). Δηλαδή, οι πολιτικές που εφαρμόζουν οι «επόπτες περιεχομένου» εκφράζουν τα συμφέροντα των μετόχων και συνήθως προσπαθούν να διατηρήσουν μια ουδέτερη ή πολιτικά ορθή στάση. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως με την διαγραφή του λογαριασμού του Ντόνταλντ Τραμπ (Donald Trump) από το Twitter, βλέπουμε πως οι εν λόγω «επόπτες» παρεμβαίνουν δομικά στην δημόσια σφαίρα υπέρ της μιας ή της άλλης πλευράς. Η επικράτεια της καθαρής και πάντα χαρούμενης ψηφιακής δημόσιας σφαίρας που δεν μαστίζεται από τα δεινά του αναλογικού κόσμου βρίσκεται περιτριγυρισμένη από κακοτοπιές και παγίδες, τις οποίες καλούνται να εξαφανίσουν οι «επόπτες».

Παρόμοια και η καθηγήτρια ψηφιακής δημοσιογραφίας Μέρεντιθ Μπρουσάρ (Meredith Broussard) στο *Artificial Unintelligence* έρχεται σε αντίθεση με το γενικό κλίμα ενθουσιασμού για τις νέες τεχνολογίες, υποστηρίζοντας πως η εξοντωτική χρήση μιας νέας εφαρμογής για κάθε δραστηριότητα οδηγεί στη δημιουργία πολλών κακοφτιαγμένων ή προβληματικών τεχνολογιών που προκαλούν τελικά περισσότερα δεινά από αυτά που υποτίθεται ότι επιλύουν (Broussard 2019). Η ίδια είναι ενθουσιώδης υποστηρίκτρια των ψηφιακών τεχνολογιών, τις οποίες χρησι-

μποιεί και για την έρευνά της. Με τη βοήθεια ενός συστήματος μηχανικής μάθησης απέδειξε πως τα φυσικά αντίτυπα βιβλίων στα σχολεία των ΗΠΑ αποτελούν αποτελεσματικότερο τρόπο διαμοιρασμού της γνώσης από ότι τα ψηφιακά συστήματα εξέτασης, τα οποία αποκλείουν συστηματικά τους μαθητές και τις μαθήτριες των χαμηλότερων οικονομικά στρωμάτων (ό.π.: 51-66). Υποστηρίζει ότι παρόλο που οι δυνατότητες που παρέχονται από τις ψηφιακές τεχνολογίες είναι εντυπωσιακές, υπάρχουν πράγματα που αυτές αδυνατούν να φέρουν εις πέρας και, ως εκ τούτου, η οριοθέτηση του ρόλου των μηχανών είναι αναγκαία, καθώς δεν παρέχουν λύσεις για όλα τα προβλήματα. Η πεποίθηση πως το ψηφιακό είναι *ipso facto* σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με το αναλογικό, δημιουργεί μια ψευδή εικόνα για την τεχνολογία. Σε αρκετές περιπτώσεις, οι ψηφιακές τεχνολογίες δεν θα έπρεπε να χρησιμοποιούνται καθόλου αν πρώτα δεν ελέγχεται η λειτουργία και χρησιμότητά τους.

Η Μπρουσάρ εισάγει τον όρο *τεχνοσοβινισμός* (technochauvinism) για να περιγράψει «την πεποίθηση πως η τεχνολογία είναι πάντοτε η λύση» (ό.π.: 8). Όταν απαιτούμε από τα συστήματά μας – και ειδικότερα από αυτά της τεχνητής νοημοσύνης – να απαντούν σε σύνθετα κοινωνικά ζητήματα τότε μάλλον εγκαθιδρύουμε μια «τεχνητή ανοησία» όπως την αποκαλεί. Είναι σημαντικό να τονίσουμε πως ενώ η διάκριση αναλογικού-ψηφιακού προσδίδει αξία στη σημασία της καινοτομίας υποβοηθώντας, έτσι, την κερδοσκοπική ανάπτυξη της αγοράς των ψηφιακών τεχνολογιών, στην πραγματικότητα αυτή η διάκριση γίνεται σε βάρος των τελευταίων. Οι μηχανές δεν είναι καλές ή κακές, αποτελεσματικές ή προβληματικές· το τι θα είναι καθορίζεται από τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τον ρόλο τους στα κοινωνικά ζητήματα και τον τρόπο με τον οποίο ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή. Η συγγραφέας θεωρεί πως αν καταλάβουμε πώς ακριβώς δουλεύουν οι υπολογιστές και πάψουμε να φοβόμαστε την τεχνολογία, τότε θα ενισχύσουμε και τη δυνατότητα των ανθρώπων να τις χρησιμοποιούν. Αυτό που έχει σημασία δηλαδή είναι να απομυθοποιήσουμε τις μηχανές, ώστε να τις απελευθερώσουμε από τις αυτοαναφορές της ανθρώπινης επιθυμίας.

Η κωδικοποίηση του παρελθόντος

Το 2019 μια μελέτη πάνω στα συστήματα διαχείρισης της ιατρικής φροντίδας σε ομάδες υψηλού ρίσκου αναστάτωσε την κοινή γνώμη των ΗΠΑ. Τα συστήματα αυτά χρησιμοποιούν αλγόριθμους και δεδομένα δεκάδων χιλιάδων ασθενών, ώστε

να προβλέπουν πότε κάποιος ή κάποια ασθενής χρειάζεται να λάβει ειδική ιατρική φροντίδα. Ο αλγόριθμος ξεχωρίζει τις περιπτώσεις που δύνανται να παρουσιάσουν κάποιο πρόβλημα σε σύντομο χρονικό διάστημα (συνήθως ασθενών με χρόνια νοσήματα) προκειμένου οι γιατροί να παρέμβουν προληπτικά. Μάλιστα, τέτοιου τύπου συστήματα χρησιμοποιούνται για την αποτελεσματικότερη κατανομή και εξοικονόμηση των ιατρικών πόρων από τις εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον τομέα της υγείας και των ασφαλίσεων (Vartan 2019). Η μελέτη δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Science* και απέδειξε πως τα συστήματα αυτά προκρίνουν τους λευκούς ασθενείς έναντι των έγχρωμων για την παροχή ανώτερων υπηρεσιών ιατρικής φροντίδας. Οι έγχρωμοι ασθενείς εμφανίζουν χαμηλότερα σκορ και η μελέτη έδειξε πως παρότι το σύστημα δεν λαμβάνει υπόψη τη φυλή ή το χρώμα του δέρματος ως μεταβλητή στους υπολογισμούς, η διάκριση εισέρχεται στο σύστημα μέσω του ιστορικού των ασθενών (Obermeyer κ.α. 2019). Οι αφροαμερικανοί ασθενείς ή άλλες μειονότητες, επισκέπτονται λιγότερο συχνά γιατρούς, καθώς οι υπηρεσίες κοστίζουν ακριβά. Ο αλγόριθμος λαμβάνοντας με έμμεσο τρόπο υπόψη τα δεδομένα των πληθυσμών, μετατρέπει τις ταξικές και τις φυλετικές διακρίσεις σε φυσικά φαινόμενα. Τέτοιου είδους αλγοριθμικές προκαταλήψεις είναι εξαιρετικά δύσκολο να εντοπιστούν εκ των υστέρων. Έρευνες, όπως αυτή, πραγματοποιούνται σε δεύτερο χρόνο και πολλές φορές βασίζονται στο προσωπικό ενδιαφέρον των ερευνητών, ενώ αρκετά συχνά τα δεδομένα που χρειάζονται για την επιβεβαίωση τέτοιων υποθέσεων δεν είναι καν προσβάσιμα. Ούτως ή άλλως, οι πληθυσμοί και οι κοινωνικές ομάδες που υφίστανται τη διάκριση δεν είναι σε θέση να γνωρίζουν γιατί το σύστημα έδωσε τη συγκεκριμένη απάντηση και σε πολλές περιπτώσεις το ίδιο ισχύει και για τους επαγγελματίες που χρησιμοποιούν τα αλγοριθμικά συστήματα πρόβλεψης.

Η Σαφίγια Νομπλ (Safiya Noble) στο *Algorithms of Oppression* ονομάζει τον ταξικό και φυλετικό ψηφιακό αποκλεισμό από κοινωνικές παροχές και δικαιώματα ως την «τεχνολογία της κόκκινης γραμμής». Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται όταν «οι αποφάσεις που λαμβάνονται με τη χρήση ψηφιακών συστημάτων ενισχύουν τις κοινωνικές σχέσεις καταπίεσης» (Noble 2018: 1). Αυτό συμβαίνει όταν οι αλγόριθμοι που κινούν τα υπολογιστικά συστήματα λειτουργούν με «ψηφιακές διαδικασίες εκλογίκευσης», οι οποίες διαβάζοντας τα καταγεγραμμένα δεδομένα την κοινωνικής ζωής παρουσιάζουν τις κατηγορίες του οικονομικού κεφαλαίου, της φυλής, του φύλου και της τάξης ως φυσικές και αυταπόδεικτες. Η ίδια ξεκίνησε την έρευνά της όταν πληκτρολόγησε στη μηχανή αναζήτησης Google τις λέξεις «έγχρωμα κορίτσια» και διαπίστωσε πως τα αποτελέσματα που επέστρεψαν (ως πιο δημοφιλή) ήταν στην πλειονότητα τους εικόνες πορνογραφικού περιεχομέ-

νου με έγχρωμες νεαρές κοπέλες. Η συσχέτιση του έγχρωμου γυναικείου σώματος με τη σεξουαλικότητα (εκτός από τον θυμό και τη δυσφορία που παράγει) αποτελεί απόδειξη πώς οι τεχνολογίες αναζήτησης δεν παρουσιάζουν απλά σελίδες, από έναν ωκεανό πληροφορίας αλλά «δομές γνώσης» για τον κόσμο (ό.π.). Η Ρούχα Μπένγιαμιν (Ruha Benjamin), από τη μεριά της, ονομάζει αυτό το φαινόμενο «μηχανικά κατασκευασμένη ανισότητα» (engineered inequality) η οποία εμφανίζεται όταν τα αυτόματα συστήματα που καθορίζουν τους υπολογισμούς τους από τα κοινωνικά διαμορφωμένα δεδομένα και τον κώδικα, φαίνεται να ενσωματώνουν έμμεσα την «υπεροχή της λευκής φυλής». Οι αλγόριθμοι στη συνέχεια εμφανίζουν τη λευκότητα ως προεπιλογή εντείνοντας και συσκοτίζοντας περαιτέρω τις διακρίσεις. Η διόρθωση τέτοιων φαινομένων, κατά την Μπένγιαμιν, δεν αποτελεί ζήτημα που χρήζει τεχνικής λύσης. Δεν είμαστε αντιμέτωποι με σφάλματα στον κώδικα (bugs) που θα επιλυθούν στην επόμενη αναβάθμιση. Αντίθετα, η προγραμματισμένη ανισότητα είναι απόδειξη του πώς οι κοινωνικές διακρίσεις εγγράφονται στον κώδικα και τον σχεδιασμό των τεχνολογιών (Benjamin 2019).

Από το 2018 έως το 2021, μια σειρά από εργαλεία σκιαγράφησης προφίλ εργαζομένων, τα οποία που χρησιμοποιούνται ευρέως από μεγάλες εταιρείες για να διαλέγουν βιογραφικά υποψηφίων για εργασία, βρέθηκαν στο στόχαστρο έντονης κριτικής (Wall 2021). Αυτήν τη φορά, η «αλγοριθμική προκατάληψη» παρήγαγε διακρίσεις προκρίνοντας ως καταλληλότερα τα βιογραφικά των ανδρών έναντι των γυναικών. Το ενδιαφέρον είναι, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση, ότι η προκατάληψη εμφανίζεται στον αλγόριθμο με έμμεσο τρόπο. Ο αλγόριθμος δεν βλέπει το φύλο των υποψηφίων εργαζομένων, όμως η έμφυλη προκατάληψη υπεισέρχεται στο σύστημα μέσω των δεδομένων. Οι αλγόριθμοι εκπαιδεύονται διαβάζοντας βιογραφικά από τις βάσεις δεδομένων των εταιρειών. Στην περίπτωση ενός λογισμικού της Amazon, οι ήδη εμποδωμένες διακρίσεις στο ιστορικό των προσλήψεων «εκπαίδευαν» τον αλγόριθμο να βαθμολογεί χαμηλότερα τα βιογραφικά αποφοίτων από «κολέγια γυναικών» ή όποιον προσδιορισμό εμπεριέχει τη λέξη γυναικείος/α⁵. Ο αλγόριθμος, παρότι αγνοεί την κατηγορία φύλο, ανακαλύπτει κοινωνικά μοτίβα και διακρίσεις ενσωματώνοντάς τα στην λειτουργία του. Σε μια άλλη περίπτωση ενός τέτοιου συστήματος, η αλγοριθμική προκατάληψη εμφανίστηκε εξαιτίας της τάσης των ανδρών να στέλνουν βιογραφικά σε δουλειές για τις οποίες δεν πληρούσαν όλα τα προσόντα, σε αντίθεση με τις γυναίκες που δεν λειτουργούσαν τόσο επιθετικά. Η συμπεριφορά αυτή φυσικοποιήθηκε και έτσι το σύστημα βρέθηκε να μεροληπτεί υπέρ των ανδρικών υποψηφιοτήτων (Wall 2021).

Η Κάθι Ο'Νιλ (Cathy O'Neil) ερευνήτρια της επιστήμης των δεδομένων και συγγραφέας, ονομάζει τα συστήματα που παράγουν τέτοιου είδους κοινωνικές ιεραρχήσεις με τεχνολογικό τρόπο και με τη χρήση μαθηματικών εργαλείων «όπλα μαθηματικής (sic) καταστροφής» (weapons of math destruction). Αυτά τα συστήματα αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη επιρροή και η χρήση τους επεκτείνεται στην αξιολόγηση εκπαιδευτικών, καθώς και στο δικαστικό και το σωφρονιστικό σύστημα. Τα «όπλα μαθηματικής καταστροφής» επεξεργάζονται όγκους μεγάλων δεδομένων (big data) και «κωδικοποιούν το παρελθόν» εμφανίζοντάς το ως την αποδοτικότερη λύση στα όποια προβλήματα καλούνται να επιλύσουν (O'Neil 2021). Όπως και στην περίπτωση του «κωδικοποιημένου βλέμματος», η μετατροπή των κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων σε επιλύσιμες διαδικασίες συνιστά κρίσιμο χαρακτηριστικό των αλγοριθμικών συστημάτων και όχι κάποιου είδους υπολογιστικό σφάλμα που μπορεί να διορθωθεί με «αποσφαλματοποίηση» του κώδικα. Τα αλγοριθμικά συστήματα λειτουργούν με όρους αποδοτικότητας (efficiency) και όχι αμεροληψίας· φαίνεται όμως πως αυτές οι δύο αρχές έρχονται σε σύγκρουση:

Από τη φύση τους τρέφονται με δεδομένα που μπορούν να μετρηθούν και να αξιολογηθούν. Όμως, η δικαιοσύνη είναι περίπλοκη και δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί. Είναι μια αφηρημένη έννοια. Και οι υπολογιστές, παρά τις εξελίξεις τους τη γλώσσα και στη λογική, εξακολουθούν να δυσκολεύονται σοβαρά με τις αφηρημένες έννοιες παλεύουν με πολύ κόπο να καταλάβουν τις έννοιες. «Καταλαβαίνουν» την ομορφιά μόνο ως μια λέξη η οποία συσχετίζεται με την εικόνα του Γκραντ Κάνιον, με τα ηλιοβασιλέματα με φόντο τη θάλασσα και τις συμβουλές ομορφιάς στο περιοδικό Vogue. Προσπαθούν μάταια να μετρήσουν τη «φιλία» μετρώντας like και διασυνδέσεις στο Facebook. Και η έννοια της δικαιοσύνης τους είναι εντελώς άπιαστη. Οι προγραμματιστές δεν ξέρουν πώς να την κωδικοποιήσουν και λίγα από τα αφεντικά τους τούς το ζητούν (O'Neil 2021: 129).

Η Επικοινωνία της Επιστήμης και οι αλγόριθμοι

Σε αυτό το θορυβώδες τοπίο, η *Επικοινωνία της Επιστήμης* αποτελεί προνομιακό τομέα για την ανάπτυξη ερωτημάτων και ερευνών που αφορούν την επίδραση των ψηφιακών τεχνολογιών. Πρόκειται για ένα νέο ακαδημαϊκό πεδίο που «μελετά τους τρόπους με τους οποίους διαχέονται, ανασυγκροτούνται και συνδιαμορφώ-

νονται οι επιστήμες και η τεχνολογία στον δημόσιο χώρο» (Αρνέλλου & Δημόπουλος 2021). Με την άνοδο των ψηφιακών τεχνολογιών, οι νέες μορφές αλληλεπίδρασης που αναπτύσσονται στην ψηφιακή επικράτεια γεννούν νέα ερωτήματα γύρω από τη συμμετοχή του κοινού και τη σχέση της δημόσιας σφαίρας με την τεχνοεπιστήμη.

Στις περιπτώσεις που εξετάσαμε η Επικοινωνία της Επιστήμης καλείται να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στους τρόπους οικειοποίησης και κριτικού αναστοχασμού της δράσης των αλγορίθμων. Όπως δείξαμε μέχρι τώρα, τα φαντασιακά γύρω από τον κριτικό λόγο για τους αλγορίθμους, υποστασιοποιούνται στη δημόσια σφαίρα. Συνομιλούν με την επιστημονική δημοσιογραφία καθώς και με τον πολιτικό λόγο και τα κοινωνικά κινήματα, δημιουργώντας σημεία έντασης και διαπραγμάτευσης για τον ψηφιακό μετασχηματισμό. Τα εγχειρήματα της Επικοινωνίας της Επιστήμης έτσι έχουν δύο σκοπούς: αφενός, την ενημέρωση του κοινού για τις τεχνολογικές εξελίξεις και, αφετέρου, τον μετασχηματισμό των ίδιων των τεχνολογιών. Για παράδειγμα, το *MIT Technology Review*, ένα από τα σημαντικότερα περιοδικά για τις ψηφιακές τεχνολογίες, ξεκίνησε πρόσφατα μια σειρά δημοσιογραφικών άρθρων και αναλύσεων για την τεχνητή νοημοσύνη, ενισχύοντας τον κριτικό διάλογο μεταξύ ερευνητών και κοινού. Ο διάλογος αυτός μεταφέρθηκε στη δημόσια σφαίρα μέσω της δημιουργίας ενός ενημερωτικού δελτίου με τίτλο *The Algorithm: Artificial Intelligence, Demystified* (2020) το οποίο επιμελείται η Κάρεν Χάο (Karen Hao). Όπως αναφέρουν οι συντάκτες του, στόχος του εγχειρήματος είναι «να μετατρέψει την τεχνολογία σε μια ισχυρή δύναμη για καλό σκοπό, βοηθώντας στη λήψη ενημερωμένων και ενσυνείδητων αποφάσεων για το μέλλον της τεχνολογίας μέσω της αξιόπιστης και επιδραστικής δημοσιογραφίας» (Hao 2020). Αρκετά έντυπα από τον χώρο της Επικοινωνίας της Επιστήμης, τα οποία καταγράφουν συστηματικά τους ριζικούς κοινωνικούς μετασχηματισμούς που επιφέρει η ψηφιακότητα, πραγματοποιούν αντίστοιχα εγχειρήματα διάδοσης της γνώσης γύρω από τις νέες τεχνολογίες, προσπαθώντας να δημιουργήσουν ένα χώρο υγιούς κριτικής των αλγορίθμων και ένα πλαίσιο διάδρασης κοινού και επιστημονικής κοινότητας. Όπως σημειώνει η δημοσιογράφος Φεντερίκα Καρουγάτι (Federica Carugati): «Εκτός από την γενικευμένη παρουσία [των αλγορίθμων] στην κοινωνία, δεν υπάρχει πραγματική δομή να ρυθμίζει τη χρήση τους. Βασιζόμαστε συγκυριακά σε δημοσιογράφους ή οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών για να ενημερωθούμε για τα προβλήματα που ανακύπτουν».⁶

Την ίδια ακριβώς περίοδο, παρουσιάστηκαν τηλεοπτικά ντοκιμαντέρ, όπως το *Social Dilemma*⁷ και το *Coded Bias*⁸ τα οποία ανέδειξαν το ζήτημα της αλγοριθμικής ρύθμισης των επιλογών μας από το διαφημιστικό κεφάλαιο. Σε αυτά τα ντοκιμαντέρ, μάλιστα, συμμετείχαν προαναφερθείσες ερευνήτριες όπως η Ζούμ-

ποφ, η Μπρουσάρ και η Μπουλαμβίνι. Η συμμετοχή τους αποτελεί χαρακτηριστική παρέμβαση στη δημόσια σφαίρα, και το ίδιο συμβαίνει με δημόσιες παρεμβάσεις, διαλέξεις και άλλες δράσεις που αναλαμβάνουν. Η τηλεόραση και ο κινηματογράφος αποτελούν διαδεδομένα που πράγματι διαμορφώνουν στάσεις και αντιλήψεις για τις επιστήμες (Αρνέλλου & Δημόπουλος 2021). Τα επιστημονικά ντοκιμαντέρ, για παράδειγμα, εκτός από την ενημέρωση του κοινού είναι σε θέση να προβληματοποιήσουν τις σχέσεις κοινωνίας, επιστήμης και πολιτικής, με χαρακτηριστική περίπτωση το ντοκιμαντέρ «Νοσταλγώντας το φως» του Πατρίσιο Γκουσμάν (Mellor 2018). Όπως και με την επιστημονική δημοσιογραφία, έτσι και εδώ, ο κριτικός λόγος για τα αλγοριθμικά συστήματα μεταφέρεται στο ευρύ κοινό. Αυτό καθιστά τις παρεμβάσεις των ερευνητριών εξαιρετικά ενδιαφέρουσες, καθώς δεν παρουσιάζεται μόνο ο ρόλος των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας, αλλά και η κριτική έρευνα για τις νέες τεχνολογίες των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών. Ο κριτικός λόγος των ερευνητριών για τις αλγοριθμικές προκαταλήψεις και την επιτήρηση, δεν περιορίζεται μόνο στο επίπεδο των ντοκιμαντέρ αλλά συνδυάζεται με κοινωνικά εγχειρήματα ενίσχυσης της ορατότητας των προβλημάτων και διάνοιξης χώρων κοινωνικού διαλόγου γι' αυτά.⁹

Στα περισσότερα πεδία των θετικών επιστημών, η Επικοινωνία της Επιστήμης ταυτίζεται με την εκκλιση της επιστημονικής γνώσης, δηλαδή την μεταφορά απλουστευμένης επιστημονικής πληροφορίας στο κοινό, και την προσπάθεια διάχυσής της ώστε η κοινωνία στο σύνολό της να άρει τις όποιες επιφυλάξεις απέναντι στις τεχνοεπιστημονικές εξελίξεις. Η Επικοινωνία της Επιστήμης σε αυτό το πλαίσιο στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο μοντέλο του γνωστικού κενού (deficit model): στην παραδοχή, δηλαδή, ότι το κοινό παρουσιάζει ένα έλλειμμα γνώσης, το οποίο οι ειδικοί καλούνται να καλύψουν με παρεμβάσεις στις κουλτούρες του θεάματος, στις τέχνες και στα ΜΜΕ. Δεν συμβαίνει το ίδιο στην περίπτωση των ψηφιακών τεχνολογιών. Ο διάλογος για τους αλγορίθμους απομακρύνεται από το μοντέλο του γνωστικού κενού και η επιστημονική δημοσιογραφία (τουλάχιστον στις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο) συντηρεί στο σύνολό της ένα κριτικό και αναστοχαστικό λόγο απέναντι στις ψηφιακές τεχνολογίες. Αυτό δεν έχει σκοπό την ακύρωση ή τον περιορισμό τους. Αντίθετα, η έκθεση του κοινού στα προβλήματα και τις αντιφάσεις που παράγει η ενσωμάτωση των αλγοριθμικών συστημάτων στην κοινωνία, προσφέρει εργαλεία κατανόησης της λειτουργίας τους και παρέχει τη δυνατότητα στα αλγοριθμικά φαντασιακά να εκτεθούν στον δημόσιο λόγο και να εκφραστούν. Είτε μελετώντας τους αλγορίθμους-σε-χρήση είτε αναλύοντας τα αποτελέσματά τους, το κοινό πλοηγείται ανάμεσα στις ασυνέχειες, τις αστοχίες και τις σκοτεινές πτυχές της ψηφιακότητας, οι οποίες μπορεί να απαιτούν συλλογικές ρυθμιστικές παρεμβάσεις. Με αυτό τον τρόπο, η διαδικασία κατασκευής

ενός αλγορίθμου μεταφέρεται πραγματικά στον δημόσιο χώρο. Ο τεχνοσοβινισμός, η διάδοση των αλγοριθμικών προκαταλήψεων και η φυσικοποίηση των κοινωνικών διακρίσεων, δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με περισσότερη τεχνολογία ή με ήπιες οραματικές δηλώσεις για τον ρόλο της τεχνολογίας και την ουδετερότητα της. Απαιτούν εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στον σχεδιασμό των αλγορίθμων και στον ορισμό των προδιαγραφών λειτουργίας τους. Και αυτή την «αρνητική ανάδραση» από το κοινωνικό πεδίο προς το εργαστήριο μόνο η Επικοινωνία της Επιστήμης μπορεί να την εξασφαλίσει.

Ο ψηφιακός μετασχηματισμός συνυφαίνει τις κοινωνικές δραστηριότητες με τις υπολογιστικές μηχανές, οι οποίες τις παρακολουθούν ώστε να εκπαιδευτούν στο να αναγνωρίζουν τα μοτίβα τους. Η «κοινωνική φύση» των αλγορίθμων, τούς καθιστά μέρος ενός οικοσυστήματος εντός του οποίου αλληλεπιδρούν με τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Έπειτα, οι δραστηριότητες αυτές επιστρέφουν στους αλγορίθμους και τους μετασχηματίζουν ή αλλάζουν την κατεύθυνση ανάπτυξής τους. Για αυτόν τον λόγο τα αλγοριθμικά φαντασιακά και οι διαμάχες γύρω από αυτά συνιστούν καταστατικό στοιχείο της παραγωγής νέας τεχνολογικής γνώσης. Στην περίπτωση του αλγορίθμου *Ofqual*, τα κινήματα για τα ψηφιακά δικαιώματα διασταυρώθηκαν με τις ψηφιακές τεχνολογίες και την πολιτισμική οικειοποίηση των κοινών με τεχνολογικούς όρους – αυτό που ο Χέκτορ Ποστίγκο (Hector Postigo 2012) ονομάζει «ψηφιακή αντίσταση». Οι πόρτες των γραφείων των προγραμματιστών που κατασκευάζουν λογισμικά είναι κλειστές στο ευρύ κοινό. Όμως, η διεπαφή των λογισμικών με την κοινωνία και τα υποκείμενα λειτουργεί ως ανοιχτός πόρος. Εάν λοιπόν οι ψηφιακές τεχνολογίες διαχέονται στην κοινωνία· και αν τα κοινωνικά παραγόμενα δεδομένα διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο στην εκπαίδευσή τους, τότε οι πόρτες που οδηγούν στους χώρους κατασκευής λογισμικού οφείλουν να παραμένουν ανοιχτές.

Ένα σημαντικό μέρος των ερευνών για τις επιδράσεις των νέων τεχνολογιών ζητούν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο ρυθμιστικές παρεμβάσεις, χρησιμοποιώντας όρους όπως ο «αλγοριθμικός έλεγχος» (audit) και η «λογοδοσία» (accountability) ή η «ανοιχτότητα» (Tsamados κ.ά. 2020). Σε αυτό το κάλεσμα απαντούν οι μέλητες της ηθικής των αλγορίθμων και της τεχνητής νοημοσύνης, με την δημιουργία νέων πεδίων που ερευνούν τους τρόπους με τους οποίους οι τεχνολογικές αποφάσεις μπορούν να γίνουν ηθικές, δημοκρατικές και κοινωνικά αντιπροσωπευτικές. Προσεγγίζοντας τα αλγοριθμικά φαντασιακά από μια διαφορετική οπτική, υποστηρίζουμε πως αυτό που πυροδοτεί τον νέο μετασχηματισμό στη δημόσια σφαίρα είναι η δυνατότητα που μας δίνουν οι συγκρούσεις που παρουσιάσαμε στο να αναμετρηθούμε με ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές. Ο αλγόριθμος διαχεί-

ρισης ασθενών υψηλού ρίσκου ή αυτός που προτιμά να προσλαμβάνει άντρες από γυναίκες δεν αποτελούν μαύρες κηλίδες στην ψηφιακή επικράτεια· περισσότερο εντοπίζουν τα σημεία εκείνα που είναι δυνατό να αμφισβητηθεί η ίδια η κοινωνική, παραγωγική και θεσμική οργάνωση των σύγχρονων κοινωνιών. Αποτελούν φακούς με τους οποίους μπορούμε να δυνητικοποιήσουμε την κοινωνική ύπαρξη (Levy 2001). Η σημασία και ο ρόλος της Επικοινωνίας της Επιστήμης στην ψηφιακή συνθήκη έγκειται στο ότι μας φέρνει ξανά αντιμέτωπους και αντιμέτωπες με τις αντιφάσεις που ταλαιπωρούν τις ανθρώπινες κοινωνίες και όχι με τη διάδοση του λογισμικού που θα τις επιλύσει. Σε αυτή τη διαδικασία, η κατανόηση της επιστήμης που υποστηρίζει τα σμήνη των αλγορίθμων, μπορεί να αποτελέσει τη βάση ενός νέου πολιτικού διαλόγου που θα ανιχνεύει τις κοινωνικές δυναμικές που αναδύονται από τη διασταύρωση ανθρώπινων και μη ανθρώπινων δρώντων στο πλαίσιο της ψηφιακής συνθήκης.

Σημειώσεις

1. βλ. «The Coded Gaze: Unmasking Algorithmic Bias». www.youtube.com/watch?v=162VzSzzoPs&t=83s&ab_channel=JoyBuolamwini.
2. <https://www.theguardian.com/technology/2017/sep/01/juicero-silicon-valley-shutting-down>
3. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/aug/19/ditch-the-algorithm-generation-students-a-levels-politics>
4. Βλ. Zuckerberg, Mark. 29 Οκτωβρίου 2021. «Founder's Letter». Meta. <https://about.fb.com/news/2021/10/founders-letter>
5. «Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women». <https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight-idUSKCN1MK08G>
6. Βλ. <https://www.wired.com/story/opinion-a-council-of-citizens-should-regulate-algorithms/>
7. Orłowski, Jeff. (σκηνοθέτης). 2020. Social Dilemma. [Ντοκιμαντέρ]. Netflix.
8. Kantayya, S. (σκηνοθέτιδα). 2020. Coded Bias. [Ντοκιμαντέρ]. Netflix
9. Το ντοκιμαντέρ coded bias συνοδεύεται από κείμενα, δράσεις και μιας διακήρυξη του κινήματος για τα ψηφιακά δικαιώματα και την ιδιοκτησία των δεδομένων βλ. <https://www.codedbias.com/>

Αναφορές

- Αρνέλλου, Λήδα και Δημόπουλος Κώστας. 2021. *Οδηγός μελέτης θεματικής ενότητας Επικοινωνία της Επιστήμης, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών*. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Τύμπας, Αριστοτέλης. 2018. *Αναλογική εργασία, ψηφιακό κεφάλαιο*. Αθήνα: Angelus Novus.
- Beer, David. 2016. «The social power of algorithms». *Information, Communication & Society* 20(1): 1-13.

- Benjamin, Ruha. 2019. *Race After Technology: Abolitionist Tools for the New Jim Code*. Οξφόρδη: Polity.
- Berlinski, David. 2001. *The Advent of the Algorithm: The Idea that Rules the World*. Ορλάντο: Harcourt.
- Broussard, Meredith. 2019. *Artificial Unintelligence: How Computers Misunderstand the World*. Κέμπριτζ και Λονδίνο: The MIT Press.
- Bucher, Taina. 2016. «The algorithmic imaginary: exploring the ordinary affects of Facebook algorithms». *Information, Communication & Society* 20(1): 30-44.
- Buolamwini, Joy και Gebru, Timnit. 2018. «Gender shades: Intersectional accuracy disparities in commercial gender classification». Στο *Conference on fairness, accountability and transparency*, 77-91.
- Bucchi, Massimiano και Federico Neresini. 2008. «Science and public participation.» Στο Hackett, Edward (επ.). *The handbook of science and technology studies*, 449-472.
- Caplan, Robyn και danah boyd. 2016. «Who controls the public sphere in an era of algorithms». Στο *Mediation, Automation, Power*, 1-19.
- Castells, Manuel. 2000. *The Rise of the Network Society*. Οξφόρδη: Blackwell Publishers.
- Danaher, John. 2016. «The Threat of Algocracy: Reality, Resistance and Accommodation». *Philosophy & Technology* 29(3): 245-268.
- Flichy, Patrice. 2008. *The Internet Imaginaire*. Κέμπριτζ και Λονδίνο: The MIT Press.
- Hao, Karen. 2020. «The Algorithm Artificial Intelligence, demystified». *MIT Technology Review*. <https://forms.technologyreview.com/newsletters/ai-the-algorithm>
- Jasanoff, Sheila και Kim, Sang-Hyun. 2015. *Dreamscapes of Modernity: Sociotechnical Imaginaries and the Fabrication of Power*. Σικάγο και Λονδίνο: University of Chicago Press.
- Levy, Pierre. 2001. *Δυσητική Πραγματικότητα, η Φιλοσοφία του Πολιτισμού και του Κυβερνοχώρου*. Αθήνα: Κριτική.
- Marx, Leo. 2000. *The Machine in the Garden: Technology and the Pastoral Ideal in America*. Οξφόρδη: Oxford University Press.
- Mellor, Felicity. 2018. «Configuring epistemic authority: The significance of film style in documentaries about science». *Science in Context* 31(1): 39-59.
- Morozov, Evgeny. 2013. *To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism*. Νέα Υόρκη: PublicAffairs.
- Noble, Safiya Umoja. 2018. *Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism*. Νέα Υόρκη: New York University Press.
- O'Neil, Cathy. 2021. *Όπλα Μαθηματικής Καταστροφής: Πώς τα Μεγάλα Δεδομένα Αυξάνουν την Ανισότητα και Απειλούν την Δημοκρατία*. Αθήνα: Εκδόσεις ΕΑΠ.
- O'Reilly, Tim. 2020. «Τι είναι το Web 2.0: Σχεδιαστικά πρότυπα και επιχειρηματικά μοντέλα για την επόμενη γενιά λογισμικού». Στο *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*. Θεσσαλονίκη: Ροπή.
- Postigo, Hector. 2012. *The Digital Rights Movement: The Role of Technology in Subverting Digital Copyright*. Κέμπριτζ και Λονδίνο: MIT Press.
- Roberge, Jonothan και Seyfert, Robert. 2016. «What are algorithmic cultures?». Στο *Algorithmic Cultures: Essays on Meaning, Performance and New Technologies*, 13-37. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge
- Roberts, Sarah. T. 2021. *Behind the Screen: Content Moderation in the Shadows of Social Media*. Νιού Χέιβεν: Yale University Press.
- Schwab, Klaus. 2017. *The Fourth Industrial Revolution*. Σίδνεϋ: Currency Press.
- Striphas, Ted. 2015. «Algorithmic Culture». *European Journal of Cultural Studies* 18(4-5): 395-412.
- Taylor, Charles. 2002. «Modern social imaginaries». *Public Culture* 14(1): 91-124.

- Andreas Tsamados, Aggarwal Nikita, Cowls Josh, Morley Jessica, Roberts Huw, Taddeo Mariarosaria και Floridi Luciano. 2020. «The ethics of algorithms: Key problems and solutions». *AI and Society* 37(1): 215-230.
- Vaidhyanathan, Siva. 2012. *The Googlization of Everything: (And Why We Should Worry)*. Μπέρκλεϊ και Λος Άντζελες: University of California Press.
- Vartan, Starre. 2019. «Racial bias found in a major health care risk algorithm». *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/racial-bias-found-in-a-major-health-care-risk-algorithm>.
- Wall, Sheridan. 2021. «LinkedIn's job-matching AI was biased. The company's solution? More AI». *MIT Technology Review*. <https://www.technologyreview.com/2021/06/23/1026825/linkedin-ai-bias-ziprecruiter-monster-artificial-intelligence>.
- Zuboff, Shoshana. 2020. «Ο Μεγάλος Άλλος: Ο καπιταλισμός της επιτήρησης και οι προοπτικές ενός πολιτισμού της πληροφορίας». Στο *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*. Θεσσαλονίκη: Ροπή.

Αλληλοδιαπλοκή ψηφιακού-ψυχολογικού: αναζητώντας τα ψυχολογικά θεμέλια της ψηφιακότητας¹

Νικόλ Σαρλά¹

Περίληψη

Παρά τη διεύρυνση της θεωρητικής επεξεργασίας της ψηφιακής συνθήκης τις τελευταίες δεκαετίες, υπάρχουν ακόμα πλευρές που παραμένουν αθέατες ή ελλιπώς διερευνημένες. Εξετάζοντας την ιστορία της διαμόρφωσης της ψηφιακότητας κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, μια από αυτές τις πλευρές που αναδεικνύεται είναι ο ρόλος των ψυχολογικών μοντέλων στις θεωρίες που θεμελίωσαν την ψηφιακή συνθήκη και στις οποίες βασίστηκε η παραγωγή ψηφιακών τεχνολογιών. Στόχος του άρθρου είναι, αφενός, η σκιαγράφηση του ρόλου των ψυχολογικών μοντέλων στη διαμόρφωση της ψηφιακότητας μέσα από την εξέταση της αντικειμενοποίησης, νευρολογικοποίησης και υπολογιστικοποίησης των νοητικών διαδικασιών. Αφετέρου, βάσει της εξέτασης των παραπάνω διεργασιών, η σκιαγράφηση του πορτραίτου της ψηφιακότητας, μέσα από τον εντοπισμό των ψυχολογικών επιρροών όπως αντανακλώνται στα βασικά χαρακτηριστικά της ψηφιακής συνθήκης.

Λέξεις κλειδιά: ψηφιακότητα, (νευρο)ψυχολογικά μοντέλα, υπολογισμός

i. Υποψήφια Δρ., Τμήμα Κοινωνιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, nsarla@soc.uoa.gr.

Interrelation of digital and psychological: in quest for the psychological foundation of digitality

Nicole Sarlaⁱⁱ

Abstract

Despite the expansion of the theoretical elaboration of digitality during the last decades, there are still many aspects that remain hidden or poorly investigated. When examining the history of the formation of digitality during the 20th century, what comes to attention is one of these aspects, characterized by the prominence of psychological models in the various theories that laid the ground for digitality and provided the theoretical background for the production of digital technologies. The purpose of the article is, on one hand, to outline the role of psychological models in the formation of digitality, by examining the objectification, neurologization, and computerization of mental processes. And on the other, to examine the portrait of digitality as identified by the psychological influence reflected on the fundamental characteristics of digitality.

Keywords: digitality, (neuro)psychological models, computation

ii. Ph.D. candidate, Department of Sociology, National and Kapodistrian University of Athens, nsarla@soc.uoa.gr.

Ι. Γιατί το ψυχολογικό και το ψηφιακό;

Ο Πόλ Τσερούτσι (Paul Ceruzzi) αφιερώνει το τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου του *Ιστορία της Υπολογιστικής Τεχνολογίας* (2006) στη εξέταση της «ψηφιοποίησης της κοσμοεικόνας» που αναδύεται με την εμφάνιση των θεωριών περί των υπολογιστικών μηχανών και που διευρύνεται με την επέκταση των εφαρμογών των υπολογιστών. Η έννοια της ψηφιοποίησης έχει πολλά οφέλη, καθώς αποδίδει μια διεργασία που συντελείται σε βάθος χρόνου. Από την άλλη, η «ψηφιοποίηση της κοσμοεικόνας» εγκλωβίζει την ψηφιακή συνθήκη σε ένα επίπεδο περιγραφής του κόσμου, χωρίς να αναδεικνύεται το εύρος και το βάθος των μετασχηματιστικών της τάσεων. Φυσικά ο περιορισμός αυτός εξηγείται και από τα όρια του ιστορικού ορίζοντα, καθώς στις αρχές του 21^{ου} αιώνα δεν είχε ακόμα ξεδιπλωθεί εξ' ολοκλήρου η δυναμική της ψηφιακής συνθήκης. Ούτε βέβαια σήμερα μπορούμε να πούμε ότι συμβαίνει κάτι τέτοιο. Όμως ήδη από την προηγούμενη δεκαετία καμία και κανείς δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει τις πρωτοφανείς δυνατότητες των ψηφιακών τεχνολογιών και τον αντίκτυπο που έχουν στον μετασχηματισμό της κοινωνίας και της ζωής των υποκειμένων.

Η δυναμική της ψηφιακότητας καθιστά αναγκαία την εμβάθυνση στην κατανόηση του φαινομένου, προκειμένου να αναδειχθούν πλευρές στις οποίες μέχρι σήμερα δεν έχει δοθεί επαρκής προσοχή, οι οποίες όμως είναι συγκροτητικές της συνθήκης καθεαυτής. Ένα τέτοιο ζήτημα προκύπτει εξετάζοντας τη σχέση ψυχολογίας και τεχνολογίας ήδη από τη δεκαετία του 1940 και την ανάδυση του πεδίου της κυβερνητικής. Η εξέταση γίνεται ακόμη πιο πολύπλοκη με την εμφάνιση της τεχνητής νοημοσύνης και άλλων πεδίων της επιστήμης της πληροφορικής που πρωτοστατούν στη διαμόρφωση της ψηφιακής συνθήκης. Αν και η ψυχολογία εμφανίζεται να αλληλεπιδρά ποικιλοτρόπως με τα προαναφερθέντα πεδία, δεν υπάρχει μια συστηματική διερεύνηση της μεταξύ τους σχέσης. Όμως η ψυχολογία, με τις διάφορες θεωρίες και τα μοντέλα που αναπτύχθηκαν, αποτέλεσε παράγοντα κομβικής σημασίας στην πραγμάτευση του υπολογισμού και των υπολογιστικών μηχανών (βλ. Duruy 2000, De Vos 2020, Heims 1991). Κρατώντας στον νου ότι ο *υπολογισμός* αποτελεί θεμέλιο λίθο της ψηφιακότητας, στο παρόν άρθρο επιχειρείται η εξέταση της τελευταίας από τη σκοπιά της ψυχολογικής της συγκρότησης· δηλαδή η ανάδειξη της επίδρασης της ψυχολογικής γνώσης στις θεωρίες και τα μοντέλα που επέδρασαν (και συνεχίζουν να επιδρούν) στη διαμόρφωση της ψηφιακής συνθήκης. Χαρακτηριστική είναι η μελέτη του Γιαν Ντε Βος (Jan De Vos), που εξετάζει τη χρήση των ψυχολογικών μοντέλων από πλατφόρμες κοινωνικών δικτύων (όπως το Facebook), βάσει των οποίων συγκροτείται το πλαί-

σιο όπου δραστηριοποιούνται οι χρήστες και από όπου εξάγονται δεδομένα σχετικά με αυτή τη δραστηριότητά τους (De Vos 2018: 25-26). Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της συνθήκης είναι πως το ψηφιακό περιβάλλον διαμορφώνεται πράγματι βάσει μιας – συνήθως – άρρητης ψυχολογικής γνώσης περί (της δραστηριότητας) του υποκειμένου.

Η σκιαγράφηση των ψυχολογικών προκείμενων που είναι εγγεγραμμένες συγχρόνως στις θεωρητικές προσεγγίσεις και τη σχεδίαση των ψηφιακών τεχνολογιών (και συγκεκριμένα των υπολογιστικών μηχανών) είναι κάθε άλλο παρά εύκολη. Ακόμη πιο δύσκολη καθίσταται η ανάδειξη των ψυχολογικών επιρροών στην ψηφιακότητα, καθώς δεν εντοπίζονται με τρόπο γραμμικό, δηλώνοντας σαφώς την ψυχολογική θεωρία από την οποία προέρχονται. Ενώ δηλαδή η ψηφιακότητα μπορεί να είναι έμφορτη ψυχολογικών εννοιών (π.χ. ο υπολογιστής *ανακαλεί και εκτελεί· η συμπεριφορά των μηχανών· το νευρωνικό δίκτυο παράγει λογικές λειτουργίες κ.λπ.*), δεν δηλώνεται το συγκεκριμένο πεδίο της ψυχολογίας από όπου αντλείται η έννοια. Οι δυσκολίες αυτές μπορούν να αμβλυνθούν μέσω της παρουσίασης της υπολογιστικοποίησης των «νοητικών διαδικασιών» (mental processes) που διαμορφώνει το έδαφος για τη σύνδεση ψηφιακού-ψυχολογικού. Πώς όμως φτάνουμε στην υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών; Για μια συστηματική πραγμάτευση απαιτείται, πρώτον, η εξέταση της αντικειμενοποίησης των νοητικών διαδικασιών από την ψυχολογία και, δεύτερον, η διερεύνηση της αναγωγή τους στη νευροφυσιολογική λειτουργία του εγκεφάλου (νευρολογικοποίηση).

II. Οι περιπέτειες των νοητικών διαδικασιών

Αντικειμενοποίηση των νοητικών διαδικασιών

Η θεμελίωση της ψυχολογίας ως επιστημονικού κλάδου και ο προσδιορισμός του γνωστικού της αντικειμένου διήλθε πλήθος εντάσεων στον 19^ο αιώνα αναφορικά με τη δυνατότητα ή μη της μαθηματικοποίησης και πειραματικής εξέτασης του υλικού της. Ο – κάθε άλλο παρά τυχαίος – Ιμμάνουελ Καντ (Immanuel Kant) συστηματοποίησε το μεθοδολογικό πρόβλημα της ψυχολογίας, αποκλείοντας την πιθανότητα να γίνει φυσική επιστήμη, ακριβώς λόγω της αδυναμίας να μαθηματικοποιηθούν και να εξεταστούν πειραματικά τα περιεχόμενα της ψυχής (Kant 2004: 7). Αντίθετα με τις προθέσεις του, ο Καντ έδειξε τον δρόμο σε όσες/-ους ήθε-

λαν να καταστήσουν την ψυχολογία φυσική επιστήμη· ο δρόμος είχε στρωθεί για την εισαγωγή του πειράματος και της μαθηματικοποίησης της εσωτερικής αίσθησης του υποκειμένου (Leary 1982: 35). Ο αντίκτυπος αυτής της προβληματικής διαπνέει συνολικά την ψυχολογία από τις πρώτες θεωρίες και πειραματικές μελέτες μέχρι την υπολογιστικοποίηση των περιεχομένων του νου. Με έναν τρόπο, η συζήτηση που εξελίσσεται εντός της ψυχολογίας στο πλαίσιο της αναζήτησης της νευροφυσιολογικής βάσης της σκέψης και συμπεριφοράς, αλλά και της υπολογιστικής σύλληψης του νου, αφορά ακριβώς το ζήτημα της φύσης των νοητικών καταστάσεων και της εύρεσης του καλύτερου τρόπου για τη μελέτη τους.

Η ιστορική περιήγηση στις ψυχολογικές θεωρίες του 19^{ου} αιώνα δεν θα μπορούσε παρά να ξεκινά με τον Βίλχελμ Βουντ (Wilhelm Wundt) στη Γερμανία. Το 1879 ο Βουντ ιδρύει το πρώτο ψυχολογικό εργαστήριο στη Λειψία. Ο ίδιος διέκρινε την πειραματική ψυχολογία – η οποία μελετά τις στοιχειώδεις ψυχικές διαδικασίες (την άμεση εμπειρία της συνείδησης) με τη μέθοδο της ενδοσκόπησης – από την ψυχολογία των λαών (Völkerpsychologie) – η οποία μελετά τις ανώτερες ψυχικές διαδικασίες (Δαφέρμος 2010: 391-392). Ο Βουντ απέρριπτε τη διάκριση εσωτερικής εμπειρίας (που προκύπτει από ψυχικά αντικείμενα) και εξωτερικής (που προκύπτει από φυσικά αντικείμενα). Θεωρούσε ότι η εμπειρία είναι ενιαία και διαθέτει δύο πλευρές: τα *περιεχόμενα* της εμπειρίας που παρουσιάζονται στην παρατηρήτρια και τη *σύλληψη* (apprehension) των περιεχομένων αυτών (Wundt 1897: 2-3). Το σημαντικό είναι ότι ο Βουντ άσκησε κριτική στον συνειρισμό και ότι υιοθέτησε τη βουλησιαρχία. Ο Βουντ έδινε έμφαση στον ενεργητικό ρόλο και την κατεύθυνση της προσοχής, η οποία συνιστούσε άσκηση της βούλησης, ούσα συγκροτητική στη διαμόρφωση της εμπειρίας της συνείδησης (Hergenhahn 2008: 297). Η θεωρία του δηλαδή βασίστηκε στην κατανόηση της νοητικής λειτουργίας ως ενεργητική διαδικασία και όχι ως αποτέλεσμα παθητικής σύνδεσης ιδεών και αναπαραστάσεων του νου, όπως υποστήριζε η συνειρμική ψυχολογία.

Ο Έντουαρντ Τίτσενερ (Edward Titchener), μαθητής του Βουντ, μετέφερε τη θεωρία του δασκάλου του στις ΗΠΑ με σημαντικές παραλλαγές. Ο Τίτσενερ διατήρησε την ενδοσκοπική μέθοδο προκειμένου να εξαγει παρατηρήσιμα συνειδησιακά γεγονότα. Η διαφορά της προσέγγισής του από εκείνη του Βουντ έγκειτο στην πρόθεσή του μονάχα να *περιγράψει* και όχι να εξηγήσει τη νοητική εμπειρία. Στην ίδια γραμμή σκέψης εισηγήθηκε τον δομισμό στην ψυχολογία, δηλαδή την αναζήτηση και περιγραφή της δομής του νου. Έχοντας πρώτα απομονώσει τα *στοιχεία* της συνείδησης (αισθήσεις-στοιχεία αντιλήψεων, παραστάσεις-στοιχεία ιδεών, συναισθήματα-στοιχεία συγκινήσεων), χρησιμοποίησε τη θεωρία του συνειρισμού – και συγκεκριμένα τον νόμο της συνάφειας – για να προσδιορίσει τον

τρόπο που συνδυάζονται οι νοητικές διαδικασίες μεγαλύτερης πολυπλοκότητας (Hergenhahn 2008: 307). Με αυτόν τον τρόπο απέρριψε τη βουλησιαρχική προσέγγιση του Βουντ επαναφέροντας στο προσκήνιο τη συνειρμική ψυχολογία.

Εκ διαμέτρου αντίθετα στον δομισμό του Τίτσενερ, ο Γούλιαμ Τζέιμς (William James) εισήγαγε τον λειτουργισμό. Σε μια απόπειρα να υπερβεί τη στατική δομή της συνείδησης και ασκώντας κριτική στη μελέτη των στοιχείων της, ο Τζέιμς μελέτησε τη *λειτουργία* της συνείδησης. Εισήγαγε την έννοια «συνειδησιακό ρεύμα» και προσδιόρισε τη συνείδηση ως προσωπική, συνεχή, συνεχώς μεταβαλλόμενη, επιλεκτική και λειτουργική (James 1950: 233, 244, 288, 401). Διατήρησε την ενδοσκοπήση ως μέθοδο ψυχολογικής έρευνας, όμως απέκλεισε κάθε προσπάθεια να ερμηνευτεί η συνείδηση και τα περιεχόμενά της: ως στόχο της ψυχολογίας έθεσε την *περιγραφή* της συνείδησης. Αυτό συνδέεται άμεσα με τον κοινωνικό χαρακτήρα της επιστημονικής ψυχολογίας στη Βόρεια Αμερική του 19^{ου} αιώνα. Την περίοδο εκείνη υπήρχε η τάση να γίνει μια πρακτική επιστήμη, μειώνοντας τη σημασία της βασικής έρευνας. Έτσι η ψυχολογία – και η μελέτη των νοητικών διαδικασιών – αναπτύχθηκε υπό το πρίσμα της άμεσης χρησιμότητάς της για τα άτομα, για το εκπαιδευτικό σύστημα, για τη βιομηχανία κ.ο.κ. και, αντίστοιχα, το ρεύμα του λειτουργισμού που κυριάρχησε στη βορειοαμερικανική ψυχολογία συνδέθηκε με το ρεύμα του πραγματισμού (Hergenhahn 2008: 374-375). Οι αρχές του πραγματισμού στην ψυχολογία εκφράστηκαν μέσω του λειτουργικού χαρακτήρα της συνείδησης, ο οποίος διαπνέει το σύνολο του ρεύματος του λειτουργισμού και αποβλέπει στην προσαρμογή του ατόμου στο περιβάλλον. Κατ' αυτόν τον τρόπο δεν υπάρχει κάποιο σταθερό στοιχείο που να ορίζει τη φύση της συνείδησης, αφού έτσι κι αλλιώς η τελευταία δεν μπορεί να εξηγηθεί. Ό,τι λειτουργεί είναι που έχει σημασία για την όσο το δυνατόν πληρέστερη περιγραφή της συνείδησης.

Όπως φαίνεται από την έκθεση των παραπάνω θεωριών, κατά την εξέταση των νοητικών διαδικασιών ως περιεχομένων της συνείδησης, υπάρχει μια οντολογική αντιπαράθεση αναφορικά με το αν είναι στοιχεία (Βουντ), δομές (Τίτσενερ) ή λειτουργίες (Τζέιμς). Η αδυναμία της ψυχολογίας να επιλύσει αυτό το οντολογικό ζήτημα, ο εκλεκτικισμός του λειτουργισμού στην ψυχολογία και η έμφαση στην πρακτική χρήση της ψυχολογικής γνώσης μας φέρνει ένα βήμα πιο κοντά στη σύνδεση της *αντικειμενοποίησης των νοητικών διαδικασιών* με την υπολογιστικοποίησή τους. Μπορεί οι προαναφερθέντες θεωρητικοί να μην έκαναν ένα τέτοιο βήμα, ο καθένας με τον τρόπο του όμως διαμόρφωσε το επιστημολογικό και μεθοδολογικό έδαφος για την πραγμάτευση των νοητικών καταστάσεων υπό το πρίσμα του υπολογισμού. Από τη μια, ο Τζέιμς εξέταζε τις καταστάσεις του νου ως λειτουργίες χωρίς σταθερά χαρακτηριστικά που αποσκοπούν στην προσαρμογή του οργανι-

σμού και άρα στην επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού – κομβικό χαρακτηριστικό της εσωτερική δομής ενός αντικειμένου όπως το πραγματεύεται η κυβερνητική. Από την άλλη, ο Τίτσενερ, αφενός, επέκτεινε τη θεωρία του Βουντ, αφετέρου, απέρριψε το βασικό χαρακτηριστικό της θεωρίας του περί της ενεργητικότητας του νου και επανέφερε στο προσκήνιο τον συνειρμισμό και την παθητικότητα του.

Ο συμπεριφορισμός αναδύθηκε ως εναλλακτική στην αντιπαράθεση μεταξύ δομισμού-λειτουργισμού, αναδεικνύοντας το τέλμα στο οποίο είχε περιέλθει η ψυχολογία. Ο εισηγητής του συμπεριφορισμού, Τζων Γουότσον (John Watson), απέδωσε τα αδιέξοδα της ψυχολογίας τόσο στην «εσφαλμένη» μέθοδο της ενδοσκόπησης, όσο και στο αντικείμενο της – την συνείδηση. Η λύση που πρότεινε ήταν η υιοθέτηση του πειράματος ως μεθόδου έρευνας της ψυχολογίας και της παρατηρήσιμης συμπεριφοράς ως αντικειμένου της, με κύριο στόχο *τον έλεγχο και την πρόβλεψη της συμπεριφοράς* (Watson 1913: 158). Η πρόβλεψη και ο έλεγχος βασίζονταν στην εξακρίβωση των νόμων που διέπουν τη σχέση ερεθίσματος-αντίδρασης. Ο Γουότσον χρησιμοποίησε με ευρύ τρόπο τους όρους: ένα ερέθισμα μπορούσε να είναι μια γενική περιβαλλοντική κατάσταση ή μια εσωτερική κατάσταση του οργανισμού· και μια αντίδραση αποτελούσε η οποιαδήποτε απόκριση του οργανισμού (Hergenhahn 2008: 448). Η απόρριψη της συνείδησης ως αντικειμένου μελέτης συνοδευόταν από την, κατ' αρχήν, απόρριψη της ιδέας ότι η συνείδηση κατευθύνει τη συμπεριφορά. Κεντρική θέση στο έργο του ίδιου, όπως και άλλων συμπεριφοριστών, κατέχει η διαδικασία της μάθησης: ο συμπεριφορισμός εδραιώθηκε πάνω στην «εξαρτημένη μάθηση» ως μια διαδικασία συσχέτισης γεγονότων (εξαρτημένων και ανεξάρτητων ερεθισμάτων και αντιδράσεων) βάσει των συνειρμικών αρχών της συνάφειας και της συχνότητας. Και, αντίστοιχα, παρείχε ένα ολοκληρωμένο σύστημα εξήγησης της διαδικασίας της μάθησης. Έτσι η «ψυχολογία της συνείδησης» έγινε η «ψυχολογία ερεθίσματος-αντίδρασης». Κατά μία έννοια, κάθε θεωρία ήρθε ως απάντηση στα ερωτήματα του Βουντ, ο οποίος έθεσε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα για την ψυχολογία. Ο συμπεριφορισμός αρνήθηκε τη σημασία της εσωτερικής φύσης του νου, αλλά στην προσπάθεια επανατοποθέτησης των ψυχολογικών ερωτημάτων επέκτεινε τα εργαλεία του συνειρμισμού, ο οποίος αποδεχόταν την ύπαρξη των νοητικών διαδικασιών.

Σημαντική σε αυτή τη συζήτηση ήταν η συμβολή του Αλεξάντερ Μπέιν (Alexander Bain), εκ των επιφανέστερων εκπροσώπων της συνειρμικής ψυχολογίας, ο οποίος με το έργο του εδραίωσε αυτό που αργότερα ονομάστηκε «ψυχοφυσικός παραλληλισμός». Ο Μπέιν υποστήριξε ότι για κάθε ψυχολογική ερώτηση υπάρχει μια «φυσική» και μια «ψυχική/νοητική» πλευρά οι οποίες βρίσκονται πα-

ράλληλα, χωρίς να υπάρχει αιτιακή σχέση μεταξύ τους και δεν διαχώρισε αν είναι δύο πλευρές τις ίδια υπόστασης ή διαφορετικές υποστάσεις (Boring 1929: 227-228). Ο Μπείν ήταν ο πρώτος που διερεύνησε τις ψυχικές διαδικασίες σε συνάρτηση με τη λειτουργία του νευρικού συστήματος και του εγκεφάλου (Δαφέρμος 2010: 422). Για τον Μπείν, η συζήτηση για τη σκέψη ήταν μια συζήτηση για τον συνειρμό και συγκεκριμένα τους νόμους του συνειρμού (συνάφεια, ομοιότητα κ.λπ.), οι οποίοι θεωρείτο ότι διέπουν τα νοητικά φαινόμενα με μηχανιστικό τρόπο. Οι αρχές του συνειρμισμού κυριάρχησαν στη μελέτη των συνδέσεων των περιεχομένων του νου και της συνείδησης και αντίστοιχα η βασική ιδέα του συμπεριφορισμού – η σύνδεση ενός ερεθίσματος με μια αντίδραση – βασίζεται στις αρχές του συνειρμού. Η αρχή που έκανε ο Μπείν στη σύνδεση της ψυχολογίας με την νευροφυσιολογία, διατηρήθηκε και στη μελέτη του νευροφυσιολογικού υποβάθρου της συμπεριφοράς, όπου ο συνειρμισμός εκφράστηκε με όρους αντανakλαστικών και συνδέσεων σε νευρωνικό επίπεδο. Αντίστοιχα όμως διατηρήθηκε και η παθητικότητα που διέπει αυτή τη σύνδεση, όπως υποστήριξε ο Βουντ.

Νευρολογικοποίηση των νοητικών διαδικασιών

Με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, το έργο των νευροφυσιολόγων που συνεισέφεραν στην αναγωγή των νοητικών διαδικασιών στη λειτουργία του εγκεφάλου συνομιλεί κατά βάση με τον συμπεριφορισμό. Αυτό έγκειται εν μέρει στο αποφασιστικό βήμα του συμπεριφορισμού να περιορίσει το αντικείμενο της ψυχολογίας μιλώντας με όρους μάθησης (ερεθίσματος και αντίδρασης). Ταυτόχρονα η νευρολογικοποίηση των νοητικών διαδικασιών – και σε αντίθεση με το πρόταγμα του συμπεριφορισμού – επέστρεψε στη συζήτηση για τις καταστάσεις του νου σε νέα πλέον βάση, η οποία και αποτέλεσε το αποφασιστικό βήμα για την υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών.

Η εξέταση της νευρολογικοποίησης των νοητικών διαδικασιών μας οδηγεί διόλου παράδοξα στο έργο του Ρώσου φυσιολόγου Ιβάν Παβλόφ (Ivan Pavlov), ο οποίος παρόμοια μελέτησε τη βιολογική βάση της συμπεριφοράς εστιάζοντας στη φυσιολογία του εγκεφάλου. Συγκεκριμένα μέσα από έρευνες για τη φυσιολογία του πεπτικού συστήματος, για την οποία κέρδισε το βραβείο Νόμπελ Φυσιολογίας το 1904, ο Παβλόφ ανακάλυψε τον μηχανισμό του εξαρτημένου αντανακλαστικού. Είναι γνωστό το πείραμα με τον «σκύλο του Παβλόφ». Η έκκριση γαστρικών υγρών ως αντίδραση στην παρουσία της τροφής παρατηρείται και στην παρουσία αντικειμένων ή γεγονότων που συνδέονταν με την τροφή (Hergehahn

2008: 432). Συσχετίζοντας λοιπόν τη δραστηριότητα του ανώτερου νευρικού συστήματος με τη μελέτη των αντανακλαστικών, υποστήριξε ότι υπάρχουν δύο τύποι αντανακλαστικών, τα ανεξάρτητα και τα εξαρτημένα. Τα ανεξάρτητα αναπτύσσονται στο κατώτερο τμήμα του νευρικού συστήματος και εκφράζουν έναν δεσμό μεταξύ φαινομένων του εξωτερικού κόσμου και αντιδράσεων του οργανισμού· ενώ τα εξαρτημένα αντανακλαστικά αποτελούν προσωρινούς δεσμούς στα ανώτερα τμήματα του νευρικού συστήματος μεταξύ αδιάφορων ερεθισμάτων του εξωτερικού κόσμου και των υπαρχόντων αντανακλαστικών (Pavlov, όπως αναφέρεται στο Δαφέρμος 2010: 439). Ο Παβλόφ επέκτεινε τις αρχές τους συνειρμού προκειμένου να συμπεριλάβει μια εξήγηση των εξαρτημένων αντανακλαστικών βάσει της λειτουργίας και διάταξης του νευρικού συστήματος, αποκλείοντας όμως κάθε ψυχολογική αρχή. Ο ίδιος, ως εχθρός κάθε μενταλιστικής προσέγγισης, θεώρησε ότι βρήκε τη βιολογική βάση της συνειρμικής ψυχολογίας, καθώς ταύτισε τις προσωρινές συνδέσεις στο νευρικό σύστημα (τα εξαρτημένα αντανακλαστικά) με τον συνειρμό, όπως τον θεωρούσαν οι ψυχολόγοι (Hergenhahn 2008: 436-437). Η ιδέα των εξαρτημένων και ανεξάρτητων αντανακλαστικών στην οποία βασίστηκε ο συμπεριφορισμός του Γουότσον προέρχεται από το έργο του Παβλόφ, αν και ο πρώτος αρχικά δεν αναγνώρισε την προέλευση της. Ενώ και οι δύο απέρριπταν κάθε ψυχική διάσταση στην εξήγηση των αντανακλαστικών, ο Γουότσον δεν ενδιαφέρθηκε για τη φυσιολογική τους βάση.

Ο Καρλ Λάσλεϋ (Karl Lashley) μαθήτευσε υπό τον Γουότσον και, αντίθετα από τον δάσκαλό του, μελέτησε τη φυσιολογία της συμπεριφοράς (physiology of behavior), αναζητώντας τη νευροβιολογική βάση των εξαρτημένων αντανακλαστικών. Κατ' αντιδιαστολή προς τον Παβλόφ, ο Λάσλεϋ δεν απέρριψε την ύπαρξη ψυχικών γεγονότων εξισώνοντάς τα με τα οργανικά γεγονότα. Με έναν τρόπο διεύρυνε την αντανακλαστική θεωρία του Παβλόφ εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ οργανικών και ψυχικών συμβάντων, αναζητώντας τη βιολογική εξήγηση των ψυχικών γεγονότων. Έτσι έστρεψε ξανά το βλέμμα της ψυχολογίας στα ψυχικά συμβάντα που ήταν κομβικής σημασίας για την κατανόηση της συμπεριφοράς στη θεωρία του συμπεριφορισμού (Brennan 2009: 448). Η έρευνα του Λάσλεϋ πάνω στο ρόλο του εγκεφαλικού φλοιού στη μάθηση εκκίνησε από το κομβικό ζήτημα του εντοπισμού των λειτουργιών του, δηλαδή της σύνδεσης των εγκεφαλικών και νοητικών λειτουργιών με συγκεκριμένες περιοχές του εγκεφαλικού φλοιού, η απουσία των οποίων οδηγεί στην απώλεια της λειτουργίας. Ο Λάσλεϋ αρχικά ακολούθησε τη γραμμή του συμπεριφορισμού προσπαθώντας να αποδείξει τη σύνδεση μεταξύ ορισμένων αισθητηριακών και κινητικών κέντρων του εγκεφάλου, παρέχοντας τις νευροφυσιολογικές αποδείξεις υπέρ του συνειρμισμού

(Hergethahn 2008: 676). Όμως το έργο του Λάσλεϋ ήταν καθοριστικό προς την απόρριψη αυτών των ιδεών.

Τα πειράματά του οδήγησαν σε δύο κομβικές παρατηρήσεις για τη φυσιολογία του εγκεφάλου στη μελέτη της μάθησης: η επίδοση στη μάθηση επηρεάζεται από την *ποσότητα* του κατεστραμμένου εγκεφαλικού φλοιού και όχι από το *που* εντοπίζεται η καταστροφή του ιστού. Έτσι κατέληξε σε δύο χαρακτηριστικά της εγκεφαλικής λειτουργίας: την «ισοδυναμικότητα» (όλα τα μέρη μιας περιοχής του φλοιού συνδέονται με τη λειτουργία, επομένως αν καταστραφεί ένα μέρος μιας περιοχής αλλά διατηρηθεί κάποιο άλλο, η λειτουργία δεν παύει) και την «μαζική δράση» (ο εγκέφαλος λειτουργεί ως όλο, εξ ου και αυτό που έχει σημασία στη μελέτη των λειτουργιών είναι η ποσότητα του κατεστραμμένου φλοιού) (Hergethahn 2008: 676, Mook 2004: 48). Η παρατήρηση της «ισοδυναμικότητας του εγκεφάλου» κατέρριψε την προσφιλή στον συμπεριφορισμό ιδέα ότι υπάρχουν συγκεκριμένα μονοπάτια μεταξύ εγκεφαλικών περιοχών που αντιπροσωπεύουν συνδέσεις μεταξύ συγκεκριμένων ερεθισμάτων και συγκεκριμένων αντιδράσεων, όπως υποστήριζε ο Γουότσον και νωρίτερα ο Παβλόφ (Mook, 2004: 50). Οι υψηλότερου επιπέδου συνθέσεις δεν βασίζονται σε εντοπισμένες δομικές διαφορές, αλλά αποτελούν λειτουργία μιας γενικής δυναμικής οργάνωσης του συνολικού φλοιϊκού συστήματος (Lashley 1963: 157). Αυτό το συμπέρασμα από την έρευνα του Λάσλεϋ άλλαξε τα δεδομένα στη νευρολογικοποίηση των νοητικών διαδικασιών.

Ακολουθώντας τα συμπεράσματα του Λάσλεϋ, ο Ντόναλντ Χεμπ (Donald Hebb) επέκτεινε τις προηγούμενες νευροφυσιολογικές θεωρίες και το έργο του δύναται να συλληφθεί ως η γέφυρα ψυχολογικού-ψηφιακού. Σε αντίθεση με τους προηγούμενους ερευνητές, ο Χεμπ επιχείρησε τη θεμελίωση μιας θεωρίας της συμπεριφοράς που θα είχε εφαρμογές στη φυσιολογία και ταυτόχρονα θα αποτελεί μια οπτική της ψυχολογίας που είναι βοηθητική στα προβλήματα της φυσιολογίας. Ο ίδιος εντόπισε ένα κοινό πρόβλημα που κατέτρωγε τόσο την ψυχολογία όσο και τη φυσιολογία και που είχαν αντιμετωπίσει οι προηγούμενες νευροφυσιολογικές θεωρίες της μάθησης. Το προσδιόρισε ως το «πρόβλημα της σκέψης» και αφορούσε στην καθυστέρηση που εμφανίζεται μεταξύ ερεθίσματος-αντίδρασης. Ο ίδιος τόνισε ότι δεν έχει γίνει προσπάθεια να εξηγηθεί ο κεντρικός νευρωνικός μηχανισμός που θα εξηγεί αυτή την καθυστέρηση μεταξύ ερεθίσματος-αντίδρασης ως χαρακτηριστικό της σκέψης (Hebb 2002: xvii). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Χεμπ επανεισήγαγε στη συζήτηση το νοητικό μέρος, αυτή τη φορά ενσωματώνοντας το σε μια νευροφυσιολογική θεωρία.

Η θεωρία του Χεμπ βασίστηκε στην ιδέα της κυτταρικής ομαδοποίησης: όταν το υποκείμενο βιώνει ένα περιβαλλοντικό ερέθισμα, τότε μια δέσμη νευρώνων

διεγείρεται. Αυτή η δέσμη ονομάζεται «κυτταρική ομάδα». Τα περιβαλλοντικά ερεθίσματα μπορεί να διεγείρουν διαφορετικούς νευρώνες, ανεξάρτητους μεταξύ τους, ανάλογα με το που στρέφεται η προσοχή. Όμως στην παρουσία του περιβαλλοντικού ερεθίσματος οι νευρώνες διεγείρονται ταυτόχρονα ή σε κοντινό χρόνο και δημιουργούν δέσμες νευρώνων που αντιστοιχούν στην εμπειρία του περιβαλλοντικού ερεθίσματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο μια κυτταρική ομαδοποίηση μπορεί να διεγερθεί από ένα εσωτερικό ή εξωτερικό ερέθισμα ή από έναν συνδυασμό των δύο. Η διεγερση είναι που προκαλεί το βίωμα της σκέψης του περιβαλλοντικού αντικειμένου. Ο Χεμπ θεώρησε ότι η κυτταρική ομαδοποίηση αποτελεί τη νευροβιολογική βάση της σκέψης. Η διαδικασία της σκέψης βασίζεται στην έννοια των «αλληλουχιών φάσεων», οι οποίες σχηματίζονται από τη σύνδεση διαφορετικών κυτταρικών ομάδων μεταξύ τους. Παρουσία ενός εσωτερικού ή εξωτερικού ερεθίσματος ή συνδυασμού των δύο, μια αλληλουχία φάσεων μπορεί να διεγερθεί, όπως και μια κυτταρική ομαδοποίηση, και όταν διεγείρονται κάποιες κυτταρικές ομαδοποιήσεις σε μια αλληλουχία φάσεων, τότε τείνει να διεγερθεί ολόκληρη η αλληλουχία, η οποία βιώνεται ως ένα ρεύμα σκέψης (Hergenhahn 2008: 678-679). Η περιγραφή του Χεμπ, σύμφωνα με την οποία οι νευρώνες που είναι ενεργοί την ίδια στιγμή θα αναπτύξουν μια σύνδεση, κατέληξε να ονομάζεται «κανόνας του Χεμπ»· κομβικής σημασίας κανόνας για την ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης.

Ο κανόνας του Χεμπ απεδείχθη κρίσιμος στην ανάπτυξη των υπολογιστικών μοντέλων της σκέψης που μιμούνται τη νευρωνική δομή του εγκεφάλου. Ο λόγος ήταν ότι περιγράφει «μια βιολογικά εφικτή μορφή μάθησης που βασίζεται στα βάρη των συνδέσεων» μεταξύ των νευρώνων (Thagard 2009: 146). Η έμφαση στις συνδέσεις των νευρώνων ως βιολογική βάση της σκέψης αποτέλεσε το αποκορύφωμα της νευρολογικοποίησης των νοητικών διαδικασιών, δημιουργώντας ένα ισχυρό θεμέλιο στη διαδικασία που είχε ήδη ξεκινήσει, την υπολογιστικοποίησή τους.

Υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών

Το αποφασιστικό βήμα για τη σύζευξη ψυχολογικού-ψηφιακού πραγματοποιείται στα έργα των κυβερνητιστών και των προδρόμων της επιστήμης της πληροφορικής. Βασικό χαρακτηριστικό των έργων είναι η ανάδειξη – και εν μέρει απολυτοποίηση – του ψηφιακού χαρακτήρα της νευρωνικής δραστηριότητας. Έχοντας αναγάγει, κατά την εξέταση της νευροβιολογίας της συμπεριφοράς, το σύνολο της

ανθρώπινης νοητικής (και μη) δραστηριότητας στη λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος (νευρολογικοποίηση), ο νευρώνας καθίσταται πλέον μονάδα ανάλυσης της νοητικής δραστηριότητας. Αφού ο νευρώνας παρουσιάζει ψηφιακή λειτουργία όπως η υπολογιστική μηχανή (βρίσκεται δηλαδή σε καταστάσεις 0-1, είτε εκπυρσοκροτεί είτε όχι), τότε η μηχανή λειτουργεί όπως το κεντρικό νευρικό σύστημα· υπάρχει δηλαδή ένας λειτουργικός ισομορφισμός. Παρακάτω θα παρουσιαστούν τα κεντρικά επιχειρήματα των κυβερνητιστών και των προδρομών της πληροφορικής. Δίνεται έμφαση στη συμβολή των Νορμπερτ Βίνερ (Norbert Wiener), Γουόρεν Μακάλοχ (Warren McCulloch) και Άλαν Τούρινγκ (Alan Turing), οι οποίοι βασίστηκαν στις και ανέπτυξαν περαιτέρω τις αναλογίες της λειτουργίας των μηχανών με αυτή του νευρικού συστήματος.

Οι Τζούλιαν Μπίγκελου (Julian Bigelow), Αρτούρο Ροσενμπλουέτ (Arturo Rosenblueth) και Νόρμπερτ Βίνερ το 1943 στο άρθρο τους *Behavior, Purpose and Teleology* άσκησαν κριτική στη συμπεριφοριστική ανάλυση της περιόδου, υποστηρίζοντας ότι παραβλέπει τη συγκεκριμένη δομή και εσωτερική οργάνωση του αντικειμένου που μελετά. Η συμπεριφοριστική ανάλυση πραγματεύεται το αντικείμενο που συμπεριφέρεται με όρους εισροής-εκροής, εξετάζοντας τις σχέσεις των εισροών (οποιοδήποτε εξωτερικό γεγονός τροποποιεί το αντικείμενο) με τις εκροές (τις αλλαγές που παράγονται στον περιβάλλοντα χώρο από το αντικείμενο). Οι συγγραφείς παρατηρούν ότι από τη συμπεριφοριστική ανάλυση προκύπτει ένας αφηρημένος ορισμός της συμπεριφοράς που δεν εξυπηρετεί την ταξινόμησή της και προτείνουν μια λειτουργιστική ανάλυση που θα μελετά την εσωτερική οργάνωση και τις ιδιότητες της υπό μελέτη οντότητας (Bigelow, Rosenblueth & Wiener 1943: 18). Έτσι η ταξινόμηση της συμπεριφοράς συσχετίζεται με την έννοια του σκοπού και βασίζεται στις αλλαγές της ενέργειας του συστήματος. Στόχος της ανάλυσης είναι να προσδιοριστεί η πηγή της ενέργειας που επιφέρει αλλαγή στη συμπεριφορά του συστήματος. Έτσι προσδιορίζεται αν η πηγή είναι το ίδιο το σύστημα (ενεργητική συμπεριφορά) ή μια άμεση εισροή (παθητική συμπεριφορά). Η ενεργητική συμπεριφορά, έτσι, διακρίνεται περαιτέρω σε άσκοπη και σκόπιμη (όταν κατευθύνεται στην επίτευξη ενός σκοπού) (ό.π.: 21). Το κεντρικό ζήτημα στη λειτουργική ανάλυση είναι η «σκόπιμη συμπεριφορά». Η έννοια του *σκόπιμου*, είτε αφορά τη μηχανή είτε τον άνθρωπο, ορίζεται μηχανιστικά, προκύπτει δηλαδή από το γεγονός ότι ο σκοπός δεν ερμηνεύεται με τρόπο αφηρημένο, αλλά αποτελεί ένα φυσιολογικό συμβάν το οποίο σχετίζεται με την επίγνωση της εκούσιας δραστηριότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, και ανεξαρτήτως οντότητας, η συμπεριφορά αφορά τον σκοπό· και εφόσον υφίσταται ένας συγκεκριμένος σκοπός, τότε αυτομάτως ακολουθεί και η διαδικασία που θα οδηγήσει τη μηχανή να μεταβεί σε αυτόν.

Η ταξινόμηση της συμπεριφοράς ως σκόπιμης έδωσε τη δυνατότητα σε μια περαιτέρω διάκριση, αυτή της ανατροφοδοτικής και μη ανατροφοδοτικής σκόπιμης συμπεριφοράς. Έτσι εισάγεται η θεμελιώδης έννοια της ανατροφοδότησης (feedback): στη σκόπιμη ανατροφοδοτική συμπεριφορά υπάρχουν σήματα από τον σκοπό στο αντικείμενο που συμπεριφέρεται, τα οποία τροποποιούν τη συμπεριφορά του, είτε προσθέτοντας στις εισροές (θετική ανατροφοδότηση), είτε ελέγχοντας την απόκλιση του αντικειμένου από τον σκοπό και διορθώνοντας τη συμπεριφορά του (αρνητική ανατροφοδότηση) (ό.π.: 19). Οι μηχανές που εμφανίζουν σκόπιμη συμπεριφορά είναι οι σερβομηχανές.² Το υπόβαθρο του Ρόσενμπλουετ στη φυσιολογία έδωσε τη δυνατότητα συσχέτισης των κινητικών δυσκολιών σε ανθρώπους με τις μηχανές που παρουσιάζουν προβλήματα στην ανατροφοδότηση – καθώς κοινό των δύο καταστάσεων είναι ότι δεν επιτυγχάνεται ο επιθυμητός σκοπός (να συμπίπτουν δύο αντικείμενα στον χώρο και τον χρόνο). Από την ανάλυσή τους οι συγγραφείς εδραίωσαν την ιδέα ότι η σκόπιμη συμπεριφορά ρυθμίζεται από τον ίδιο μηχανισμό ανατροφοδότησης στον άνθρωπο και στους σερβομηχανισμούς και η ταξινόμηση της συμπεριφοράς που ανέπτυξαν ήταν εφαρμόσιμη τόσο στην ανθρώπινη πράξη όσο και στη λειτουργία της μηχανής.

Η θεωρία των νευρωνικών δικτύων είναι ένας ακόμα σημαντικός σταθμός στην ιστορία της ψηφιακότητας, όπως και στην υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών. Διατυπώθηκε το 1943 από τους Γούρρεν Μακάλοχ και Γουόλτερ Πιτς (Walter Pitts) στο *A Logical Calculus of the Ideas Immanent in Nervous Activity* και βασίστηκε στις τότε υποθέσεις της θεωρητικής νευροφυσιολογίας. Οι συγγραφείς δέχονταν την υπόθεση ότι το κεντρικό νευρικό σύστημα είναι ένα δίκτυο και ότι η απλούστερη μονάδα του δικτύου είναι ο νευρώνας που επικοινωνεί με τους γειτονικούς νευρώνες μέσω των συνάψεων. Ως εκ τούτου, η έννοια της νευρικής ώσης ήταν κεντρική στη θεωρία τους, καθώς αν η νευρική ώση περάσει τον ουδό του νευρώνα, τότε ο νευρώνας διεγείρεται, μεταφέρει τη νευρική ώση και κατ' αυτόν τον τρόπο συντελείται η επικοινωνία μεταξύ των νευρώνων. Χαρακτηριστικό της θεωρίας είναι η σύλληψη της λειτουργίας του νευρώνα ως μια διαδικασία «όλα ή τίποτα», αφού είτε ο νευρώνας διεγείρεται είτε όχι. Αυτό ήταν και το καινοτόμο στοιχείο της θεωρίας, καθώς επέτρεπε την αναπαράσταση της νευρωνικής δραστηριότητας ως πρότασης – βάσει της δίτιμης προτασιακής λογικής – και, εν συνεχεία, τη σύνδεση των τυπικών νευρώνων σε δίκτυα, παρουσιάζοντας τη σχέση μεταξύ των νευρώνων σύμφωνα με τις λειτουργίες της προτασιακής λογικής. Έτσι άνοιξε ο δρόμος για την καταγραφή της συμπεριφοράς πολύπλοκων νευρωνικών δικτύων χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της προτασιακής λογικής. Κατ' αυτόν τον τρόπο εισηγήθηκαν μια αντιστοιχία μεταξύ της νευρωνικής δραστηριότητας, σε

επίπεδο φυσιολογίας, και των σχέσεων των προτάσεων, σε επίπεδο προτασιακής λογικής (McCulloch & Pitts 1943: 117). Αυτή η θεωρητική σύλληψη τους οδήγησε στην ιδέα ότι, βάσει ορισμένων υποθέσεων, είναι δυνατό κάθε δίκτυο τυπικών νευρώνων να αναπαρασταθεί σύμφωνα με μια λογική λειτουργία και, αντίστροφα, για κάθε λογική λειτουργία να δημιουργηθεί ένα νευρωνικό δίκτυο το οποίο θα την παράγει.

Οι Μακάλοχ και Πιτς εμπνεύστηκαν από το έργο του Τούρινγκ στη λογική περιγραφή της καθολικής μηχανής και αντίστοιχα υιοθέτησαν μια λογική προσέγγιση προκειμένου να περιγράψουν την ψυχονοητική δραστηριότητα, δημιουργώντας ένα λογικό μοντέλο της εγκεφαλικής δραστηριότητας, όμοιο με τη λογική μηχανή Τούρινγκ (Gerovitch 2002: 77). Ακολουθώντας το πνεύμα της εποχής που αργότερα θα εξέφραζε το ρεύμα της κυβερνητικής, θεμελίωσαν μια θεωρία με αναφορές στη φύση του νου, η οποία βασίστηκε στη μεταφορά ανθρώπου-μηχανής.

Στόχος των Μακάλοχ και Πιτς ήταν η θεμελίωση μιας νευρωνικής θεωρίας της γνώσης και ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις επιστημολογικές προεκτάσεις του μοντέλου τους παρά για τη νευροφυσιολογική εγκυρότητα (ό.π.). Από την ανάλυση των τυπικών νευρωνικών δικτύων απέδειξαν ότι τέτοιου είδους δίκτυα μπορούν να υπολογίσουν κάθε αριθμό που είναι υπολογίσιμος από τη μηχανή Τούρινγκ. Η απόδειξη θεωρήθηκε χρήσιμη για τους ψυχολόγους, καθώς η ανάλυση των τυπικών νευρωνικών δικτύων παρείχε μια ψυχολογική δικαιολόγηση για τον ορισμό της υπολογισιμότητας από τον Τούρινγκ (ό.π.). Η ιδέα ήταν ότι αν ένας οποιοσδήποτε αριθμός μπορεί να υπολογιστεί από έναν οργανισμό, τότε θα μπορεί να υπολογιστεί και από τους ορισμούς (τα δίκτυα) που παρουσιάζονται στο θεώρημα (McCulloch & Pitts 1943: 129). Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Μακάλοχ και Πιτς πέτυχαν τη θεμελίωση της νευρωνικής θεωρίας της γνώσης, συλλαμβάνοντας τον νου ως υπολογιστικό όργανο και τον νευρώνα ως την απλούστερη μονάδα ανάλυσης. Όπως στη λειτουργιστική ανάλυση της συμπεριφοράς, έτσι και στο μοντέλο των νευρωνικών δικτύων συντελείται μια στροφή του ενδιαφέροντος από τη μελέτη των εξωτερικών γεγονότων (π.χ. η παρατηρήσιμη συμπεριφορά) στην εσωτερική δομή της υπό μελέτη οντότητας, η οποία συλλαμβάνεται ως μια λογική δομή.

Το έργο του Τούρινγκ είναι ιδιαίτερα ευρύ και παρουσιάζει πολλές διαβαθμίσεις στην υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών. Θα εστιάσουμε σε τρεις εργασίες του που φανερώνουν την κλιμάκωση της υπολογιστικοποίησης. Το 1936 στο *Για τους Υπολογίσιμους Αριθμούς με Εφαρμογή στο Entscheidungsproblem*,³ ο Τούρινγκ περιγράφει τη λογική δομή μιας μηχανής που θα μπορεί να εκτελέσει κάθε

πράξη που υπολογίζεται από έναν άνθρωπο. Ο Τούρινγκ περιγράφει μια μηχανή που αποτελείται από μια άπειρη ταινία, η οποία φέρει τετράγωνα με σύμβολα, και μια κεφαλή, η οποία «σκανάρει» τα σύμβολα και, ανάλογα με τις ρυθμίσεις της μηχανής, κινείται δεξιά ή αριστερά σύμφωνα με την εντολή που δίνεται και μπορεί να διαγράψει και να γράψει εκ νέου σύμβολα στο τετράγωνο της ταινίας. Οι καταστάσεις και τα μέρη της μηχανής προκύπτουν από την εξέταση της λειτουργίας του «ανθρώπου υπολογιστή», δηλαδή του ανθρώπου που εκτελούσε τη συγκεκριμένη λειτουργία του υπολογισμού. Η εκτέλεση του υπολογισμού λαμβάνεται από τον Τούρινγκ ως πρότυπο, κατακερματίζεται στις επιμέρους διαδικασίες της και καθίσταται αφηρημένη. Οι επιμέρους διαδικασίες αποσπώνται από τη συγκεκριμένη εργασία που εκτελείται, για να προσδιοριστούν οι καταστάσεις της λειτουργίας και μνήμης του «ανθρώπου υπολογιστή», ούτως ώστε να αντιστοιχηθούν σε καταστάσεις της μηχανής. Έχοντας προσδιορίσει τις καταστάσεις από τις οποίες διέρχεται ο «άνθρωπος υπολογιστής», ο Τούρινγκ δηλώνει ότι είναι δυνατό να κατασκευαστεί μια υπολογιστική μηχανή που θα κάνει τη δουλειά του «ανθρώπου υπολογιστή» και, για να το πετύχει, παρομοιάζει τις «καταστάσεις του νου» του «ανθρώπου υπολογιστή» με τις ρυθμίσεις της μηχανής που καθορίζουν τις κινήσεις της (Turing 1998: 55). Από τη γενίκευση του μοντέλου της λογικής μηχανής προήλθε η ιδέα της καθολικής υπολογιστικής μηχανής, η οποία θα είναι σε θέση να διαβάσει τις ταινίες άλλων μηχανών του ίδιου είδους και, ως εκ τούτου, να εκτελέσει κάθε υπολογισμό που εκτελείται από έναν άνθρωπο.

Το 1948 στο άρθρο *Intelligent Machinery*, ο Τούρινγκ περιγράφει την κατασκευή υπολογιστικών μηχανών που μπορούν να εκπαιδευτούν και μοιάζουν με νευρωνικά στοιχεία. Σύμφωνα με τον Κόουπλαντ (Copeland), αν και προηγείται η θεωρία των νευρωνικών δικτύων, στο *Intelligent Machinery* βρίσκουμε την πρώτη αναφορά στη διαδικασία που αργότερα θα ονομαστεί μηχανική μάθηση και εδώ ο Τούρινγκ προβλέπει το πρόγραμμα του συνδεδετισμού (Copeland 2004: 402). Ο συνδεδετισμός συνοπτικά μπορεί να οριστεί ως η υπολογιστική θεωρία των νευρωνικών δικτύων (Walker 1992: 123) και αποτελεί μια κομβική προσέγγιση στην τεχνητή νοημοσύνη και την ψηφιακή συνθήκη. Η σημασία αυτού του άρθρου έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι διαπνέεται από την ιδέα του συνδεδετισμού. Ο Τούρινγκ διακρίνει μεταξύ διαφορετικών τύπων μηχανών και ορίζει τον εγκέφαλο, από τη μία, ως (πιθανώς) συνεχή (continuous) μηχανή που όμως ομοιάζει με διακριτή (discrete) – δηλαδή να διαθέτει διακριτές καταστάσεις – και, από την άλλη, ως ελεγκτική (controlling) μηχανή – που διαχειρίζεται πληροφορίες (Turing 2004: 412). Αυτός ο ορισμός του επιτρέπει να πραγματευτεί τον εγκεφαλικό φλοιό του βρέφους ως, κατ' αρχάς και κατ' αρχήν, μη-οργανωμένη μηχανή, η οποία μπορεί να οργανωθεί με την κατάλ-

ληλη εκπαιδευτική παρέμβαση (ό.π.: 424). Η ιδέα που πραγματεύεται ο Τούρινγκ στο άρθρο είναι ότι ο εγκέφαλος είναι εν μέρει μια καθολική υπολογιστική μηχανή που πραγματοποιείται σε ένα νευρωνικό δίκτυο. Οι μη-οργανωμένες μηχανές αποτελούν το απλούστερο μοντέλο ενός νευρικού συστήματος με μια τυχαία διάταξη των νευρώνων, στην οποία συνθήκη ο Τούρινγκ εντοπίζει τη σημασία μελέτης της συμπεριφοράς τους. Αυτό αποκτά ιδιαίτερη σημασία δεδομένης της πεποίθησης του Τούρινγκ ότι η δυνατότητα να κατασκευαστεί μια μηχανή που θα μιμείται ένα μικρό μέρος του ανθρώπου είναι ένας καλός λόγος να πιστεύουμε ότι είναι δυνατή η κατασκευή σκεπτόμενων μηχανημάτων (ό.π.: 418, 420). Δεδομένου ότι ο εγκεφαλικός φλοιός του βρέφους είναι μια μη-οργανωμένη μηχανή, αυτό που έχει σημασία είναι ο τρόπος μετάβασης από τον μη-οργανωμένο εγκέφαλο του βρέφους στην οργανωμένη καθολική μηχανή (ο «εγκέφαλος» εν γένει). Ο τρόπος μετάβασης ουσιαστικά αναφέρεται στις τροποποιήσεις που συντελούνται – αντίστοιχες με αυτές των νευρωνικών δικτύων – οι οποίες αποτελούν αντικείμενο μελέτης του συνδεδισμού.

Η ιδέα περί υπολογιστικής φύσης του νου συζητήθηκε εκ νέου το 1950 στο περίφημο *Υπολογιστικά Μηχανήματα και Νοημοσύνη*. Ο Τούρινγκ, αντικαθιστώντας το ερώτημα για το αν «μπορούν οι μηχανές να σκεφτούν;» με το «μπορεί μια μηχανή να παίξει το παιχνίδι της μίμησης;», θέτει ένα πλαίσιο όπου σε συγκεκριμένες συνθήκες μια υπολογιστική μηχανή μπορεί να δώσει απαντήσεις (οι οποίες αξιολογούνται από έναν άλλον άνθρωπο ως απαντήσεις) όμοιες με αυτές που θα έδινε ένας άνθρωπος (Turing 2020: 51-52). Ενώ στο *Για τους Υπολογίσιμους Αριθμούς με Εφαρμογή στο Entscheidungsproblem*, ο Τούρινγκ εστιάζει στην κατανόηση του υπολογισμού, στο *Υπολογιστικά Μηχανήματα και Νοημοσύνη* η εξαιρετικής σημασίας συμβολή του στην υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών έγκειται στην τομή που κάνει εισάγοντας έναν νέο τρόπο μελέτης της νόησης βάσει της λειτουργίας μιας μηχανής. Ο τρόπος μελέτης εδώ δεν τίθεται με εσωτερικούς όρους, διαγιγνώσκοντας το νευροφυσιολογικό επίπεδο δραστηριότητας όπως στην περίπτωση των σερβομηχανών και των νευρωνικών δικτύων. Εδώ η εξέταση της νόησης παίρνει έναν χαρακτήρα εξωτερίκευσης, καθώς η φύση της νόησης αξιολογείται στην αλληλεπίδραση με τον άνθρωπο. Το αποκορύφωμα της υπολογιστικοποίησης των νοητικών διαδικασιών έγκειται ακριβώς σε αυτό: το ζήτημα δεν είναι αν ο υπολογιστής θα ξεγελάσει με τις ικανότητές του τον άνθρωπο, αλλά ότι είναι δυνατό να συλληφθούν οι νοητικές διαδικασίες ως υπολογισμός και ως εκ τούτου να προσομοιωθούν από την υπολογιστική μηχανή για ποικίλους σκοπούς.

Η υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών θίγει πλήθος ζητημάτων ιδιαίτερα για την ψυχολογία και τις νευροεπιστήμες. Όσον αφορά στην ψηφιακό-

τητα, το ζήτημα που τίθεται σχετίζεται με τη σύνδεση υπολογισμού-νόησης (με την έννοια των νοητικών διαδικασιών), η οποία κορυφώθηκε με το εμβληματικό κείμενο του Τούρινγκ *Υπολογιστικά Μηχανήματα και Νοημοσύνη*, στο οποίο συμπυκνώνονται όλοι οι προηγηθέντες προβληματισμοί σχετικά με τις διαδικασίες που έχουν προηγηθεί στο μεταίχμιο των τεχνοεπιστημών και της ψυχολογίας. Η εδραίωση της σύνδεσης υπολογισμού-νοητικών διαδικασιών παίζει κομβικό ρόλο στους μετασχηματισμούς και τη διεύρυνση της ψηφιακής συνθήκης, η οποία θα εξεταστεί στην επόμενη ενότητα.⁴

III. Το πορτραίτο της ψηφιακότητας

Η ανάδυση και διεύρυνση της ψηφιακής συνθήκης μπορεί να σκιαγραφηθεί με διάφορους τρόπους, ανάλογα με το ερώτημα που τίθεται. Το έργο των θεωρητικών στην υπολογιστικοποίηση της νοητικής δραστηριότητας έλαβε κατά κύριο λόγο χώρα σε εργαστήρια στο πλαίσιο στρατιωτικών προγραμμάτων κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ή προέκυψε μετέπειτα από την εργασία τους σε τέτοια προγράμματα. Αν και αυτό μπορεί να εξεταστεί ποικιλοτρόπως, μια διάσταση που εισάγεται από την πολεμική συνθήκη – και κυρίως με τη λήξη του πολέμου – είναι οι νέες δυνατότητες πρόσληψης της πραγματικότητας: η ανάδυση ενός νέου τύπου αλληλεπίδρασης του υποκειμένου με την κοινωνική και φυσική πραγματικότητα, ούτως ώστε αυτή να παράγει νόημα, σε μια περίοδο που είχε κυριαρχήσει η βναυσότητα, ο παραλογισμός του πολέμου και η απώλεια νοήματος. Κάπως αντιφατικά, βέβαια, την ίδια στιγμή η συνθήκη του πολέμου δημιούργησε νέες απαιτήσεις για τη βελτίωση των επιδόσεων των πιλότων και πολυβολητών στη μάχη, μέσω της μελέτης της προσοχής και της αντίληψης καθώς και για την ανεύρεση τεχνικών πειθούς και αλλαγής στάσεων (βλ. Broadbent 1958: 294-296, Greenwood 2009: 526-529, Lumsdaine 1984).

Ο υπολογισμός και η παραγωγή ψηφίων εμφανίζονται νωρίτερα από την ανάδυση της ψηφιακότητας· εν τούτοις ο υπολογισμός αποτελεί θεμέλιο λίθο της ψηφιακής συνθήκης. Αυτό που αλλάζει και χαρακτηρίζει την ψηφιακή συνθήκη είναι οι νέες δυνατότητες επεξεργασίας των ψηφίων, δηλαδή οι νέες δυνατότητες υπολογισμού. Άλλωστε είναι γνωστές οι αλλαγές που έφερε στον υπολογισμό η «επανάσταση των υπολογιστών». Η κρισιμότητα στη σχέση ψηφιακότητας και υπολογισμού δεν έγκειται απλώς στην ανάπτυξη της υπολογιστικής δυνατότητας. Το κρίσιμο είναι ότι ο υπολογισμός επιτρέπει τη διαχείριση, την επεξεργασία και την

ανασύνθεση τεράστιων ποσοτήτων ψηφίδων με τρόπο που να παράγεται *νόημα* (Βογιατζής & Σαρλά 2020: 21). Επιπλέον στην ψηφιακή συνθήκη κορυφώνεται η διαδικασία εκμηχάνισης του υπολογισμού. Όλες οι θεωρίες που εξετάστηκαν αφορούν ακριβώς την επαναενοιολόγηση των νοητικών διαδικασιών στο πρότυπο του υπολογισμού και τη διαμόρφωση θεωρητικών σχημάτων τυπικής λογικής που επιτρέπουν τη μεταφορά της διαδικασίας του υπολογισμού στη μηχανή. Αντίστοιχα στον βαθμό που οι υπολογιστικές τεχνολογίες – ως πραγμάτωση του υπολογισμού και μέσο εφαρμογής του στις κοινωνικές δραστηριότητες – βασίζονται στην υπολογιστικοποίηση συγκεκριμένων νοητικών διαδικασιών, η αναζήτηση των ψυχολογικών τους προκείμενων μπαίνει στο επίκεντρο. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, οι ψυχολογικές προκείμενες δεν είναι πάντα δυνατό να εντοπιστούν με καθαρό τρόπο, προσδιορίζοντας δηλαδή με σαφήνεια την ψυχολογική θεωρία ή το πεδίο καταγωγής. Είναι όμως δυνατό να εντοπιστεί η ανθρωπομορφική εικόνα της ψηφιακότητας και η ψυχολογική συνθήκη στην οποία βασίζεται: ο νους/ εγκέφαλος ως μοντέλο οργάνωσης και επεξεργασίας της πληροφορίας ή των δεδομένων. Αυτή η εικόνα υφίσταται ποικιλοτρόπως σε όλα τα παραδείγματα υπολογιστικοποίησης των νοητικών διαδικασιών. Ταυτόχρονα αποτελεί τη βάση του παραδείγματος που εδραιώνεται με τη γνωστική επανάσταση τη δεκαετία του 1950, την ίδια δεκαετία που συμβαίνει η επανάσταση των υπολογιστών – δηλαδή, όταν εδραιώνονται οι διάφορες αναλογίες νου/ εγκεφάλου και υπολογιστή.

Η διαφορά της επεξεργασίας πληροφοριών στην ψηφιακή συνθήκη και οι ψυχολογικές προκείμενες που εγγράφονται σε αυτήν καθίστανται πιο ευδιάκριτες υπό το πρίσμα ορισμένων κομβικών σημείων στην ανάπτυξη της επιστήμης της πληροφορικής και της υπολογιστικής τεχνολογίας. Ένα από αυτά που αφορά κυρίως στη σχεδίαση των υπολογιστικών μηχανών είναι η αρχή του «αποθηκευμένου προγράμματος».

Σύμφωνα με τον Τσερούτσι, αν και ίσως δεν πληροί τις προδιαγραφές για να ονομαστεί υπολογιστής, ο ENIAC θεωρείται η πρώτη μηχανή που βάσει της διάταξης της μπορούσε να επιλύσει κάθε πρόβλημα σε μερικά δευτερόλεπτα (Ceruzzi 2012: 42). Ωστόσο, ένα βασικό εμπόδιο ήταν ότι για κάθε νέο πρόβλημα η μηχανή έπρεπε να ανακατασκευαστεί (ή να επαναπρογραμματιστεί). Το παράδειγμα – και οι αποτυχίες – του ENIAC οδήγησε στη σύλληψη της αρχής του αποθηκευμένου προγράμματος που αποτέλεσε πρότυπο στη σχεδίαση των μετέπειτα ψηφιακών υπολογιστών. Βασικό χαρακτηριστικό της αρχής αποθηκευμένου προγράμματος είναι ότι οι οδηγίες και τα δεδομένα αποθηκεύονται στην ίδια συσκευή μνήμης, με αποτέλεσμα να καθίσταται πολύ πιο γρήγορη η ανάκτηση κάθε δεδομένου. Η αρχή του αποθηκευμένου προγράμματος βοήθησε στην επί-

τευξη μεγάλων ταχυτήτων υπολογισμού και οδήγησε στην κατασκευή υπολογιστών με περισσότερες γενικές ικανότητες (υπολογιστές γενικής χρήσης), καθώς επίσης και στην καθιέρωση του «προγραμματισμού» (μετέπειτα «λογισμικού») ως διακριτού, αλλά εξίσου σημαντικού με τη σχεδίαση του υλισμικού (Ceruzzi 2006: 38). Ο φον Νόιμαν (von Neumann) περιγράφει την αρχή του αποθηκευμένου προγράμματος το 1945 με αναφορά τον EDVAC, διαδόχου του ENIAC. Η ιδιαιτερότητα των παρατηρήσεών του είναι ότι περιέγραφαν τον υπολογιστή αποθηκευμένου προγράμματος με την γλώσσα των ιδεών νευρώνων των Μακάλοχ και Πιτς (και όχι με όρους ηλεκτρομαγνητικού ρελέ ή λυχνιών, όπως συνηθιζόταν). Ο φον Νόιμαν εστίασε στην ομοιότητα μεταξύ νευρώνων, διακοπών και ρελέ βάσει της αρχής «όλα ή τίποτα» και ισχυρίστηκε ότι οποιαδήποτε μηχανή ψηφιακού υπολογισμού, φυσική ή τεχνητή, θα αποτελούνταν από τα αντίστοιχα «λογικά στοιχεία» (Geronitch 2002: 80). Κατ' αυτόν τον τρόπο, ακόμη κι αν η αρχή του αποθηκευμένου προγράμματος δεν εστιάζει σε νευρωνικά δίκτυα, ως βασική σχεδίαση των ψηφιακών υπολογιστών συνδέθηκε με τον συνδυασμό και θεμελιώθηκε στη βάση του λειτουργικού ισομορφισμού μεταξύ ανθρώπου-μηχανής.

Σύμφωνα με τον Ντε Βος, οι υπολογιστικές μηχανές χαρακτηρίζονται από την ιδιότητά τους να μιμούνται, όχι τους ανθρώπους εν γένει, αλλά και άλλες μηχανές ή μηχανές που μιμούνται τον «άνθρωπο υπολογιστή» (De Vos 2020: 40). Με έναν τρόπο αυτό περιγράφεται στον ορισμό της καθολικής μηχανής από τον Τούρινγκ: η δυνατότητα της μηχανής να εκτελέσει *κάθε* υπολογισμό που μπορεί να εκτελέσει ο «άνθρωπος υπολογιστής» ή μια άλλη μηχανή. Όπως συμβαίνει και με τον νου/εγκέφαλο που εκτελεί διαφορετικές διαδικασίες και καθιστά δυνατή την ευελιξία της ανθρώπινης δραστηριότητας σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Αυτό που δεν φαίνεται στην παραπάνω αναλογία είναι το ενδιάμεσο στάδιο: η μοντελοποίηση της λειτουργίας του νου/εγκεφάλου. Πλευρές αυτής της διαδικασίας είναι η αντικειμενοποίηση, η νευρολογικοποίηση και η υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών. Εμβαθύνοντας στην ιδέα ότι η μηχανή δεν μιμείται εν γένει τον άνθρωπο, είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι στην πραγματικότητα μιμείται συγκεκριμένα νευροψυχολογικά μοντέλα που εγγράφονται στον σχεδιασμό των υπολογιστικών μηχανών. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ντε Βος, ο Τουρινγκ αντιμετώπισε το πρόβλημα της μίμησης υποστηρίζοντας ότι ο υπολογιστής δεν χρειάζεται να μοιάζει στον άνθρωπο, αλλά να τον μιμείται με επιτυχία και να ξεγελά τον άνθρωπο, φέρνοντας στο προσκήνιο τα μοντέλα και τις ψυχολογικές θεωρίες που ορίζουν τι πρέπει να μιμείται ο υπολογιστής (ό.π.: 36). Ως εκ τούτου, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ψηφιακότητας βασίζεται στη μοντελοποίηση της επεξεργασίας πληροφοριών από τον άνθρωπο που αντανάκλαται στον σχεδιασμό των ψηφιακών τεχνολογιών.

Υπάρχει ένα ακόμα χαρακτηριστικό της ψηφιακότητας που απορρέει από την ιδιαιτερότητά της ως επεξεργασίας πληροφοριών εμπνευσμένης από (νευρο)ψυχολογικά μοντέλα. Η πραγματέυση των αναλογιών μεταξύ κυκλωμάτων-νευρωνικών δικτύων, λογισμικού-κανόνων της σκέψης κ.λπ. δεν εξαντλείται στην παραδοχή ότι βασίζονται σε (νευρο)ψυχολογικά μοντέλα. Η συνθήκη της ψηφιακότητας, χάριν της θεμελίωσής της σε (νευρο)ψυχολογικά μοντέλα, αποτελεί μια ιδιαίτερου τύπου εξωτερίκευση ή αποκρυστάλλωση της διαδικασίας επεξεργασίας πληροφοριών από τον νου/ εγκέφαλο σε μια άλλη οντότητα που φέρει τελικά διαφορετικά χαρακτηριστικά από αυτά των υποκειμένων. Τη δεκαετία του 1940, οπότε και τέθηκαν οι θεωρητικές βάσεις της ψηφιακότητας, στο επίκεντρο της προσοχής βρισκόταν η αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τις πολύπλοκες υπολογιστικές μηχανές, εγείροντας ερωτήματα αναφορικά με την κατεύθυνση που θα όφειλε να λάβει ο σχεδιασμός: οι μηχανές θα πρέπει να κατασκευάζονται ανάλογα με το τι είναι υλοποιήσιμο και οι άνθρωποι να προσαρμόζονται στις δυνατότητες των μηχανών ή θα πρέπει να αποτελούν απάντηση στις ανεπάρκειες των ανθρώπων (Ceruzzi 2012: 42); Ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής, η κατασκευή υπολογιστικών συστημάτων ακολούθησε και τις δύο κατευθύνσεις. Όμως στη βάση του παρέμεινε η διάγνωση των νοητικών διεργασιών και η εφαρμογή των αποτελεσμάτων της διαγνωστικής διαδικασίας στον σχεδιασμό υπολογιστικών συστημάτων, όπως καταδεικνύεται από την υπολογιστικοποίηση των νοητικών διαδικασιών και τη διάδοση του προγράμματος του συνδεδετισμού.

Ταυτόχρονα αναδεικνύεται μια εξίσου σημαντική πλευρά της ψηφιακότητας που βασίζεται σε αυτή την εξωτερίκευση. Δεδομένων των μετασχηματισμών της ψηφιακότητας και της αλληλεπίδρασης ανθρώπου-υπολογιστικών μηχανών, συντελείται ένας μετασχηματισμός και στους δύο πόλους. Κάθε φορά ο άνθρωπος αλληλεπιδρά με μια υπολογιστική μηχανή που έχει μοντελοποιηθεί σύμφωνα με τις δικές του νευροψυχολογικές λειτουργίες, γεγονός που δεν μπορεί να αφήνει ανεπηρέαστη τη συνθήκη της ψηφιακότητας. Το υποκείμενο εν γένει δεν υφίσταται εκτός των σχέσεων που το διαμορφώνουν και, αντίστοιχα, εσωτερικεύει τις σχέσεις με τα εξωτερικά αντικείμενα (έμβια ή άβια). Κατ' αυτόν τον τρόπο, το υποκείμενο που δραστηριοποιείται στην ψηφιακότητα αλληλεπιδρά με αντικείμενα μοντελοποιημένα σύμφωνα με τις δικές του νευροψυχολογικές λειτουργίες, δηλαδή με έναν παραμορφωτικό καθρέφτη, εσωτερικεύοντας μάλιστα τη σχέση με αυτά τα αντικείμενα. Η έννοια της «παραμόρφωσης» δεν είναι αρνητικά φορτισμένη, αλλά βασίζεται στην ιδέα ότι η μοντελοποίηση της νευροψυχολογικής δραστηριότητας του υποκειμένου δεν αποτελεί παρά μια ορισμένη θεώρηση, ένα επίπεδο διερεύνησης και πρόσληψης της υποκειμενικότητας που απορρέει από

συγκεκριμένες θεωρητικές και φιλοσοφικές καταβολές. Επιπλέον η διαδικασία της μοντελοποίησης, αφενός, προάγει την εδραίωση του βιολογικού αναγωγισμού – δεδομένης της έμφασης στη νευροφυσιολογική δραστηριότητα. Αφετέρου, συμβάλλει στη θεμελίωση της εκμηχανισμένης εικόνας του νου – του νου ως η μηχανή του εγκεφάλου. Ο βιολογικός αναγωγισμός και η εκμηχανισμένη εικόνα του νου διαμορφώνουν το πλαίσιο εντός του οποίου μοντελοποιείται η δραστηριότητα του υποκειμένου. Η συγκεκριμένου τύπου μοντελοποίηση δεν εξηγεί εξολοκλήρου τη διαδικασία εξωτερίκευσης που περιεγράφηκε προηγουμένως. Εν τούτοις, αυτή η μοντελοποίηση των νοητικών διαδικασιών αποτελεί τη βάση της σχεδίασης των ψηφιακών περιβαλλόντων όπου δραστηριοποιείται το υποκείμενο, επιδρώντας στο τελευταίο θέτοντας σε κίνηση μια νέα διαδικασία διαμόρφωσής του.

Δεδομένης της μέχρι τώρα πραγμάτευσης, αξίζει να επισημανθεί ο κίνδυνος της απολυτοποίησης της ψυχολογικής πλευράς του ψηφιακού που θα οδηγούσε σε μια μερική σκιαγράφηση του πορτραίτου της ψηφιακότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, είναι σημαντικό να εξεταστεί ο μετασχηματισμός των μηχανών με έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αποκτούν οι υπολογιστικές μηχανές στη ψηφιακή συνθήκη, καθώς αυτός ο μετασχηματισμός επιδρά στη σχέση ανθρώπου-μηχανής.⁵

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ψηφιακότητας σε σχέση με τη βιομηχανική κοινωνία των δύο προηγούμενων αιώνων είναι η απόδοση ενός περισσότερο ενεργητικού ρόλου στις υπολογιστικές μηχανές βάσει της εκμηχάνισης των νοητικών διαδικασιών. Ακόμη και στις μηχανές του 19^{ου} αιώνα, ο άνθρωπος παρέμεινε το δρών υποκείμενο, παίρνοντας θέση στο πλάι της μηχανής ως χειριστής και συντηρητής. Αυτό οφείλεται εν μέρει και στον παθητικό χαρακτήρα της μηχανής, καθώς ο σκοπός της λειτουργίας της ήταν προκαθορισμένος και περιορισμένος. Μεταξύ άλλων, το σημαντικό στοιχείο της μηχανής της βιομηχανικής επανάστασης ήταν η αντικατάσταση των εργατριών και εργατών που χειρίζονταν μεμονωμένα εργαλεία από έναν μηχανισμό που χρησιμοποιούσε πλήθος εργαλείων και κινούνταν από μια και μοναδική κινητήρια δύναμη (Marx 2016: 343-344). Στην περίπτωση των υπολογιστικών μηχανών δεν είναι η ποικιλία των εργαλείων που τις καθιστούν ιδιαίτερες. Είναι η ενσωμάτωση του σκοπού στον σχεδιασμό τους ως συνθήκη που *κατευθύνει* και *μεταβάλλει* τη λειτουργία τους με αυτόνομο τρόπο βάσει της ανατροφοδότησης. Την ιδέα αυτή συστηματοποίησε ο Βίνερ στο έργο του *Κυβερνητική* (1948). Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι η *Κυβερνητική* του Βίνερ αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά βιβλία για την ψηφιακή συνθήκη, παρά το γεγονός ότι δεν θίγει άμεσα ζητήματα αναφορικά με τον ψηφιακό ηλεκτρονικό υπολογισμό (Ceruzzi 2012: 41). Η σημασία της συμβολής του Βίνερ έγκειται στον προσδιορισμό και την ανάπτυξη της σκοποκατευθυνόμενης μηχανής.

Ο ενεργητικότερος ρόλος που αποδίδεται στις υπολογιστικές μηχανές στην ψηφιακή συνθήκη δίνει τη δυνατότητα διάδρασης μεταξύ υποκειμένου-υπολογιστικών μηχανών. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης διάδρασης έγκειται στη σχεδίαση των μηχανών σύμφωνα με (νευρο)ψυχολογικά μοντέλα. Χαρακτηριστικό αυτών των μοντέλων είναι ότι περιγράφουν την εσωτερική λειτουργία του ίδιου του υποκειμένου (ή πλευρές αυτής) και ενσωματώνουν μια έννοια του σκοπού, αντίστοιχη της οποίας εμφανίζεται μονάχα στα υποκείμενα. Ο σκοπός που εγγράφεται στη λειτουργία της υπολογιστικής μηχανής ξεφεύγει από την απλή επεξεργασία δεδομένων, τον χειρισμό συμβόλων κ.λπ. και εμπνέεται από την ανθρώπινη εμπρόθετη συμπεριφορά, η οποία για να εμφανιστεί απαιτεί την επιστράτευση ενός συνόλου νοητικών διαδικασιών. Ο σκοπός που κατευθύνει τη λειτουργία της μηχανής είναι εγγεγραμμένος στη δομή της επεξεργασίας πληροφοριών που αντλεί από το περιβάλλον και τη λειτουργία της. Αυτό μέχρι πρότινος επιτυγχανόταν μόνο από την ανθρώπινη γνωστική δραστηριότητα. Η διαμόρφωση ενός θεωρητικού πλαισίου το οποίο αποβλέπει στην υπολογιστικοποίηση των –συγκεκριμένου τύπου– νοητικών διαδικασιών, όπως αυτές αποτυπώνονται στα διάφορα (νευρο)ψυχολογικά μοντέλα, αποτελεί τη βάση της διαδικασίας εξωτερίκευσης: το υποκείμενο αναγνωρίζει τη δική του νοητική λειτουργία βάσει συγκεκριμένων θεωρητικών μοντέλων, τη μοντελοποιεί εκ νέου σύμφωνα με την υπολογιστική θεωρία του νου και τον συνδετισμό και την αποκρυσταλλώνει σε υπολογιστικές μηχανές.

Όμως, όπως φάνηκε στο πρώτο μέρος, η διαμόρφωση (νευρο)ψυχολογικών μοντέλων δεν αποτελεί μια ενιαία διαδικασία. Οι περιπέτειες των νοητικών διαδικασιών περιγράφουν την ιδιαίτερη προσπάθεια του υποκειμένου να διαγνώσει την εσωτερική του λειτουργία η οποία δεν σταματά. Αντίστοιχα οι φιλοσοφικές παραδοχές που εγγράφονται στα διάφορα (νευρο)ψυχολογικά μοντέλα διαμορφώνουν μια εικόνα για το υποκείμενο εν γένει. Οι φιλοσοφικές παραδοχές που κληροδοτούνται στην ψηφιακότητα μέσω της αντικειμενοποίησης, της νευρολογικοποίησης και της υπολογιστικοποίησης των νοητικών διαδικασιών ελάχιστα έχουν αποτελέσει αντικείμενο αναστοχασμού. Υπό αυτό το πρίσμα, η αναζήτηση των ψυχολογικών θεμελίων της ψηφιακότητας ανοίγει νέους δρόμους εξέτασης, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα αθέατες – μέχρι πρότινος – πλευρές τόσο της ψηφιακότητας όσο και της ψυχολογίας. Απέναντι στην πολυπολοκότητα της ψηφιακότητας, η οποία εντείνεται με την αυξανόμενη διάχυσή της σε ολόένα και περισσότερες σφαίρες του κοινωνικού, η διεπιστημονική έρευνα για την κατανόηση της διαμόρφωσης της υποκειμενικότητας που αναδύεται από τη διάδραση ανθρώπου-υπολογιστικής μηχανής αποτελεί επιτακτική ανάγκη.

Σημειώσεις

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω το *Αυτόματων* για την εκδοτική επιμέλεια του άρθρου καθώς και τις/τους κριτές για τα πολύ βοηθητικά και εμπλουτιστικά σχόλια. Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Μανώλη Πατηνιώτη για τις εξαιρετικά ενδιαφέρουσες και κομβικές συζητήσεις μας, μέσα από τις οποίες κατάφερα να οργανώσω και να αρθρώσω το επιχειρήμα με τον τρόπο που εκτίθεται στις επόμενες σελίδες. Ευχαριστώ, τέλος, τον Δημήτρη Κούλο για τις πολύτιμες παρατηρήσεις του καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής του άρθρου.

2. Ως σερβομηχανές ορίζονται οι μηχανές που διαθέτουν εγγενώς εμπρόθετη συμπεριφορά, π.χ. η τορπίλη που η λειτουργία της χαρακτηρίζεται από την αναζήτηση ενός στόχου.

3. Το κείμενο του Τούρινγκ αποτελεί απάντηση σε ένα από τα προβλήματα που έθεσε ο μαθηματικός David Hilbert αναφορικά με τη λογική θεμελίωση των μαθηματικών. Συγκεκριμένα η μηχανή που περιγράφει ο Τούρινγκ αποτελεί (αρνητική) απάντηση στο πρόβλημα της αποφασιμότητας (Entscheidungsproblem), στο αν δηλαδή υπάρχει τρόπος να αποφασιστεί αν ένας αριθμός μπορεί να υπολογιστεί ή όχι.

4. Αξίζει να σημειωθεί ότι τη δεκαετία του 1950 σταδιακά αναδύεται η γνωστική ψυχολογία, η οποία χρησιμοποίησε ευρήματα της τεχνητής νοημοσύνης, που αναδύθηκε την ίδια περίοδο, μέσω της θεωρίας επεξεργασίας πληροφοριών (information processing theory). Και, αντιστρόφως, σε αυτή τη βάση, η τεχνητή νοημοσύνη χρησιμοποίησε ευρήματα της γνωστικής ψυχολογίας.

5. Αξίζει να επισημανθεί η καίρια διάσταση του κοινωνικού χαρακτήρα της ψηφιακότητας. Αν και μια τέτοια ανάλυση αποτελεί το αντικείμενο ενός ξεχωριστού άρθρου, εδώ θα επισημάνουμε μερικά μόνο σημεία που αφορούν όσα έχουν ήδη παρουσιαστεί. Η ωρίμανση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας επιτυγχάνεται με τη μεγάλη βιομηχανία ως κεφαλαιώδους σημασίας είδος παραγωγής. Στη μεγάλη βιομηχανία κυρίαρχο ρόλο παίζει η *παραγωγή μέσω παραγωγής*. Το σημαντικό στοιχείο για την παρούσα ανάλυση είναι ο *τεχνητός* τους χαρακτήρας. Υπό το πρίσμα της κεντρικής θέσης της παραγωγής μέσω παραγωγής, εντοπίζεται ένα κοινό σημείο μεταξύ βιομηχανικής εποχής και ψηφιακής συνθήκης: η παραγωγή αυτοματοποιημένων μέσων παραγωγής που διαμεσολαβούν με διαφορετικό τρόπο την αλληλεπίδραση των υποκειμένων μεταξύ τους και με το φυσικό περιβάλλον. Σημαντική στιγμή – και προϋπόθεση – της διαδικασίας της αυτοματοποίησης που χαρακτηρίζει και τη συνακόλουθη αντικατάσταση του ανθρώπου από τη μηχανή είναι η κατάτμηση της ανθρώπινης (σωματικής και νοητικής) δραστηριότητας, η τυποποίηση/μοντελοποίησή της και η μηχανική αναπαραγωγή της με τρόπο που τα χειροκίνητα και νοητικά εργαλεία αντικαθίστανται από μηχανικές συναρμογές. Ο μηχανισμός αντικαθιστά μόνο προσδιορισμένες σωματικές και νοητικές δραστηριότητες (εργασία), οι οποίες για να πραγματοποιηθούν διαμεσολαβούνται από συγκεκριμένα εργαλεία (μέσα παραγωγής). Η προώθηση της αυτοματοποίησης της παραγωγής βασίζεται στον προσδιορισμό των σημαντικών (σωματικών και νοητικών) δραστηριοτήτων και στη σύνδεσή τους με την παραγωγή μέσω παραγωγής. Σε αυτό το τελευταίο έγκειται και ο συνδετικός κρίκος με τη μοντελοποίηση συγκεκριμένων πλευρών της νευροψυχολογικής δραστηριότητας του υποκειμένου και κυρίως με τον ρόλο της τεχνοεπιστήμης ως παραγωγικής δύναμης· τον ρόλο της ψυχολογίας και της επιστήμης της πληροφορικής που μοντελοποιούν πλευρές της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Αναφορές

- Bigelow, Julian, Arturo Rosenblueth, και Norbert Wiener. 1943. «Behavior, purpose and teleology». *Philosophy of Science* 10: 18-24.
- Βογιατζής, Ηρακλής, και Νικόλ Σαρλά. 2020. «Υπολογισμός και επικοινωνία: δύο τεχνολογικά θεμέλια της ψηφιακότητας». Στο *Εισαγωγή στις ψηφιακές σπουδές*, 19-24. Θεσσαλονίκη: Ροπή.

- Boring, Edwin G. 1929. *A history of experimental psychology*. Νέα Υόρκη: D. Appleton & Century Company.
- Brennan, James F. 2009. *Ψυχολογία. Ιστορία και συστήματα*. Αθήνα: Τόπος.
- Broadbent, Donald. 1958. *Perception and communication*. Λονδίνο: Pergamon Press.
- Ceruzzi, Paul. 2006. *Ιστορία της υπολογιστικής τεχνολογίας*. Κάτοπτρο: Αθήνα.
- . 2012. *Computing. Μασαχουσέτη*: The MIT Press.
- Copeland, Jack B. 2004. «Introduction to "Intelligent machinery" (1948) by A. Turing». Στο *The essential Turing*, 395-409. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- Δαφέρμος, Μανόλης. 2010. *Το ιστορικό γίνεσθαι της ψυχολογίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- De Vos, Jan. 2018. «Which subject for the digital? A critique of digitalization's roots in (neuro)psychologization». *Etkileşim* 1: 20-34.
- De Vos, Jan. 2020. *The digitalization of (inter)subjectivity*. Λονδίνο, Νέα Υόρκη: Routledge.
- Dupuy, Jean-Pierre. 2000. *The mechanization of the mind*. Πρίνστον: Princeton University Press.
- Gerovitch, Slava. 2002. *From newspeak to cyberspeak*. Κέμπριτζ, MA: The MIT Press.
- Greenwood, John D. 2009. *A conceptual history of psychology*. Νέα Υόρκη: McGraw-Hill.
- Hebb, Donald O. 2002. *The organization of the brain*. Νέα Υόρκη: Wiley.
- Heims, Steve. 1991. *The cybernetics group*. Μασαχουσέτη: MIT Press.
- Hergenhahn, Baldwin R. 2008. *Εισαγωγή στην ιστορία της ψυχολογίας*. Αθήνα: Λιβάνης.
- James, William. 1950. *The principles of psychology. Volume one*. Νέα Υόρκη: Dover Publications.
- Kant, Immanuel. 2004. *Metaphysical foundations of natural science*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Lashley, Karl S. 1963. *Brain mechanisms and intelligence*. Νέα Υόρκη: Dover.
- Leary, David E. 1982. «Immanuel Kant and the development of modern psychology». Στο *The Problematic Science: Psychology in nineteenth-century thought*, 17-42. Νέα Υόρκη: Praeger.
- Lumsdaine, Arthur 1984. «Mass Communication experiments in wartime and thereafter». *Social Psychology Quarterly* 47 (2): 198-206.
- Marx, Karl. 2016. *Το Κεφάλαιο*. Τόμ. 1. Αθήνα: Κ.Ψ.Μ.
- McCulloch, Warren, και Walter Pitts. 1943. «A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity». *Bulletin of Mathematical Biophysics* 5: 115-133.
- Mook, Douglas G. 2004. *Classic experiments in psychology*. Γουέστπορτ, ΚΟ: Greenwood Press.
- Thagard, Paul. 2005. *Mind*. Μασαχουσέτη: MIT Press.
- Turing, Alan. 1998. *Για τους υπολογίσιμους αριθμούς με εφαρμογή στο Entscheidungsproblem*. Αθήνα: Τροχαλία.
- . 2004. «Intelligent machinery». Στο *The essential Turing*, 410-432. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- . 2020. «Υπολογιστικά μηχανήματα και νοημοσύνη». Στο *Εισαγωγή στις ψηφιακές σπουδές*, 51-82. Θεσσαλονίκη: Ροπή.
- Walker, Stephen F. 1992. «A brief history of connectionism and its psychological implications». Στο *Connectionism in context*, 123-144. Λονδίνο: Springer-Verlag.
- Watson, John B. 1913. «Psychology as the behaviorist views it». *Psychological Review* 20 (2): 158-177. doi:10.1037/h0074428.
- Wundt, Wilhelm. 1897. *Outlines of psychology*. Νέα Υόρκη: Williams & Norgate.

Παραίτηση¹

Franco “Bifo” Berardiⁱ

Περίληψη

Στις 18 Μαρτίου του 2020, λίγες μόνο ημέρες μετά την επιβολή των απαγορεύσεων κυκλοφορίας στην πλειονότητα των ευρωπαϊκών μητροπόλεων, ο Μπίφο ανάρτησε στο blog των εκδόσεων Verso ένα άρθρο με τίτλο, *Το Ημερολόγιο του Ψυχο-αποπληθωρισμού*. Εκεί υποστήριζε πως: *Το άγνωστο σταματά τη μηχανή, ο βιολογικός δράστης μετατρέπεται σε πληροφορ-ιό και ο πληροφορ-ιός ενεργοποιεί μια αλυσιδωτή ψυχωτική αντίδραση*. Στο άρθρο «Παραίτηση: Η ψυχωτική κατάρρευση του δυτικού μυαλού», ο Μπίφο συνεχίζει τον παραπάνω συλλογισμό. Παρατηρεί πως η τρομακτική αναντιστοιχία ανάμεσα στους οικονομικούς δείκτες και την ψυχολογία των ανθρώπων διαμορφώνει ένα νέο πολιτικό πεδίο. Οι υγειονομικές προσαγές που κατέλαβαν ολόκληρο το κοινωνικό πεδίο παρήγαγαν μια νέα πραγματικότητα στην οποία καμία μορφή πολιτικής επιτελεσματικότητας που αντλεί από τους προηγούμενους αιώνες δεν μπορεί να σταθεί ως αποτελεσματικό κριτικό εγχείρημα. Η Μεγάλη Παραίτηση, η ασυνείδητη παγκόσμιας κλίμακας παραίτηση της Generation Z από την ηθική της εργασίας αποτελεί μια γραμμή διαφυγής για τα κινήματα του 21ου αιώνα κι ο Μπίφο ακολουθεί την τροχιά της.

Λέξεις κλειδιά: Ψυχολογικός αποπληθωρισμός, Απαγόρευση κυκλοφορίας, Μεγάλη Παραίτηση

i. Ο Franco “Bifo” Berardi είναι πολιτικός ακτιβιστής, φιλόσοφος και συγγραφέας. Ενεπλάκη ενεργά στο πολιτικό μωσαϊκό της ιταλικής αυτονομίας τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, συμμετέχοντας στην οργάνωση Εργατική Εξουσία (Potere Operaio), και στον πειρατικό ραδιοφωνικό σταθμό Ράδιο Αλίκη. Υπήρξε σύντροφος και φίλος του Félix Guattari και ασχολήθηκε με την πρακτική της σχιζοανάλυσης.

Resign

Franco "Bifo" Berardiⁱⁱ

Abstract

On March 18, 2020, just a few days after the imposition of the lockdowns on the majority of European metropolises, Bifo posted on the blog of Verso Publications an article entitled: *The diary of psycho-deflation*. There he argued that: *The unknown stops the machine, the biological agent turns into an info-virus, and the info-virus unchains a psychotic reaction*. In "Resign: The Psychotic Collapse of the Western Mind", Bifo continues the above reasoning. He remarks that the severe mismatch between economic indicators and people's psychology shapes a new political field. The health measures that overwhelmed the entire social field produced a new reality where no form of political performance drawing on the previous centuries can stand as an effective critical project. The Great Resign, the unconscious global resignation of Generation Z from the ethics of labor is a *ligne de flute* for the political movements of the 21st century and Bifo follows its trajectory.

Keywords: Psycο-deflation, Lockdown, Great Resignation

ii. Franco "Bifo" Berardi (1949-) is a political activist, philosopher and author.

Εισαγωγή του μεταφραστή: Για μια Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας;

Κάθε επαφή με τα κείμενα του Φράνκο Μπεράρντι (Franco Berardi), περισσότερο γνωστού ως Μπίφο (Bifo), είναι πολύ ιδιαίτερη. Ο Μπίφο παραμένει πιστός στις πιο σκληρές γραμμές του Ιταλικού Αυτόνομου Μαρξισμού: οι αντιστάσεις προηγούνται των εξουσιών· το κίνημα διαλύει τις πολιτικές οργανώσεις· οι κοινωνικές σχέσεις δεν μπορούν να στριμωχτούν στη λογική ορθότητα της Πολιτικής Οικονομίας· καμία θεωρία, καμία πρακτική, καμία οργάνωση δεν είναι ιερή. Το γεγονός αυτό του επιτρέπει να διαβάσει την κίνηση των κοινωνιών με ευαισθησία και ειρωνεία. Ευαισθησία απέναντι σε ό,τι κομίζουν τα κοινωνικά κινήματα. Ειρωνεία απέναντι στο ύφος της διανοήσης που μιλάει για πράγματα που αδυνατεί να καταλάβει.

Σε μια αποστροφή του κειμένου που ακολουθεί, ο Μπίφο αναφωνεί: «Είναι η ψυχολογία, ηλίθιε!». Δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την κοινωνική κίνηση αν δεν χρησιμοποιούμε κοινωνικούς όρους. Δεν μπορούμε να αναφερόμαστε στους οικονομικούς δείκτες χωρίς να τους συγκρίνουμε με τις κοινωνικές σχέσεις. Κι αν το κάνουμε; Κι αν αυτάρεσκα κλεινόμαστε στην βολική οπτική γωνία που προσφέρουν τα μαθηματικά μοντέλα, αυτό δεν μπορεί παρά να μας οδηγήσει στην α/νοησία. Να γράφουμε, κι οι λέξεις που τυπώνονται στο χαρτί να μη σημαίνουν τίποτα.

Ο Μπίφο στο συνοπτικό κείμενο που ακολουθεί, μας δείχνει ένα δρόμο που είναι γνωστός και δύσβατος. Μας καλεί να κατανοήσουμε πριν γράψουμε. Να στραφούμε προς την κοινωνική πραγματικότητα. Στις 13 Φεβρουαρίου του 1866, ο Μαρξ ενημερώνει το Ένγκελς για την πορεία και τη μέθοδο της έρευνας του, για τη συγγραφή του Κεφαλαίου: «Όσον αφορά το «καταραμένο» βιβλίο, έχει ως εξής: Ολοκληρώθηκε στα τέλη του Δεκεμβρίου [1865]. Η πραγμάτευση της γεωπροσόδου και μόνο, το προτελευταίο κεφάλαιο, αποτελεί σχεδόν, στην παρούσα μορφή της ένα βιβλίο. Πήγαινα τη μέρα στο [Βρετανικό] Μουσείο και έγραφα τη νύχτα. Έπρεπε να μελετήσω τη νέα γεωργική χημεία της Γερμανίας, ειδικά τον Liebig και τον Shonbein, οι οποίοι είναι σημαντικότεροι για αυτή την υπόθεση από όλους μαζί τους οικονομολόγους, και από την άλλη πλευρά το τεράστιο υλικό που έχουν αναδείξει οι Γάλλοι [το οποίο χρονολογείται] από την τελευταία μου ενασχόληση με αυτό το σημείο» (Μαρξ 2016: xxix). Ο Μαρξ εκμυστηρεύεται στον φίλο και σύντροφο του, πως η μελέτη των πορισμάτων της βιομηχανικής χημείας, μιας επιστήμης του 19ου αιώνα, μπορεί να μας προσφέρει πολύ περισσότερα για την κατανόηση της οικονομικής κατηγορίας της γεωπροσόδου, από τα πορίσματα των οικονομολόγων της εποχής του.

Ο Μαρξ μελετάει ολημερίς έξω από τα νερά του. Τα πρωινά βρίσκεται στα Βρετανικό Μουσείο και τα βράδια γράφει. Κι αυτός είναι ο αναγκαίος κόπος της δικής του συγγραφικής δραστηριότητας, προκειμένου να υποδείξει τα επισφαλή θεμέλια της σύγχρονης του οικονομικής σκέψης. Ο Μπίφο μας καλεί να ακολουθήσουμε μια παρόμοια μέθοδο. Τι συμβαίνει στις οικονομίες της Δύσης; Πρέπει να ανατρέξουμε στις έρευνες της ψυχολογίας. Πρέπει να βγούμε έξω από την οικονομική σκέψη. Και, αντίστοιχα: Ποιες μορφές παίρνει η πολιτική στη Δύση; Πρέπει να ανατρέξουμε στην ψυχολογία. Πρέπει να βγούμε έξω από την πολιτική ορολογία. Να βγούμε έξω ή καλύτερα να βρούμε ένα τρόπο να στοχαστούμε στα όρια τους για να επιτρέψουμε τελικά στον πυρήνα τους.

Το ερώτημα της εποχής μας – εκεί μας οδηγεί προσεκτικά ο Μπίφο – δεν αναφέρεται στην ευμάρεια των οικονομικών δεικτών ή στην ταλάντωση των πολιτικών φαινομένων μεταξύ της πολιτικής ορθότητας και της βαναυσότητας· το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί προκειμένου να στοχαστούμε ξανά την οικονομία και την πολιτική είναι το «Ποιοι/ες είμαστε;». Ποιοι και Ποιες είμαστε, αφότου έχουμε περάσει δύο χρόνια κατά τα οποία όλοι οι μαύροι κύκνοι, της οικονομικής και της πολιτικής θεωρίας, έχουν αρχίσει να κρῶζουν σε έναν κοινό ρυθμό. Ποιοι και Ποιες είμαστε, αφότου η μετα-αποικιακή γεωπολιτική ισορροπία έχει ριζικά διαταραχθεί και η αυθαιρεσία της έχει γίνει αντιληπτή από το σύνολο των αποικιοκρατούμενων λαών. Ποιοι και Ποιες είμαστε, όταν τα (επιστημονικά) θεμέλια της κοινωνικής τάξης μετατρέπονται σε μια ανορθολογική υπερχείλιση των υγειονομικών μέτρων σε όλο το φάσμα της δημόσιας ζωής. Και αντίστροφα, αν όλα όσα συγκροτούσαν τις *a priori* δομές της δυτικής σκέψης – ορθός λόγος, πλανητική ηγεμονία, ατομικά δικαιώματα – συνθλίβονται υπό το κονσέρτο των μαύρων κύκνων, πως μπορούμε πλέον να στοχαζόμαστε;

Καθόμαστε σε καρέκλες. Αυτή είναι η ευπρεπής στάση του στοχασμού. «Αναρωτιέμαι, λοιπόν, γιατί έχω ζήσει τόση από τη ζωή μου σε μια καρέκλα, όπως ακριβώς αναρωτιέμαι για την καθημερινή εξαφάνιση του πηγουνιού μου, χωρίς έκπληξη χωρίς ερώτηση η απάντηση – γιατί αλλού η μοναξιά είναι αφόρητη. Εδώ μπορείς να την αντέξεις καθιστός, αν όχι όρθιος. Εδώ μπορείς πότε πότε να ανακουφίζεσαι από αυτή, σαν από φουσκωμένο έντερο. Εδώ μπορείς να τη χειριστείς σαν ποντίκι εργαστηρίου, τόσο τρυφερά ώστε να τσιρίζει μόνο υπό την πίεση των εσωτερικών φόβων του» (Cass 2021: 24). Και είναι αλήθεια μοναχικό, παρότι πλειοψηφικό, το να περνούν οι μέρες με τα οικονομικά μοντέλα να διαβάζουν μόνο οικονομικά μοντέλα και την Πολιτική να βλέπει Πολιτική. Και είναι αλήθεια αυτή μια μοναχική οδός για τη Δυτική διανόηση, να παρατηρεί καθιστή εντός των επιστημονικών της ορίων, την κατάρρευση των θεμελίων της σκέψης της.

Υπάρχει κι άλλη οδός ή τουλάχιστον αυτή την προοπτική επιχειρεί να εξερευνήσει ο Μπίφο όταν μας ζητάει να στραφούμε προς την ψυχολογία για να μελετήσουμε την οικονομία και την πολιτική. Μια οδός που απαιτεί από την καρέκλα μας να τσουλήσει στις πλαγιές και να σκαρφαλώσει στα υψώματα του τραχύ 21ου αιώνα, σαν να βρίσκεται πάνω σε σανίδα του σνόουμπορντ ή του σκι. Απαιτεί από εμάς να μελετήσουμε τα νέα πεδία που ανοίγονται με αυθάδεια από την κοινωνική πρακτική, από τις αντιστάσεις κι από την άρνηση. Ποια ψυχολογία να μελετήσουμε; Αυτή που μπορεί να μας κάνει να εντοπίσουμε τις σύγχρονες γραμμές διαφυγής που δείχνουν προς έναν νέο ορίζοντα. Ποιος είναι αυτό; Ο Μπίφο έχει κάποιες απαντήσεις. Δεν αρκείται όμως σε αυτές. Μας προσκαλεί να επινοήσουμε περισσότερες.

Αναφορές

Gass, H. William. 2021. *Το Τούνελ*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Marx, Karl. 2016. *Το Κεφάλαιο* τ. Ι. Αθήνα: ΚΨΜ.

Η ψυχωτική κατάρρευση του Δυτικού Μυαλού

Εμείς, στη Δύση, βρισκόμαστε στη μέση μια ταχύτατης αποδόμησης της γεωπολιτικής τάξης, που έχουμε κληρονομήσει από την αποικιοκρατία της νεωτερικής περιόδου και την είχαμε διατηρήσει ακλόνητη για δεκαετίες. Στον πυρήνα αυτής της αποδόμησης βρίσκεται η διανοητική, δηλαδή η γνωσιολογική, κατάρρευση του Δυτικού κόσμου. Κάποιες φορές σκέφτομαι πως οι ουράνιοι θεοί έκαναν συνέλευση, για να συζητήσουν πως πρέπει επειγόντως να τελειώνουν με το πιο παράτολμο πείραμά τους: την ανθρώπινη φυλή. Στο μουσικογραφικό ποίημα «L'esperimento»² ακούγεται η συμβουλή: Μόνο η Καλλιόπη, η θεά της ποίησης, μπορεί να σώσει τους ανθρώπους!

Με την αποδόμηση της ηγεμονικής γεωπολιτικής τάξης, η κληρονομιά πέντε αιώνων λευκής αποικιοκρατίας και εκμετάλλευσης του κόσμου θρυμματίζεται. Ως αποτέλεσμα, οι λευκοί γερασμένοι κυρίαρχοι, αυτοί που είχαν συνηθίσει να έχουν την εξουσία, αντιλαμβάνονται ότι είναι ανήμποροι να συγκρατήσουν τον κόσμο που οι ίδιοι είχαν φτιάξει. Γι' αυτό και επιταχύνουν την εξάπλωση της βίας. Ο γερασμένος οργανισμός της Δύσης κατανοεί πως πλησιάζει μια πανδημία ψυχικής ύφεσης.³ Συχνά στο παρελθόν, η αντίδραση απέναντι σε μια επικείμενη οικονομική ύφεση ήταν η επιθετική υστερία κι ο φασισμός. Κι όπως συχνά συμβαίνει, η υστερική κωμωδία καταλήγει σε μια κολοσσιαία τραγωδία.

Η ιική καταιγίδα ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του χειμώνα του 2019-2020 και προκάλεσε ένα κύμα χάους, μεταμφιεσμένο σε επιβεβλημένη τάξη, με εφαρμογές που έφταναν πολύ πέρα από τη σφαίρα της υγείας. Ο ιός της Covid-19, που προκάλεσε αυξημένη επιτήρηση, έλεγχο και αστυνόμευση, είναι ένας απρόβλεπτος και μη αποφασίσιμος⁴ παράγοντας που επιτείνει άλλες μορφές χάους: περιβαλλοντικό, κοινωνικό, διανοητικό και – τελευταίο στη σειρά αλλά όχι στην κατάρταξη – γεωπολιτικό. Όταν ο ιικός μαύρος κύκνος ξεκίνησε να κρώζει υπό τη μορφή μιας ιικής καταιγίδας, πολλοί άλλοι μαύροι κύκνοι ξύπνησαν και ξεκίνησαν να κρώζουν όλοι μαζί σε ένα κακόφωνο κονσέρτο.

Εν τω μεταξύ, ολοένα και περισσότεροι απελπισμένοι άνθρωποι αποδρούν από τις χώρες τους, που καταστρέφονται από τους πολέμους και την εκμετάλλευση της Δύσης. Αυτά τα μεταναστευτικά κύματα, κατά παράδοξο τρόπο, προσφέρουν έναν αποδιοπομπαίο τράγο για τον λευκό ρατσισμό και τον εθνικοσοσιαλισμό. Τα δυτικά κράτη ορθώνουν ψηλά τείχη στα ανατολικά σύνορα της Ευρώπης, υποτίθεται για να προστατέψουν τον λευκό πολιτισμό από την ίδια του την «απελπισία». Ενώ, στα νότια σύνορα χιλιάδες άνθρωποι πνίγονται στη Μεσόγειο. Συνολικά, η Ευρωπαϊκή ένωση μετατρέπεται, σε ολοένα και μεγαλύτερο

βαθμό, στην Ευρωπαϊκή τάξη του 1941. Τότε που ο Χίτλερ αξίωσε το δικαίωμα στην εθνοκάθαρση, προκειμένου να προστατέψει την ιερή, φανταστική πατρίδα της Άριας φυλής.

Στην άλλη όχθη του Ατλαντικού, οι Ηνωμένες Πολιτείες βυθίζονται σε έναν στρόβιλο πολιτικού χάους και υπόκωφης οργής. Η αντίδραση στην ήττα των ΗΠΑ στο Αφγανιστάν πυροδότησε μαζικό πανικό,⁵ ενώ το σχέδιο διάσωσης, που εκπόνησε η διοίκηση του Μπάιντεν, εξατμίστηκε με ταχύτητα μεγαλύτερη από αυτή που συνετέθη. Ένα ακόμα σκηνικό για την τραγωδία στήθηκε: τους τελευταίους μήνες η Ουκρανική κρίση μετατράπηκε σε αγρία αναμέτρηση. Ο Πούτιν επαναλαμβάνει πως η στρατιωτική συνεργασία της Ουκρανίας με τη Δύση, είναι μια κόκκινη γραμμή, που δεν μπορεί να αγνοηθεί, γι' αυτό και δεν θα αποσύρει τους στρατιώτες και τα όπλα του από τα σύνορα. Η Δύση όμως δεν κάμπτεται. Ο Μπάιντεν υπόσχεται πως θα αντιδράσει με κάποιο τρόπο στην περίπτωση εισβολής. Όμως, μετά την Καμπούλ, η εμπιστοσύνη στην Αμερική έχει ατονήσει. Μοιάζει ειρωνικό, αλλά αυτή η έλλειψη εμπιστοσύνης είναι ο βασικός λόγος, για τον οποίο ο Μπάιντεν είναι υποχρεωμένος να εμμείνει στην επιθετική του στάση.

Μόνο με ψυχοπαθολογικούς όρους μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί η παραπάνω γεωπολιτική δυναμική καθώς η ήττα στο Αφγανιστάν εδραίωσε την αντίληψη της αναπόφευκτης εξασθένησης της Δυτικής υπεροχής. Το Δυτικό μυαλό βρίσκεται σε έναν ψυχωτικό πανικό κι αυτό μπορεί να είναι το προμήνυμα ενός αυτοκτονικού διαβήματος. Τίποτα δεν μπορεί να διακόψει τη δυναμική αυτής της διασταύρωσης παρανοϊκών ψευδαισθήσεων. Το μόνο που μπορούμε να κάνουμε, εμείς – ως διανοούμενοι, ως ακτιβιστές, ως θεραπευτές που αναζητούν νέες υποκειμενικότητες – είναι να προετοιμαστούμε για το χάος και να φανταστούμε γραμμές διαφυγής.⁶

Το αδιανόητο

Το αδιανόητο, είναι ο τίτλος ενός βιβλίου του Τζέιμι Ράσκιν (Jamie Raskin), ενός μέλος του Οίκου των Αντιπροσώπων των ΗΠΑ, από το Μέριλαντ. Το βιβλίο εκδόθηκε στην πρώτη επέτειο της ψυχωτικής εξέγερσης, που έφερε χιλιάδες οπαδούς του Τραμπ μέσα στην πολιτική καρδιά των ΗΠΑ. Ο συγγραφέας δεν είναι ένας απλός συγγραφέας. Είναι ένα σημαίνον μέλος του Αμερικανικού Κογκρέσου, που βρίσκεται πολύ ψηλά στις εκλογικές βαθμίδες των Δημοκρατικών. Επίσης, ο Ράσκιν είναι καθηγητής συνταγματικού δικαίου, αυτοαποκαλείται φιλελεύθερος και

είναι πατέρας τριών παιδιών, που βρίσκονται στην τρίτη δεκαετία της ζωής τους. Ένα από αυτά, ο Τόμι – εικοσιπέντε χρονών, προοδευτικός πολιτικός ακτιβιστής, συμπονετικός και γεμάτος κατανόηση – πέθανε την τελευταία μέρα του 2020. Για να είμαι περισσότερο ακριβής, ο Τόμι αυτοκτόνησε εξαιτίας μιας μακράς σχέσης με την κατάθλιψη, αλλά επίσης (όπως ίσως είναι αυτονόητο) εξαιτίας του παρατεταμένου ηθικού ευτελισμού των ανθρωπιστικών αξιών που υπερασπιζόταν. Στο τελευταίο του γράμμα αναφέρεται στην κατάθλιψή του: «Συγχωρέστε με, η ασθένειά μου νίκησε». Και στη συνέχεια προσθέτει: «Να προσέχετε ο ένας τον άλλον, τα ζώα και τους φτωχούς όλου του κόσμου».⁷

Η αυτοκτονία του αγαπημένου του γιου λειτουργεί αποκαλυπτικά στο μυαλό του Ράσκιν. Η τελική απόφαση του Τόμι, δεν ήταν απλά μια συναισθηματική καταστροφή για τον πατέρα του, αλλά η θρυαλλίδα μιας ριζοσπαστικής αναθεώρησης των πολιτικών του απόψεων. Διαβάζοντας αυτό το βιβλίο, μοιράστηκα μαζί του τον πόνο ενός πατέρα και το μαρτύριο ενός διανοούμενου. Ταυτόχρονα, οδηγήθηκα σε έναν βαθύ στοχασμό της κρίσης που μαστίζει τη Δυτική κουλτούρα και τη Δυτική δημοκρατία.

Το βιβλίο αφηγείται παράλληλα τρεις διαφορετικές ιστορίες. Η πρώτη είναι αυτή του Αμερικάνικου φασισμού: η διοίκηση του Τραμπ ως ένα βασίλειο αμάθειας, ρατσισμού και επιθετικότητας. Η δεύτερη είναι ο Τόμι: η εκπαίδευσή του, τα ιδανικά του, και ο συστηματικός ευτελισμός της ηθικής ευαισθησίας του. Η τρίτη είναι η επίδραση της Covid-19 στο μυαλό των νέων γενεών, που έχουν υποφέρει τα μέγιστα από την κοινωνική αποστασιοποίηση, την κατάθλιψη και την ανικανότητα να φανταστούν ένα μέλλον άξιο να βιωθεί.

Ο Ράσκιν γράφει, πως πάντοτε θεωρούσε τον εαυτό του «οπτιμιστή, ριζοσπαστικά αισιόδοξο σχετικά με τον τρόπο που το Σύνταγμα και το Έθνος, θα μπορέσουν να βελτιώσουν τις κοινωνικές, πολιτικές και διανοητικές συνθήκες». Μετά τον θάνατο του γιού του άλλαξε η αντίληψη που είχε για τον εαυτό του. Ο θεσμικός οπτιμισμός του θρυμματίστηκε από την επικράτηση της ωμής δύναμης επί της δύναμης του Λόγου, κι από την εξάπλωση της κατάθλιψης και της ύφεσης. Γράφει:

Ξαφνικά, αυτός ο θεσμικός οπτιμισμός με γελοιοποιεί και με κάνει να ντρέπομαι... Φοβάμαι πως ο λαμπρός οπτιμισμός μου, αυτό που οι περισσότεροι φίλοι μου βρίσκουν σε εμένα αξιοθαύμαστο, έχει μετατραπεί σε μια παγίδα, σε μια μαζική πλάνη, μια αδυναμία που μπορεί να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους εχθρούς μας. Παρ' όλα αυτά, τρομοκρατούμαι όταν σκέφτομαι τι θα σήμαινε να ζω χωρίς αυτό το ψυχικό απόθεμα – όπως επίσης χωρίς τον λατρεμένο και αναντικατάστατο γιο μου. Οι δύο τους πήγαιναν χέρι-χέρι και τώρα βρίσκομαι στη γη χωρίς κανέναν από τους δύο.

Τα λόγια του Ράσκιν μοιάζουν με ένα είδος αναγνώρισης: με την κατανόηση πως οι πολιτικές και οι προσωπικές τραγωδίες κάνουν εμφανείς τις εγγενείς ψευδαισθήσεις της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Ακόμα κι όταν έρχεται αντιμέτωπος με αυτήν την εσωτερική αντίφαση του «λαμπρού πολιτικού οπτιμισμού» του, δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το δόγμα του καπιταλισμού. Ακόμα και στο αντίκρισμα τις τραγωδίας και του θανάτου, το ερώτημά του επιμένει να αφορά τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να συμφιλιώσει την αμερικανική ιδιαιτερότητα με την τραγωδία· τον όψιμο σκεπτικισμό του με την απεριόριστη πίστη του στο έθνος, η οποία κατέχει κεντρική θέση στην κατάθλιψή του.

Ψυχολογικός αποπληθωρισμός

Ενώ το γεωπολιτικό τοπίο γίνεται χαοτικό, μια κομβική ερώτηση παραμένει: Ποιο είναι το τοπίο της κοινωνικής υποκειμενικότητας; Η πανδημία άλλαξε σε βάθος το ψυχο-τοπίο, εξαπλώνοντας την κατάθλιψη και το άγχος, μαζί με ένα αίσθημα φυσικής αδυναμίας και μειωμένης ενέργειας. Η «μακρά Covid» αποτελεί εκδήλωση αυτής της κατάστασης, αλλά είναι απλά η κορυφή του παγόβουνου. Ένας καθολικός ψυχολογικός αποπληθωρισμός αναδύεται ως ορίζοντας της ιικής εποχής. Το διανοητικό πρόβλημα της εποχής μας είναι να μεταφράσουμε την *ασθένεια*⁸ (ανώμαλη φυσική αδυναμία ή απώλεια της ενέργειας) σε εξελικτικούς όρους. Με αυτή την έννοια, αυτός ο αποπληθωρισμός ίσως και να είναι η μοναδική θετική τάση της σύγχρονης εποχής, που εξαναγκάζει συγκεκριμένες διαδικασίες να σταματήσουν.

Ο ψυχολογικός αποπληθωρισμός είναι αποτέλεσμα του παρατεταμένου υγειονομικού πανικού, της εσωτερίκευσης του φόβου και κυρίως της αλλαγής της επικρατούσας αντίληψης για την ποσότητα του χώρου που πρέπει να διατηρείται ανάμεσα στο άτομο και τους άλλους. Η ανάγκη για κοινωνική αποστασιοποίηση οδήγησε σε μια μαζική φοβική ευαισθητοποίηση για τα σώματα των άλλων, το δέρμα και τα χείλη τους. Ο ερωτισμός παρέλυσε και η απόλαυση της κοινωνικότητας θρυμματίστηκε.

Δεν με εκπλήσσει το γεγονός πως τα υποχρεωτικά υγειονομικά μέτρα που εφαρμόστηκαν (σε διαφορετικούς βαθμούς) σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα δημιούργησαν τις ιδανικές συνθήκες για έναν βιοπολιτικό εμφύλιο πόλεμο. Μέσα σε αυτό το τοπίο, νέες πολιτικές και θεραπευτικές κατηγορίες πρέπει να γίνουν αντικείμενο επεξεργασίας. Καθώς η ψυχολογική ενέργεια αποστραγγίζεται από

το κοινωνικό σώμα, η φαντασία επιβραδύνεται και το συλλογικό σώμα παραλύει. Αυτό εννοώ με τον όρο «ψυχολογικός αποπληθωρισμός».

Μέσα από τον φόβο της επαφής που προκάλεσε ο ιός, μέσα από αυτή την επιβράδυνση της κοινωνικής διάδρασης, ένα πλήθος γραμμών διαφυγής ξεκινούν να σχηματίζονται. Οι περισσότεροι άνθρωποι στη Δύση ακολουθούν φασιστικές γραμμές διαφυγής, αντιδρούν βίαια απέναντι στην επικείμενη ύφεση/κατάθλιψη. Όμως μια αυτόνομη γραμμή διαφυγής μπορεί να εντοπιστεί και να απελευθερωθεί μέσω της ψυχαναλυτικής (σχιζοαναλυτικής) οδού: μέσα στη μαύρη τρύπα του ψυχικού πόνου, μπορεί κανείς να εντοπίσει το κενό που προηγείται της ανάδυσης μιας νέας διαδικασίας υποκειμενοποίησης και την προοπτική ενός νέου ορίζοντα. Ενός ορίζοντα αυτάρκειας, εγκρατούς οικονομίας και ισότητας, για να μην αναφερθώ στον ορίζοντα της εξέγερσης και της επανάστασης, ο οποίος επίσης αναδύθηκε από τη στιγμή που η πανδημία της Covid-19 πλημμύρισε τον κόσμο. Ενώ, όμως, κάποιες σύγχρονες εμπειρίες όπως η Χιλιανή εξέγερση και τα πολιτικά της αποτελέσματα⁹ αναδύονται από αυτόν τον ορίζοντα, θα ήταν λάθος να στραφούμε στην πολιτική σφαίρα για να περιγράψουμε την ανάδυση των νέων υποκειμενικοτήτων. Ο εν εξελίξει μετασχηματισμός έχει ελάχιστη σχέση με την πολιτική αντιπροσώπευση.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον από την πολιτική συμμετοχή έχει η πολύμορφη *παράιτηση* που εξαπλώνεται στις καθημερινές δραστηριότητες της ζωής. Πολύ πιο ενδιαφέρουσα από την *πολιτική* συνείδηση είναι η διάχυτη *άρνηση* της εργασίας, της κατανάλωσης και της τεκνοποίησης.

Τα οικονομικά και η καταθλιπτική/υφεσιακή ψύχωση

Παρακολουθώ επιμελώς τις απόψεις του Πωλ Κρούγκμαν (Paul Krugman) στη στήλη του στους *New York Times*, καθώς τον θεωρώ έναν από τους πιο οξυδερκείς και τίμιους οικονομολόγους. Στο τέλος της ημέρας όμως, παραμένει ένας οικονομολόγος και τα επιστημολογικά όρια της επιστήμης του, δεν του επιτρέπουν να αντιληφθεί τους εν εξελίξει μετασχηματισμούς, είτε αυτοί είναι κοινωνικοί, είτε πολιτικοί, είτε γνωσιακοί.

Για έναν οικονομολόγο τα πάντα εξηγούνται σε οικονομικούς όρους, με όρους διακυμάνσεων της αγοράς, των μισθών που ανεβαίνουν ή πέφτουν, του πληθωρισμού, των επιτοκίων – με όρους σημαντικών πραγμάτων, τέλος πάντων! Για μια οικογένεια εργαζόμενων είναι πολύ σημαντικό το ότι οι μισθοί αυξάνονται και η

αγοραστική τους δύναμη παραμένει σταθερή. Αν όμως ανάγουμε την ανάλυση του κόσμου στον οποίο ζούμε αποκλειστικά σε αξίες που μπορούν να ποσοτικοποιηθούν οικονομικά, διατρέχουμε τον κίνδυνο να παραβλέψουμε τις ουσιώδεις λειτουργίες των εν εξελίξει διαδικασιών. Ας πάρουμε για παράδειγμα το άρθρο που δημοσίευσε ο Κρούγκμαν στις 9 Δεκεμβρίου 2021, με τίτλο: «Πώς τα πάει η Αμερικάνικη Οικονομία;». Ο Κρούγκμαν αναφέρεται σε δύο πρόσφατες έρευνες που πραγματοποίησε το *Γραφείο Στατιστικών της Εργασίας* των ΗΠΑ, και εξέφρασε την έκπληξή του:

Το τοπίο της Αμερικανικής οικονομίας δείχνει να βρίσκεται σε πραγματικά πολύ καλή κατάσταση. Μετά την οικονομική συρρίκνωση του 2020, είμαστε αντιμέτωποι με τη σπουδαιότερη οικονομική ανάκαμψη των τελευταίων δεκαετιών. Παρ' όλα αυτά, στα αποτελέσματα της έρευνας διαβάζουμε πως οι καταναλωτές νιώθουν απελπισμένοι και πως αυτή η αρνητική θεώρηση της οικονομίας έστρεψε τις εκλογικές τους προτιμήσεις προς τον πρόεδρο Μπάιντεν.¹⁰

Καταλαβαίνω τον Κρούγκμαν. Είναι φανατικός υπερασπιστής του Δημοκρατικού Κόμματος και υποστηρικτής του Μπάιντεν, λυπάται που η μέχρι τώρα επίδοση του προέδρου του υπήρξε καταστροφική για την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ και για την υλοποίηση των mega-οικονομικών του σχεδιασμών.¹¹

Η οικονομία είναι καλά, λέει ο Κρούγκμαν – η απασχόληση έχει ανέλθει στα επίπεδα πριν τα λοκντάουν, η μηχανή της οικονομικής μεγέθυνσης τρέχει με υψηλές ταχύτητες, η κατανάλωση ενέργειας έχει αυξηθεί (προκαλώντας ανεμοστρόβιλους και δημιουργώντας συνθήκες για νέες πυρκαγιές, μια λεπτομέρεια που περνάει απαρατήρητη από τον Κρούγκμαν). Έτσι λοιπόν, αναρωτιέται: «Έχουν δίκιο οι καταναλωτές; Πρέπει να πούμε πως η οικονομία είναι κακιά, παρότι τα δεδομένα δείχνουν πως είναι πολύ καλή; Κι αν στην πραγματικότητα η οικονομία δεν είναι σε κακή κατάσταση, γιατί η πλειοψηφία λέει το αντίθετο;».

Καλή ερώτηση Πωλ! Γιατί οι Αμερικάνοι εργάτες, που θα έπρεπε να είναι χαρούμενοι με την τεράστια αύξηση των εσόδων των εταιρειών και την απειροελάχιστη αύξηση των μισθών τους, συνεχίζουν να έχουν τις μαύρες τους, να είναι νευρικοί και δυσαρεστημένοι; Ο Κρούγκμαν προσπαθεί να δώσει στον εαυτό του μια απάντηση με τα εργαλεία που έχει διαθέσιμα:

Οι αυξημένες τιμές σίγουρα έχουν υπονομεύσει την αύξηση των μισθών, παρότι το κατά κεφαλήν εισόδημα βρίσκεται υψηλότερα, από το πριν την πανδημία επίπεδο. Έχω την εντύπωση πως ο πληθωρισμός διαβρώνει την εμπιστοσύνη προς την οικονομία παρότι οι μισθοί ανεβαίνουν, καθώς δημιουργεί την αντίληψη πως τα πράγματα είναι εκτός ελέγχου.

Η απάντηση είναι λοιπόν ο πληθωρισμός· ο μπαμπούλας των φιλελεύθερων και των συντηρητικών οικονομικών. Βρέθηκε επιτέλους μια οικονομική δικαιολόγηση για το άγχος! Αναρωτιέμαι όμως: Πιστεύει στ' αλήθεια ο Κρούγκμαν πως οι καταναλωτές (που δεν είναι καταναλωτές αλλά ανθρώπινα όντα με ζωές οι οποίες δεν περιορίζονται στην εξαργύρωση επιταγών και στη δαπάνη των χρημάτων) έχουν κακή διάθεση εξαιτίας της επανεμφάνισης του πληθωρισμού; Σε μια έκλαμψη διοικονομικής ευφυΐας ο Κρούγκμαν παραδέχεται πως παίρνουμε διαφορετικές απαντήσεις όταν ρωτάμε «πώς τα πας;», απ' ό,τι όταν ρωτάμε «πως τα πάει η οικονομία;».

Ο Κρούγκμαν αποτυγχάνει να αξιοποιήσει το ένστικτό του και επιμένει να βασανίζει τον εαυτό του με το ακατανόητο χάσμα ανάμεσα στα δύστροπα αισθήματα του όχλου και την καλοσύνη της οικονομίας. Και κάπως έτσι ξεσπάει στο τέλος σε μια κραυγή απελπισίας:

Εν συντομία, η σκληρή αρνητική κριτική προς την οικονομία είναι ενάντια σε κάθε άλλο δείκτη που μπορεί να σκεφτεί κανείς [οικονομικό δείκτη προφανώς]. Τότε όμως τι συμβαίνει; Είναι σημαντικό να διατηρήσουμε την ορθή προοπτική. Έχουμε μια πραγματικά πολύ καλή οικονομία, ακόμα κι αν υπάρχουν κάποια προβλήματα. Μην επιτρέψετε στους καταστροφολόγους να σας λένε πως δεν είναι έτσι.

Τώρα, τι είναι αυτό που χάνει ο Κρούγκμαν; Κατά την ταπεινή μου γνώμη η εμπειρία των τελευταίων χρόνων – πιο συγκεκριμένα η εμπειρία του ιού, ο συνακόλουθος φόβος και η εξάπλωση ενός αισθήματος θνητότητας – επέτρεψε στους ανθρώπους να σκεφτούν για τη ζωή τους με όρους που δεν αφορούν την ασφάλεια της εργασίας, η οποία άλλωστε ένας σχεδόν τυχαίος δείκτης σταθερότητας.

Σήμερα το παλιό ρητό: «Είναι η οικονομία ηλίθιε», μπορεί να παραφραστεί στο «Είναι η ψυχολογία ηλίθιε!».

Η ψυχωτική κατάρρευση εξουδετερώνει την δύναμη της οικονομίας

Πολλοί προσχώρησαν στις ορδές του Τραμπ και των ευαγγελιστών κηρύκων. Πολλοί πήραν φαινανύλη και οξυκωδόνη φτάνοντας στα όρια της υπερδοσολογίας.¹² Κάποιοι άρπαξαν το πυροβόλο όπλο του πατέρα τους και πήγαν στο σχολείο για να σκοτώσουν δεκάδες συμμαθητές τους. Αλλά πολλοί άλλοι αναρωτιούνται γιατί πρέπει να αφιερώνουν τη ζωή τους σε κακοπληρωμένες (ακόμα και σε «σχετικά

καλά» πληρωμένες) δουλειές, όταν η δουλειά τους δεν βγάζει νόημα, τους καταθλίβει, τους απομυζά και τους αποξενώνει από τους άλλους. Γιατί να ζει κανείς σε συνθήκες μόνιμου εξευτελισμού; Γιατί να μην παραιτηθεί – κι ασ πάνε στο διάβολο οι οικονομικές έγνοιες.

Πολλοί οργάνωσαν τεράστιες απεργίες, όπως στην Kellogg's, στη Nabisco και στο Πανεπιστήμιο Columbia, όπου τρεις χιλιάδες εργάτες απέργησαν για περισσότερο από εννέα εβδομάδες!¹³ Πολλοί άλλοι απλά έφυγαν: 4,5 εκατομμύρια Αμερικανοί εργάτες άφησαν τις δουλειές τους στο τέλος του 2020 – η «Μεγάλη Παραίτηση» όπως την αποκάλεσαν. Ένα είδος μακράς Covid εγκαταστάθηκε στον πυρήνα του Δυτικού μυαλού – και όχι μόνο του Δυτικού μυαλού. Στην Κίνα, αντί να δουλεύουν σκληρά για να αγοράσουν ένα σπίτι, να παντρευτούν και να κάνουν παιδιά, όλο και περισσότεροι νέοι άνθρωποι εγκαταλείπουν την καθημερινή εργασιακή τρέλα (rat race) και βρίσκουν χαμηλά αμειβόμενες δουλειές ή παύουν εντελώς να εργάζονται. Αυτή η απλή πράξη αντίστασης είναι γνωστή ως *tangping*, ή λούφα.¹⁴

Αυτό που ο Κρούγκμαν δεν μπορεί να δει εξαιτίας της (φιλελεύθερης) οικονομικής οπτικής γωνίας του, είναι πως ενώπιον του θανάτου, του πανικού και της κατάθλιψης, το χρήμα χάνει την εξουσία του, ίσως να χάνει ακόμα και την αξία του. Το χρήμα δεν μπορεί να αναζωογονήσει μια κοινωνία βυθισμένη στην κατάθλιψη και ζαλισμένη από τον πανικό και την παρανοϊκή οργή. Το χρήμα δεν μπορεί να νικήσει τη μαζική παραίτηση: καθώς η Μεγάλη Παραίτηση γίνεται παγκόσμια, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η λέξη «παραίτηση» δεν σημαίνει απλά εγκατάλειψη, σημαίνει και αποκήρυξη της προσδοκίας. Οι σύγχρονες προσδοκίες έχουν διαλυθεί: η δημοκρατία είναι μια άδεια λέξη, το κράτος πρόνοιας έχει ακυρωθεί από την αρπακτική οικονομία. Ακόμα περισσότερο, η παραίτηση σημαίνει την απόδοση μιας νέας σημασίας – την απόδοση διαφορετικού νοήματος στην απόλαυση, στον πλούτο, στη δραστηριότητα, στη συνεργασία. Αυτός είναι ο νέος ορίζοντας που μπορούμε να ανακαλύψουμε στο τέλος του τούνελ του ψυχολογικού αποπληθωρισμού. Μια εξισωτική και ισορροπημένη ευαισθησία είναι η κρυμμένη προοπτική που αποκαλύπτεται.

Απαντώντας με κάποιο τρόπο στο *Παιχνίδι του Καλαμαριού*,¹⁵ το νοτιοκορεάτικο ποπ συγκρότημα BTS τραγουδάει: «Δεν είναι κακό να σταματάς/ Δεν χρειάζεται να τρέχεις χωρίς καν να ξέρεις τον λόγο/ Δεν είναι κακό να μην έχεις όνειρα/ Αρκεί να έχεις στιγμές που σε κάνουν ευτυχισμένο για λίγο.»

Φαίνεται πως οι BTS έχουν πέραση στους νέους όλου του κόσμου.

Σημειώσεις

1. Δημοσιεύτηκε στο *e-flux journal* #124, τον Φεβρουάριο του 2022. Μετάφραση: Χρήστος Κρυστάλλης. Επιμέλεια: Μανώλης Πατηνιώτης.

2. ΣτΜ.: Το «L'Esperimento (A Musical Graphic Poem)», (2022) είναι ένας συνδυασμός κολλάζ, μουσικής και απαγγελίας από τους Marco Bertoni (μουσική), Patrizia Piccinini (φωνές) και Satomi Yanagibashi (σοπράνο). Μπορείτε να το αναζητήσετε στον σύνδεσμο: soundcloud.com/e_flux/lesperimento/s-pLLRoTaThtx?si=f961ed3d537645b189130d6bfo274b60

3. ΣτΜ.: Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο «depression» με τη διπλή του σημασία: ως οικονομική ύφεση και ως κατάθλιψη.

4. ΣτΜ.: Στη θεωρία της υπολογιστικής πολυπλοκότητας μη αποφασίσιμος παράγοντας ή μη αποφασίσιμο πρόβλημα είναι αυτό, για το οποίο δεν μπορεί να κατασκευαστεί ένας αλγόριθμος που να εκκινεί από τα αξιώματα του συστήματος και να οδηγεί στην επίλυση του προβλήματος.

5. ΣτΜ.: Στο σημείο αυτό γίνεται αναφορά στην κατάληψη της Καμπούλ από τους Ταλιμπάν τον Αύγουστο του 2021.

6. ΣτΜ.: Η έννοια γραμμή διαφυγής ή γραμμής πτήσης (*ligne de fuite*) απαντά στο έργο των Ντελέζ και Γκουατάρι *Καπιταλισμός και Σχιζοφρένεια*.

7. Jamie Raskin, *The Unthinkable: Trauma, Truth, and the Trials of American Democracy* (Harper, 2022), Kindle.

8. ΣτΜ.: Ο Μπίφο χρησιμοποιεί τον όρο *asthenia*.

9. ΣτΜ.: Αναφέρεται στα κοινωνικά κινήματα στη Χιλή και στη μετέπειτα εκλογή του εκπροσώπου της Αριστεράς Gabriel Boric τον Δεκέμβριο του 2021.

10. Paul Krugman, «How Is the U.S. Economy Doing?» *New York Times*, 9 Δεκεμβρίου 2021.

11. Βλέπε, για παράδειγμα, Lauren Gambino, «"It's a Tough Time": Why Is Biden One of the Most Unpopular US Presidents?» *The Guardian*, 18 Ιανουαρίου 2022.

12. ΣτΜ.: Η φεντανύλη και η οξυκωδόνη είναι ουσίες με βαριά αναλγητική δράση, παρόμοια με εκείνη της μορφίνης.

13. Για την απεργία του συνδικάτου εργαζόμενων στα προπτυχιακά προγράμματα του Columbia, βλ. «How We Beat the Administration and the Union Bureaucracy», *CrimethInc.*: <https://crimethinc.com/2022/01/10/how-we-beat-the-administration-and-the-union-bureaucracy-columbias-graduate-worker-union-struggle-2004-2022>

Για τις άλλες απεργίες που αναφέρονται εδώ, βλ.: <https://www.wbur.org/onpoint/2021/12/21/from-kelloggs-to-starbucks-inside-the-growing-union-movement>

14. «The Low-Desire Life: Why People in China Are Rejecting High-Pressure Jobs in Favour of 'Lying Flat», *The Guardian*, 5 Ιουλίου 2021. Βλ.: <https://www.theguardian.com/world/2021/jul/05/the-low-desire-life-why-people-in-china-are-rejecting-high-pressure-jobs-in-favour-of-lying-flat>.

ΣτΜ.: Χρησιμοποιούμε τον όρο «λούφα» για να περιγράψουμε την κατάσταση κατά την οποία κάποιος επιλέγει να ζει με λιγότερα λεφτά, εγκαταλείποντας τις προσδοκίες για καριέρα, ανέλιξη κλπ. Με τον τρόπο αυτό «πέφτει η μέση παραγωγικότητα» ή τουλάχιστον ακυρώνονται οι προσδοκίες για ένα διαρκώς εξελιγμένο, προσαρμοζόμενο και παραγωγικό εργαζόμενο πλήθος. Ο κινέζικος όρος και η αγγλική του μετάφραση θυμίζουν περισσότερο τις ελληνικές λέξεις «άραγμα» ή «ξάπλα» ή, επί το λογιότερον, «ενατένιση». Καθώς όμως η έννοια που εισάγει ο Μπίφο, διατηρεί την νοηματική υφή της αντίστασης επιλέγουμε την περισσότερο δυναμική και πολιτική έννοια «λούφα». Η «λούφα», όπως και το «σαμποτάζ», αποτελούν ιστορικές πρακτικές αντίστασης της εργατικής τάξης που, στον τρόπο με τον οποίο τις κατανοεί ο Μπίφο, διαχέονται σε όλο το «κοινωνικό εργοστάσιο».

15. ΣτΜ.: Ο Μπίφο αναφέρεται στην σειρά Κορεάτικης παραγωγής, με τον αγγλικό τίτλο *Squid Game* που μεσουράνησε στην πλατφόρμα Netflix τον χειμώνα του 2021.

«Έχεις αμφισβητήσει ποτέ την πραγματικότητά σου;»: Η κατασκευή της ταυτότητας του ανθρωποειδούς ρομπότ στο *Westworld*

Ελένη Τσατσαρώνη^ι

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται η φαντασίωση του τεχνικά κατασκευασμένου ανθρωπόμορφου υποκειμένου στη σύγχρονη επιστημονική φαντασία. Το συνθετικό αυτό υποκείμενο ακροβατεί ανάμεσα σε δύο ταυτότητες· είναι δημιούργημα τόσο της κοινωνικής πραγματικότητας όσο και της φαντασίας· είναι ένα πλάσμα που ενοικεί στο μεταίχμιο του ανθρώπινου και του τεχνολογικού. Προκειμένου να διερευνήσω τις διαδικασίες συγκρότησης της υποκειμενικότητας του *ανθρωποειδούς ρομπότ* καθώς και τη σχέση του με το ευρύτερο ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο παραγωγής και αναπαραγωγής του, εστιάζω στην περίπτωση της τηλεοπτικής σειράς *Westworld* (HBO, 2016-2018). Η εν λόγω σειρά συνιστά ένα κυρίαρχο παράδειγμα που συνοψίζει την σύγχρονη επιστημονική φαντασία, τη δημοφιλή κουλτούρα και τη μαζική κατανάλωση. Ακολουθώντας τη διάκριση μεταξύ ανθρώπινου και μεταανθρώπινου, θα επιχειρήσω να επανεξετάσω τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν το ανθρώπινο στοιχείο μέσα από τις ιστορίες που μας αφηγούνται οι *τεχνολογικές ετερότητες* της επιστημονικής φαντασίας.

Λέξεις κλειδιά: μεταανθρωπισμός, επιστημονική φαντασία, σωματικότητα, μνήμη, συνείδηση

i. Υποψήφια διδακτορίσσα, Τμήμα Κοινωνιολογίας/Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, eltsatsaroni@soc.uoa.gr.

“Have you ever questioned the nature of your reality?”:
The construction of the identity of humanoid robots in *Westworld*
TV series

Eleni Tsatsaroniⁱⁱ

Abstract

The article examines the construction of the artificial humanoid subject as reinvented in contemporary science fiction. Walking a tightrope between two identities, this subject is a creation of both social reality and the imagination; it is a creature lying on the verge between humanness and technology. It is a derivative of social reality, transcribed and transformed according to the modern historical and cultural context. To explore the fine lines traversing this creature's subjectivity, as well as its relation to its historical and cultural framework, I focus on the *Westworld* TV series (HBO, 2016-2018), a popular and characteristic example of recent science fiction. My aim is to problematize the contemporary definition of humanness, as it is conceived through the interaction between humans and technology. Following the distinction between the human and the posthuman, I reconsider the characteristics currently constructing the “human element” through the stories narrated about the *technologic Other*.

Keywords: posthumanism, science fiction, embodiment, consciousness, memory.

ii. PhD candidate, Department of Sociology/ National and Kapodistrian University of Athens, eltsatsaroni@soc.uoa.gr.

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο βασίζεται σε εθνογραφική έρευνα που πραγματοποιήσα από τον Απρίλιο μέχρι και τον Ιούνιο του 2018. Η έρευνα οργανώθηκε σε δύο εθνογραφικά πεδία τα οποία βρίσκονται σε εντατική και διαρκή αλληλεπίδραση. Το πρώτο πεδίο αφορά την τηλεοπτική σειρά επιστημονικής φαντασίας *Westworld*, η οποία επιδιώκει να μας εισάγει σε έναν δυστοπικό μελλοντικό κόσμο που κατοικείται από ανθρωποειδή ρομπότ. Η αφήγηση της σειράς διαδραματίζεται σε ένα αχρονικό και ατοπικό μέλλον μέσα στον κόσμο του «*Westworld*», ένα τεχνολογικό πάρκο αναψυχής με θέμα την Άγρια Δύση.

Το δεύτερο πεδίο είναι η ψηφιακή πλατφόρμα *Reddit*¹ και τα παρακείμενα που αναρτώνται σε αυτή. Με τον όρο παρακείμενα αναφέρομαι στο σύνολο των κειμένων (αναρτήσεις, σχολιασμούς κ.λπ.) που παράγονται γύρω από την τηλεοπτική σειρά από τους φαν της (Gray 2010: 6). Η ψηφιακή κοινότητα του *Reddit* χωρίζεται σε *subreddits*, δηλαδή σε επιμέρους θεματικές οι οποίες συγκεντρώνουν πληροφορίες για τα συγκεκριμένα ζητήματα που αφορούν τα μέλη που συγκροτούν τις θεματικές αυτές. Μέσα από το *subreddit* του *Westworld*,² λοιπόν, αναζητώ τους τρόπους με τους οποίους η τηλεοπτική σειρά προσλαμβάνεται και καταναλώνεται από το κοινό της.³

Το *Westworld* αποτελεί ένα κεντρικό παράδειγμα της σύγχρονης τηλεοπτικής παραγωγής που έχει δημιουργηθεί έτσι ώστε να καταναλωθεί τόσο μαζικά όσο και συλλογικά. Σύμφωνα με τον θεωρητικό των νέων μέσων Χένρυ Τζένκινς (Henry Jenkins), η σύγχρονη παραγωγή και κατανάλωση προϊόντων της δημοφιλούς κουλτούρας χαρακτηρίζεται από μια διαδικασία *σύγκλισης*, όπου διαφορετικά μέσα αφομοιώνουν πολλαπλά κείμενα προκειμένου να δημιουργηθεί μια συλλογική αφήγηση εκτεταμένη τόσο ώστε να μην μπορεί να συμπεριληφθεί σε ένα μόνο μέσο (Jenkins 2006: 95) Το *Westworld* αποτελεί, σύμφωνα με τον ορισμό του Τζένκινς, μια *διαμεσική αφήγηση* καθώς είναι δημιουργημένο με τρόπο ώστε να παρακινεί την παραγωγή πολλαπλών παράλληλων αφηγήσεων από διάφορες ψηφιακές κοινότητες. Το κάθε κείμενο που παράγεται από τη μεριά του, προσφέρει μία «διακριτή και πολύτιμη συνεισφορά στο σύνολο» (ό.π.: 95-96).

Τα δύο πεδία της έρευνάς μου (η τηλεοπτική σειρά και η ψηφιακή πλατφόρμα) χρειάζονται το ένα το άλλο προκειμένου να υπάρξει η διαμεσική αφήγηση του *Westworld*. Όσο προχωράμε προς τη σύγχρονη συνθήκη της ψηφιακότητας, οι ρόλοι ανάμεσα σε δημιουργούς και καταναλωτές έρχονται ολοένα και πιο κοντά, και τα μεταξύ τους όρια σχετικοποιούνται. Αντί να μιλάμε πλέον για παραγωγούς και καταναλωτές ως διακριτούς ρόλους, μπορούμε να μιλάμε για *prosumers*, μια

υβριδική ταυτότητα, αποτέλεσμα της σύμπτυξης των δύο ρόλων (Ritzer & Jurgenson, 2010). Όπως υπογραμμίζουν και οι δημιουργοί της σειράς (Jonathan Nolan & Lisa Joy) σε αντίστοιχη ανάρτησή τους στο subreddit του *Westworld*, «πρόκειται για μια νέα εποχή και έναν καινούργιο κόσμο από άποψη σχέσεων ανάμεσα σε αυτούς που φτιάχνουν τις σειρές και την κοινότητα που τις παρακολουθεί». ⁴ Στην ψηφιακή πλατφόρμα του Reddit οι θεατές επιδίδονται σε ένα διαρκές, (άμισθο) έργο παραγωγής ενός «εναλλακτικού» συλλογικού σεναρίου, το οποίο κινείται παράλληλα και, εν μέρει, αυτόνομα, διατηρώντας ωστόσο και μια σχέση εξάρτησης με το αρχικό σενάριο της σειράς. Αυτές οι παράλληλες αφηγήσεις δεν αποτελούν κάτι εξωγενές ως προς το τηλεοπτικό θέαμα αλλά φαίνεται να δρουν ως ένας μετααφηγηματικός τόπος του θεάματος καθαυτού.

Ταξινομώντας το τεχνολογικό υποκείμενο του *Westworld*

Το τεχνολογικό υποκείμενο του *Westworld* δεν κατηγοριοποιείται με απόλυτο τρόπο καθώς εμπίπτει σε ταξινομικά πλαίσια τέτοια που το κρατάνε διαχωρισμένο τόσο από το ανθρώπινο ανάλογό του, όσο και από τους τεχνολογικούς του οικείους. Δεν μπορούμε να ακολουθήσουμε μια ακριβή γενεαλογία για το ρομπότ ως αναπαραστατική φιγούρα, ούτε και είναι ακριβώς εύκολο να το διαχωρίσουμε από το ανδροειδές, το σάιμποργκ και, τελικά, από το πλάσμα της φαντασίας του *Westworld*. Η ρητορική της σειράς, χρησιμοποιεί τον ορισμό «χοστ» (host) για να περιγράψει τα υψηλής τεχνολογίας πλάσματα που κατοικούν στον κόσμο του *Westworld* – ορισμό τον οποίο υιοθετώ στο παρόν κείμενο. Οι δημιουργοί της σειράς, εισάγοντας τον ορισμό χοστ για να ορίσουν το τεχνολογικό υποκείμενο, επιλέγουν να μην πάρουν θέση στη συζήτηση αναφορικά με την κατάταξη του πρωταγωνιστή τους στις οικείες κατηγοριοποιήσεις. Οι γνωστοί μας ορισμοί φαίνονται ανεπαρκείς για να αποδώσουν το υποκείμενο που κατοικεί στο θεματικό πάρκο του *Westworld*.

Ο τίτλος χοστ διαθέτει στην αγγλική γλώσσα περισσότερες από μία σημασίες. Στο πλαίσιο της ανάλυσής μου, θεωρώ πως τουλάχιστον δύο χρησιμοποιούνται μεταφορικά προκειμένου να αποδώσουν την οριακή φύση του υποκειμένου που εξετάζω. Αφενός, ο όρος χοστ (οικοδεσπότης) χρησιμοποιείται για να περιγράψει «ένα άτομο το οποίο υποδέχεται ή ψυχαγωγεί τους άλλους ως καλεσμένους». ⁵ Αυτή είναι και η κύρια περιγραφή που ταιριάζει στο τεχνολογικό υποκείμενο που κατοικεί στο *Westworld*. Η θέση του χοστ ως (άβουλου) οικοδεσπότη ενός τεχνο-

λογικού θεματικού πάρκου αναψυχής, τονίζεται περαιτέρω από τη σημασιολογική οριοθέτηση των «επισκεπτών» (guests), δημιουργώντας τελικά μια αντιθετική ταυτότητα που επικυρώνει την υποκειμενικότητα του χοστ ως «πλάσμα» που υπάρχει για την ικανοποίηση των εύπορων καλεσμένων του πάρκου. Η δεύτερη σημασία του όρου, η οποία αποτελεί οντολογική συνιστώσα της υποκειμενικότητάς του, αφορά στην τεχνολογική του υπόσταση. Συγκεκριμένα, στον κλάδο της πληροφορικής, ο όρος χοστ (ξενιστής) περιγράφει «έναν υπολογιστή που αποθηκεύει μία ιστοσελίδα ή άλλα δεδομένα που είναι προσβάσιμα στο διαδίκτυο ή που παρέχει άλλες υπηρεσίες σε ένα δίκτυο».⁶

Αυτή η διττή σημασία του όρου χοστ δίνει βαρύτητα στη χρήση του, καθώς χαρακτηρίζει την οριακή του θέση ανάμεσα στο ανθρώπινο και το τεχνολογικό. Οι χοστ του Westworld τοποθετούνται εξορισμού στο ενδιάμεσο των ταξινομικών κατηγοριοποιήσεων επιτελώντας την τεχνολογική τους ταυτότητα ενώ ταυτοχρόνως διατηρούν τη σύνδεσή τους με το ανθρώπινο στοιχείο, του οποίου αποτελούν ακριβή αντίγραφα. Ως οικοδεσπότες του θεματικού πάρκου, οι χοστ δραματοποιούν επαναλαμβανόμενα μια δικιά τους ανθρώπινη καθημερινότητα. Και ως ξενιστές, αποτελούν ανθρωπόμορφες μονάδες αποθήκευσης δεδομένων. Η αναπαράσταση των χοστ ως υποκειμένων με δύο ταυτότητες που αδυνατούμε να διαχωρίσουμε, εγείρει προβληματισμούς αναφορικά με τον τρόπο που η αλληλεπίδραση των ανθρώπων με τα τεχνολογικά μέσα επηρεάζει την πρόσληψη της ιδέας περί ανθρωπινότητας.

Το τεστ Τούρινγκ και η διαγραφή της σωματικότητας

«*Επανάφερε τη σε λειτουργία*», λέει η φωνή του προγραμματιστή στην πρώτη σκηνή της σειράς, πριν ακόμα αποκτήσουμε εικόνα στο πλάνο. Στο άκουσμα της παραπάνω φωνητικής εντολής η χοστ επανέρχεται σε λειτουργία, ξυπνώντας από τον βαθύ ύπνο στον οποίο είχε βυθιστεί κατ' εντολή. Στη σκηνή αυτή, η χοστ Ντολόρες υπόκειται σε διαγνωστικό έλεγχο. Οι διαγνωστικοί έλεγχοι αποτελούν ρουτίνα στην καθημερινότητα των χοστ για την «καλή λειτουργία» τους εντός του πάρκου. «Δε χρειάζεται να φοβάσαι τίποτα, Ντολόρες, εφόσον απαντήσεις τις ερωτήσεις μου σωστά», την καθησυχάζει ο προγραμματιστής πριν της απευθύνει μία σειρά από διαγνωστικά ερωτήματα, τα οποία φαίνεται πως θα κρίνουν καθοριστικά το μέλλον της. Το πρώτο ερώτημα που απευθύνει ο προγραμματιστής Μπερνάρντ προς την Ντολόρες ως μέρος της διαδικασίας αξιολόγησης της προβλεπόμενης

συμπεριφοράς της, αφορά στον τρόπο που προσλαμβάνει και αποδέχεται την πραγματικότητα του κόσμου γύρω της.

Μπερνάρντ: Έχεις αμφισβητήσει ποτέ την πραγματικότητά σου;
Ντολόρες: Όχι.

Η χρήση των διαγνωστικών ερωτημάτων ως εργαλείων για την εξακρίβωση της τεχνολογικής υπόστασης του ανθρωποειδούς, αποτελεί επαναλαμβανόμενο μοτίβο της επιστημονικής φαντασίας, και κοινό τόπο στις σύγχρονες απεικονίσεις αυτών των τεχνητώς κατασκευασμένων υποκειμένων. Η αναπαραστατική λογική των διαγνωστικών ερωτημάτων έλκει την καταγωγή της από ένα κείμενο του 1950 από τον μαθηματικό Άλαν Τούρινγκ (Alan Turing), με τίτλο *Υπολογιστικές Μηχανές και Νοημοσύνη*. Μέσα από το άρθρο, ο Τούρινγκ απευθύνει το ερώτημα αν «μπορούν οι μηχανές να σκεφτούν» (Turing 2009: 23). Και προκειμένου να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, προτείνει ένα μοντέλο διερεύνησης, το οποίο ονομάζει «παιχνίδι της μίμησης». Σύμφωνα με τον Τούρινγκ, το παραπάνω παιχνίδι παίζεται με τρία άτομα, έναν άντρα (A), μία γυναίκα (B) και έναν ανακριτή από οποιοδήποτε φύλο (ό.π.: 24-25). Σκοπός του παιχνιδιού είναι να διερευνηθεί αν ο ανακριτής, απευθύνοντας στα άλλα δύο υποκείμενα μια σειρά ερωτημάτων βάσει γραπτού κειμένου και χωρίς οπτική ή ακουστική πρόσβαση σε αυτά, μπορεί να ξεχωρίσει ποιο υποκείμενο είναι ο άντρας και ποιο η γυναίκα. Όπως προτείνει ο Τούρινγκ, αν αντικαταστήσουμε ένα από τα παραπάνω υποκείμενα με μια μηχανή, τότε το παιχνίδι της μίμησης αποτελεί απάντηση στο αρχικό ερώτημα, αν μπορούν οι μηχανές να σκεφτούν.

Το τεστ Τούρινγκ, ωστόσο, δεν αποτελεί επαρκές εργαλείο για να αξιολογηθεί η συμπεριφορά των χοστ του Westworld, τουλάχιστον όχι το επίπεδο αυθεντικότητας το οποίο οι δημιουργοί τους επιθυμούν να πετύχουν. Οι χοστ του Westworld παρουσιάζονται εξαιρετικά ανθρώπινοι, τόσο με όρους νοημοσύνης όσο και με όρους ενσώματης επιτέλεσης, κάτι που καθιστά το τεστ Τούρινγκ ανίσχυρο εργαλείο μπροστά στην άψογη αυτή δραματοποίηση της ανθρωπινότητας. Ένας από τους χρήστες του Reddit, σε σχόλιό του σε ανάλογη ανάρτηση, εισάγει τον ορισμό «τεστ Turing 2.0 – ένα τεστ που αξιολογεί τους βαθύτερους δείκτες ανθρωπινότητας των χοστ (κίνητρα, μνήμη, αγωνία, τη βία), σε σχέση με αυτά που ανιχνεύει το κλασικό τεστ Τούρινγκ».⁷ Μέσα από το μετασχηματισμό του τεστ Τούρινγκ σε μια νέα, πιο ανεπτυγμένη μορφή του, όπως υπαινίσσεται ο εν λόγω χρήστης, παρατηρούμε πως τα ερωτήματα που σχετίζονται με τις τεχνολογικές ζωές μας έχουν αλλάξει κέντρο βάρους, με κυριότερη τη μετατόπιση της έμφασης από τη νοημοσύνη στη συνείδηση. Η συνείδηση ωστόσο, ως συγκροτητικό στοιχείο της ανθρωπίνης ταυτότητας στη δυτική παράδοση αποτελεί, όπως παρατηρεί η Κάθριν

Χείλς (Katherine Hayles), απλώς *επιφαινόμενο*, ένα μόνο κομμάτι της συζήτησης γύρω από το δίλημμα της ανθρωπινότητας και όχι τη συζήτηση καθαυτή (Hales 2008: 3).

Το σημαντικό σημείο θεωρώ, είναι η σχέση που προκύπτει ανάμεσα στο παραπάνω συμπεριφορικό τεστ και τη σωματικότητα, την ενσώματη κατάσταση των χοστ. Βασική προϋπόθεση για να διεξαχθεί επιτυχώς το τεστ αποτελεί η συνθήκη μη-ορατότητας της μηχανής ή του μηχανικού σώματος (Harnad 1991: 44). Η Χείλς (2008: xi) παρατηρεί πως, στην προσπάθειά τους να επινοήσουν σκεπτόμενες μηχανές, οι ερευνητές επανειλημμένα διαγράφουν τη σωματικότητα. Στην περίπτωση του Westworld, η διαγραφή της σωματικότητας έρχεται μέσα από τη διαδικασία τελειοποίησης του σώματος του ανθρωποειδούς σύμφωνα με το αρχικό πρότυπο, το ανθρώπινο σώμα. Ενώ λοιπόν, η θέαση του σώματος αποτελεί τροχοπέδη στη διεξαγωγή του τεστ Τούρινγκ, στην περίπτωση των τεστ που διεξάγονται στο Westworld, μπορεί να στέκεται ευθαρσώς μπροστά στα μάτια μας, σε όλο του το μεγαλείο, αλλά και πάλι εμείς ως θεατές αδυνατούμε να το κρίνουμε και να το κατηγοριοποιήσουμε ως μη ανθρώπινο. Αν αποσυνδέσουμε τη συζήτηση από το σώμα των χοστ, θα μεταθέσουμε και το ενδιαφέρον σχετικά με την έννοια της ανθρωπινότητας, και θα επαναθέσουμε τους προβληματισμούς για το τι τελικά συγκροτεί αυτό που αγωνιωδώς προσπαθούμε να ορίσουμε ως ανθρώπινο.

Η μεταστροφή του ενδιαφέροντος από την υλικότητα του σώματος στα δεδομένα έξω από την ύλη, συνδέεται με τη μετατόπιση της εξουσίας από τους μηχανισμούς σωματικής πειθάρχησης σε μηχανισμούς ελέγχου πέρα από αυτό. Όπως παρατηρεί ο θεωρητικός ψηφιακών μέσων Τζον Τσένεϋ- Λίπολντ (John Cheney-Lippold), η πειθάρχηση συχνά γίνεται λιγότερο ή περισσότερο περιττή όταν «ο έλεγχος εκτελείται μέσα από μία σειρά κατευθυντήριων, καθοριστικών και πειστικών μηχανισμών εξουσίας» (Cheney-Lippold 2011: 169). Η παραπάνω μεταστροφή του ενδιαφέροντος φαίνεται να διαπερνά το Westworld ως μέρος της αφήγησης. Στον πρώτο κύκλο της σειράς η ενσώματη κατάσταση των χοστ κεντρίζει το ενδιαφέρον μας, καθώς μας παρέχονται αναλυτικές πληροφορίες αναφορικά με το πώς δημιουργήθηκε και πώς λειτουργεί αυτό το σώμα το οποίο βρίσκεται υπό επεξεργασία. Το τεχνολογικό σώμα αναπαρίσταται τρωτό, ευπαθές και ευάλωτο, εκτεθειμένο στην ανθρώπινη επιθυμία. Στον δεύτερο κύκλο, η αφήγηση εντάσσεται ενεργά στα σύγχρονα τεχνολογικά ερωτήματα. Η υλικότητα του σώματος των χοστ δεν μας απασχολεί πια. Δεν υπάρχει τίποτα το διαφορετικό, τίποτα το ενδιαφέρον να δούμε εκεί. Η πληροφορία, τα δεδομένα και οι ταυτότητες έχουν αποσυνδεθεί από το σώμα σε τέτοιο βαθμό που η ύπαρξη του ενός δεν προϋποθέτει την ύπαρξη των άλλων.

Η μετάβαση από το μηχανικό στο βιολογικό σώμα

Οι χοστ του *Westworld*, από την κορυφή ως τα νύχια, από το δέρμα μέχρι τα εσωτερικά τους όργανα, διαθέτουν ένα σώμα απόλυτα βιολογικό. Στην ιστορία του κινηματογράφου, η αναπαράσταση του ρομπότ παρουσιάζεται ως το αρνητικό του ανθρώπου· συνήθως ως ένα μεταλλικό δημιούργημα που διακρίνεται από παντελή έλλειψη συναισθηματικής νοημοσύνης· είναι ακριβώς αυτή η (μη-) συναισθηματική κατάσταση που το απομακρύνει από αυτό που ορίζουμε ως ανθρώπινο. Αυτό το υποκείμενο, προϊόν της βιομηχανικής επανάστασης, μηχανή και το ίδιο, ενσαρκώνει συγχρόνως όλους τους κινδύνους της μεταβιομηχανικής εποχής. Από το *Metropolis* (1927) μέχρι την πρωτότυπη ταινία του *Westworld* (1973) και το *Blade Runner* (1982), τα ρομπότ στοιχειώνουν την ανθρώπινη ύπαρξη με τον φόβο του αφανισμού του ανθρώπινου είδους. Έναν αιώνα μετά το *Metropolis* – ταινία-αρχέτυπο της επιστημονικής φαντασίας για την «ταυτόχρονη γοητεία και το φόβο του τεχνολογικού» (Telotte 1995: 16) – το *Westworld* έρχεται να προβληματοποιήσει αυτή την αναπαραστατική λογική. Και ενώ οι χοστ του *Westworld* περπατάνε τις λεπτές γραμμές της ανθρωπινότητας, η ίδια η σειρά επιχειρεί τη συμπάθεια των θεατών προς το πρόσωπό τους μέσα από τις δοκιμασίες και τα βάσανα που υπομένουν για να ικανοποιήσουν τις ενίοτε ακραίες επιθυμίες των καλεσμένων του πάρκου.

Ακολουθώντας την ιστορία των ρομπότ στην κινηματογραφική επιστημονική φαντασία, το *Westworld* συγκροτεί τη δική του μυθολογία βασισμένο σε μια διακειμενική ιστορικότητα. Σύμφωνα με την πλοκή της σειράς, το θεματικό πάρκο του *Westworld* μετράει περισσότερα από τριάντα πέντε χρόνια ζωής. «Κατά τα πρώτα χρόνια του πάρκου, οι χοστ ήταν κατά κύριο λόγο μηχανικές κατασκευές, αποτελούμενοι από μεταλλικό σκελετό με μεταλλικές αρθρώσεις που καλύπτονταν εξωτερικά από μία στρώση υλικού όμοιου με δέρμα».⁸ Στο πρώτο επεισόδιο, εμφανίζεται ένας από τους παλιές τεχνολογίας χοστ, ο δεύτερος που δημιουργήθηκε για να κατοικήσει το θεματικό πάρκο – τριάντα πέντε χρόνια πριν το αφηγηματικό παρόν της σειράς. Αυτός ο χοστ υστερεί σε σχέση με τους απογόνους του σε επίπεδο αληθοφάνειας. Είναι ένα μοντέλο «ατελές» που δυσκολεύεται να ακολουθήσει την αφηγηματική του λούπα και «κολλάει» σε επίπεδο κινησιολογίας, προδίδοντας έτσι τη μηχανικότητα της ύπαρξής του. Σύμφωνα με τον Φορντ, έναν από τους δύο ιδρυτές του θεματικού πάρκου, αυτοί οι πρώτης γενιάς χοστ «επαναλαμβάνονταν, χαλούσαν συνεχώς. Μία απλή χειραψία μπορούσε να τους προδώσει». Η μηχανική πλευρά αυτών των πρώτων χοστ του θεματικού πάρκου, υπογραμμίζεται και από έναν άλλον ήρωα της σειράς, τον «Άντρα με τα Μαύρα»

(Man In Black). Ο ίδιος θα πει σε μια συζήτηση με έναν από τους χοστ: «Όταν ξεκίνησε αυτό το μέρος, άνοιξα κάποια στιγμή έναν από εσάς. Ένα εκατομμύριο μικρά, τέλεια κομμάτια. Και τότε σας άλλαξαν. Σας έκαναν αυτό το θλιβερό χάλι. Σάρκα και οστά, όπως εμάς». Αυτά τα «παλιάς τεχνολογίας ρομπότ», διατηρούν ακόμα τη σύνδεσή τους με τη μηχανική τους φύση καθώς κάτω από την ανθρωποφανή επιφάνεια, κρύβουν τον πραγματικό, μεταλλικό εαυτό τους. Αυτός ο μεταλλικός εαυτός είναι που τα κάνει να μοιάζουν περισσότερο με αντικείμενα προς κατοχή και χρήση παρά με ανθρώπινα υποκείμενα. Μέσα από την αντικειμενοποιημένη τους φύση, τα σώματα των χοστ γίνονται ένα πεδίο πάνω στο οποίο εγγράφεται η βία σε όλο της το μεγαλείο.

«Τα τελευταία χρόνια, οι χοστ κατασκευάζονται κυρίως από ένα υλικό που μιμείται πιο στενά τα βιολογικά οστά και τους ιστούς εσωτερικά κι εξωτερικά.»⁹ Με την ολοένα και πιο ρεαλιστική τους απεικόνιση, οι χοστ μετασχηματίζονται από την τεχνολογική-ρομποτική φαντασίωση – την κρύα και μεταλλική τους κατάσταση, σε μια περισσότερο ανθρώπινη εκδοχή, σπάζοντας το συμβόλαιο της αντικειμενοποιημένης φύσης τους και προσεγγίζοντας το ανθρώπινο στοιχείο με νέους όρους. Όπως παρατηρούν οι Ρόρυ Τζεφς (Rory Jeffs) και Τζέμα Μπλάκγουντ (Gemma Blackwood) «η μοναδικότητα της ενσώματης κατάστασης στο Westworld είναι ότι το ρομπότ έχει κατασκευαστεί ώστε να φέρει όλα τα σημαίνοντα της σάρκας» (Jeffs & Blackwood 2017: 102). Το Westworld μας εισάγει σε μια συνθήκη εξάλειψης της σωματικότητας μέσα από την εξίσωση του σώματος των χοστ με το ανθρώπινο σώμα σε όλο το φάσμα των λειτουργιών του.

Η Χέιλς αναγνωρίζει τη σύνδεση του ανθρώπου με τη νοήμονα μηχανή ως μέρος αυτού που περιγράφει με τον όρο «μεταανθρώπινη κατάσταση» (Hales 2008: 2). Αυτή η μεταανθρώπινη κατάσταση που περιγράφει η Χέιλς απεικονίζεται και στην περίπτωση του Westworld. Στην αναπαραστατική λογική της σειράς οι άνθρωποι αλληλεπιδρούν με τη νοήμονα μηχανή σε τέτοιο σημείο ώστε το ένα υποκείμενο να είναι δύσκολο να διακριθεί από το άλλο. Αυτή η ομοιότητα των υποκειμένων είναι και ο βασικός λόγος για τον οποίο παρακολουθούμε τους χαρακτήρες της σειράς να μεταβαίνουν από την ανθρώπινη ταυτότητα στην ταυτότητα του χοστ με εξαιρετική ευκολία. Τα υποκείμενα του Westworld, τόσο οι άνθρωποι όσο και οι χοστ, ενσαρκώνουν τη μεταανθρώπινη κατάσταση καθώς τοποθετούνται σε ένα ταξινομικό κενό με βάση τους ορισμούς που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να περιγράψουμε το ανθρώπινο στοιχείο. Εδώ, η ανθρώπινη ιδιότητα εκπίπτει για να ενωθεί σε μία ενιαία, αδιάσπαστη μάζα με το τεχνολογικό υποκείμενο, το οποίο και βρίσκεται στο επίκεντρο της επιστημονικής φαντασίας.

Οροθέτηση της έννοιας της πραγματικότητας και η θέση της μνημονικής διαδικασίας σε αυτήν

Όσο περισσότερο πλησιάζουν τα ανθρωποειδή υποκείμενα προς την ανθρώπινη κατάσταση, τόσο πυκνώνουν και τα ερωτήματα σε σχέση με το τι αποτελεί αληθινό και τι όχι. Στο δεύτερο επεισόδιο του πρώτου κύκλου, ο Γουίλιαμ, ένας από τους κεντρικούς χαρακτήρες της σειράς, ρωτάει την υπάλληλο που τον εξυπηρετεί πριν μπει στο θεματικό πάρκο αν είναι αληθινή, κι εκείνη του απαντάει: «Αν δεν μπορείς να βρεις διαφορά, τι σημασία έχει;». Η παραπάνω φράση αποτελεί μία από τις δημοφιλέστερες φράσεις της σειράς και ανακυκλώνεται συνεχώς σε συζητήσεις μέσα στα ψηφιακά δίκτυα. Όπως επισημαίνει ένας από τους χρήστες του Reddit σχολιάζοντας τη συγκεκριμένη στιχομυθία, «φαίνεται να αποτελεί κεντρική θέση της σειράς. Αν οι χοστ μας πείθουν ότι είναι άνθρωποι και συνεπώς συζητάμε μαζί τους, κάνουμε σεξ μαζί τους, τους συμπαθούμε κτλ., τότε δε θα έπρεπε να τους συμπεριφερόμαστε ως ανθρώπους;».¹⁰

Η ίδια φράση επαναλαμβάνεται και στον δεύτερο κύκλο, επαναφέροντας στη συζήτηση το αν και κατά πόσο το αληθοφανές είναι ταυτόσημο με το αληθινό. Στην ανάρτηση «Ο Γουίλιαμ ανακυκλώνει μία φράση που άκουσε στο δεύτερο επεισόδιο της πρώτης σεζόν»,¹¹ οι χρήστες διαπραγματεύονται το φιλοσοφικό περιεχόμενο αυτής της φράσης. Ένας από τους χρήστες στα σχόλια που ακολουθούν αναρωτιέται αν και κατά πόσο διαφέρουμε από τους χοστ όπως αυτοί απεικονίζονται μέσα στον φανταστικό κόσμο του Westworld. Όπως υποστηρίζει ο χρήστης «κι εμείς οι ίδιοι είμαστε αιχμάλωτοι των αφηγήσεων/ προγραμματισμών μας. Κι εμείς οι ίδιοι έχουμε πρόσβαση στην ελεύθερη βούληση, ωστόσο τη χρησιμοποιούμε σπάνια. Και ακόμα κι όταν το κάνουμε, οι αποφάσεις μας είναι αποτέλεσμα των αφηγήσεων/ προγραμματισμών μας».¹² Σε άλλη δημοσίευση, ο ίδιος χρήστης αναδιατυπώνει μια παρόμοια θέση υποστηρίζοντας ότι «οι άνθρωποι δεν είναι μοναδικοί. Είμαστε εξίσου δέσμιοι των αφηγήσεών μας με τους χοστ. Παρόλο που διαθέτουμε την ικανότητα να εφαρμόσουμε την ελεύθερη βούληση, το κάνουμε σπάνια».¹³ Ακολουθώντας το συλλογισμό των παραπάνω σχολίων, μπορούμε να δούμε τη φιγούρα του χοστ ως την αντανάκλαση του ανθρώπου ως υποκειμένου το οποίο δρα στη βάση προγραμματισμού και αφηγήσεων που επιβάλλονται από τις κοινωνικές νόρμες. Με άξονα αυτόν τον «κοινωνικό προγραμματισμό», αυτό το υποκείμενο κινείται μέσα στις προσωπικές του αφηγηματικές επαναλήψεις, πραγματοποιώντας περιορισμένες αποκλίσεις οι οποίες οφείλονται στη μικρότερη ή μεγαλύτερη δυνατότητα αυτοσχεδιασμού που του επιτρέπεται από την κοινωνική συνθήκη.

Σύμφωνα με τον Ζαν Μποντριγιάρ (Jean Baudrillard), όσο πλησιάζουμε προς τη σύγχρονη εποχή, τόσο η μνήμη διαμεσολαβείται από αναπαραστάσεις, προσομοιώσεις της πραγματικότητας, και από όλα εκείνα τα στοιχεία που συγκροτούν τον οπτικό και θεαματικό πολιτισμό που κατοικούμε. Αυτές οι προσομοιώσεις απειλούν τη διαφορά ανάμεσα σε «σωστό» και «λάθος», ανάμεσα σε «αληθινό» και «φανταστικό» (Baudrillard 1983: 5), υπογραμμίζοντας αυτό που η θεωρητικός Άλισον Λάντσμπεργκ (Alison Landsberg) περιγράφει ως τη μετανεωτερική αγωνία για το *θάνατο του πραγματικού* ή το *θάνατο της πραγματικής εμπειρίας* (Landsberg 2014: 240). Το θεματικό πάρκο Westworld, στηρίζεται πάνω σε αυτή την λογική του «θανάτου του πραγματικού». Οι χοστ του Westworld είναι πλήρως αποσυνδεδεμένοι από αυτή την *πραγματική εμπειρία* που περιγράφει η Λάντσμπεργκ, και αυτή η απώλεια θέτει την υποκειμενικότητά τους σε διαρκή αμφισβήτηση. Η αντικειμενοποίηση τους βασίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος στην αποσύνδεσή τους από όλα τα στοιχεία που συγκροτούν την ανθρώπινη ταυτότητα, μια ταυτότητα περισσότερο αληθινή σε σχέση με τη δυνητική ταυτότητα των χοστ.

Η Χέιλς ορίζει τη δυνητική πραγματικότητα ως την πολιτισμική αντίληψη της αλληλεπίδρασης των υλικών αντικειμένων με μοτίβα πληροφοριών (Hales 2008: 13-14). Υπό αυτή την έννοια, η δυνητική πραγματικότητα βασίζεται εξ' ορισμού στην ύπαρξη αυτού του κεντρικού διπόλου: υλικότητα από τη μία μεριά και πληροφορία από την άλλη. Η δυνητική πραγματικότητα διαχωρίζεται από την πραγματικότητα που νοείται ως περισσότερο πραγματική χάρη στο γεγονός ότι η δεύτερη συνδέεται με όρους αποκλειστικότητας με τον υλικό κόσμο. Με την εξίσωση της υλικότητας του σώματος των χοστ με αυτή των ανθρώπων, δεν υπάρχει πια ο αντίθετος πόλος αυτού του διλήμματος, με αποτέλεσμα η διερώτηση αναφορικά με το τι αποτελεί αληθινό και τι όχι να εντάσσεται σε μια νέα συζήτηση. Σε έναν κόσμο που, όπως περιγράφει η Χέιλς, η πληροφορία και η υλικότητα είναι εννοιολογικά διακριτές η μία από την άλλη, και η πληροφορία είναι κατά κάποιον τρόπο πιο σημαντική και πιο θεμελιώδης από την υλικότητα (ο.π.: 18), η έννοια της πραγματικότητας τοποθετείται στη σφαίρα της διερεύνησης, της αξιολόγησης και της αμφισβήτησης. Μέσα από την παραπάνω διαδικασία η υλικότητα του σώματος υποβαθμίζεται παραδόξως σε ζήτημα ήσσονος σημασίας.

Κεντρικό στοιχείο της ανθρώπινης ιδιότητας στην αφηγηματική λογική του Westworld είναι η σχέση του ανθρώπου με τη μνήμη και τη μνημονική διαδικασία και, ακολούθως, με την ιστορικότητα, η οποία θεωρείται πως είναι διαχειρίσιμη και ως εκ τούτου πως βρίσκεται σε (μετανεωτερική) κρίση. Η μνήμη και οι συνθήκες της εγγραφής της αποτελούν κεντρικό ζήτημα στη συγκρότηση του μετανεωτερικού υποκειμένου. Αυτή η αγωνία διευθέτησης και οριοθέτησης των μνημονικών εγγραφών και «αποθηκεύσεων», καταλήγουν να αποτυπώνονται ως

θέαμα από τον κινηματογράφο της επιστημονικής φαντασίας. Η μετάβαση στην εποχή της αναπαράστασης όπου η ιστορία και η μνήμη διαμεσολαβούνται από τα μέσα και την εικόνα, αντιμετωπίζεται ως κοινωνική παθογένεια, τα συμπτώματα της οποίας διαπερνούν όλα τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν την ανθρωπινότητα.

Η σημασία της μνήμης μέσα στο Westworld γίνεται έντονα ορατή σε διάφορα σημεία της τηλεοπτικής σειράς. Πιο συγκεκριμένα, το παρελθόν των χοστ συγκροτείται μέσα από κατασκευασμένες αναμνήσεις, οι οποίες δεν είναι παρά ψηφία, δηλαδή, έναν συνδυασμό μονάδων με μηδενικά που οργανώνουν μια μορφή κώδικα, ο οποίος τοποθετείται προσεκτικά στο λογισμικό τους. Αυτές οι αναμνήσεις αποτελούν «απλά» αναπαραστάσεις μιας πραγματικότητας που δεν έχει ακριβώς βιωθεί από τους ίδιους. Αποτελούν τόπους και χρόνους ενός παρελθόντος που δεν είχαν ποτέ ως εγγεγραμμένο ερέθισμα μιας βιωμένης εμπειρίας, παρά μόνο ως μνημονικό εφέ (Dimitrakaki & Tsiantis 2002: 222). Την ίδια στιγμή, οι ενσώματα βιωμένες εμπειρίες στο παρόν της καθημερινής τους επανάληψης, αφαιρούνται μεθοδικά. Η εκκαθάριση της μνήμης των χοστ πραγματοποιείται σε τακτική βάση, και αποτελεί μία διαδικασία αποδυνάμωσης της ταυτότητάς τους και απομάκρυνσής τους από την ανθρώπινη ιδιότητα.

«Οι μνήμες διαγράφονται στο τέλος κάθε αφηγηματικής λούπας», μας πληροφορεί κάποιος από τους χαρακτήρες της σειράς. Απογυμνωμένοι από το προνόμιο της μνήμης και της ιστορικής συνέχειας, οι χοστ είναι καταδικασμένοι να επαναλαμβάνουν την ίδια δράση, τις ίδιες πράξεις, τα ίδια λάθη σε μια αφηγηματική πραγματικότητα που τους επιβάλλεται ξανά και ξανά για την «καλή λειτουργία» του θεματικού πάρκου. Έτσι, οι χοστ βρίσκονται εγκλωβισμένοι σε μια χρονική στασιμότητα. Αποκομμένοι από τη σχέση τους με τη δυναμική του λάθους, οι χοστ δεν μπορούν να πάρουν μέρος στην εξελικτική διαδικασία, καθώς δεν έχουν πρόσβαση στη μνήμη τους, στα βιώματά τους, στην προσωπική τους ιστορία.

Οι χοστ του Westworld βρίσκονται μετέωροι ανάμεσα στα θολά όρια της βιωμένης μνήμης την οποία στερούνται, και της προσθετικής μνήμης η οποία, κατά μία έννοια δεν τους ανήκει, και η οποία όμως αποτελεί συγκροτητικό στοιχείο της ταυτότητάς τους. Στο σημείο αυτό, χρησιμοποιώ τον όρο προσθετική μνήμη όπως αυτός έχει οριοθετηθεί από τη Λάντσμπεργκ για να περιγράψω τις μνήμες οι οποίες δεν προέρχονται από βιωμένες εμπειρίες (Landsmberg 2014: 239). Οι βιωμένες μνήμες ταξινομούνται ως ιεραρχικά ανώτερες από τις ψηφιακές μνήμες των χοστ. Οι χοστ διαθέτουν μία μνήμη παντελώς αποκομμένη από το βίωμα και την εμπειρία. Αυτή η μνήμη αποτελείται από εικόνες μιας ζωής η οποία δε βιώθηκε ποτέ, μια σειρά από ίχνη μιας μη πραγματικής πραγματικότητας. Οι μνημονικές

εικόνες των χοστ δεν είναι παρά μια ψευδαίσθηση, συγκροτούν ένα παρελθόν που δεν ήταν ποτέ δικό τους, και το οποίο αποτελεί θεμέλιο λίθο μιας ταυτότητας που δεν έχουν δυνατότητα να διαχειριστούν. Καθώς οι χοστ διαθέτουν ένα παρελθόν που τους έχει δοθεί, και το οποίο δεν βασίζεται στις δικές τους βιωμένες εμπειρίες, τότε ο εαυτός που επιτελούν στο παρόν (ο οποίος είναι άμεσο αποτέλεσμα αυτών των αναμνήσεων) γίνεται ένας εαυτός τόσο πραγματικός όσο και οι αναμνήσεις που τον συγκροτούν. Προκειμένου να σπάσουν τα δεσμά τους, πρέπει να βγουν από την λούπα της καθημερινότητάς τους και να ανασύρουν τις μνήμες των εμπειριών τους, και έτσι να συγκροτήσουν την υποκειμενικότητά τους μέσα από έναν οριζοντα επιλογών βασισμένο στο ιστορικό παρόν που βιώνουν εντός του πάρκου. Αυτό είναι και το «μέλλον» που πρέπει να αντιμετωπίσουν εντός της σειράς.

Η ιστορικός της ρητορικής Ekaterina Χάσκινς (Ekaterina Haskins) θεωρεί πως στη σύγχρονη κοινωνία, η ψηφιακή μνήμη διαρρηγνύει την διάκριση ανάμεσα στη νεωτερική *αρχαιακή* μνήμη και στην παραδοσιακή *βιωμένη* μνήμη (Haskins 2007: 401). Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε αρχαιακή και βιωμένη μνήμη μας βοηθάει να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαφοροποιείται η μνήμη των χοστ από τη μνήμη που παραδοσιακά νοείται ως ανθρώπινη. Στο Westworld, κάθε μια από τις δύο κατηγορίες υποκειμένων ταξινομείται με βάση τον τρόπο που συγκροτούνται τα αρχεία των μνημονικών τους εντυπώσεων. Στην καθημερινή μας πραγματικότητα όμως, δεν είναι εύκολο να εντοπιστεί ένα σημείο τομής όπου πραγματοποιείται η μετάβαση από τη μία κατάσταση στην άλλη. Η μνήμη εμφανίζεται ως ένας διαρκής μετασηματισμός μέσα στο ιστορικό συνεχές, χωρίς απαραίτητα να κλίνει προς κάποια από τις δύο καταστάσεις, συνθέτοντας ένα υβριδικό μνημονικό μωσαϊκό.

Η θέση της μνήμης ως κεντρικού χαρακτηριστικού για την ταξινόμηση των χοστ και των ανθρώπων, έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον και τον προβληματισμό της ψηφιακής κοινότητας του Reddit. Σε ανάρτηση με τίτλο «Η πραγματική διαφορά μεταξύ χοστ και ανθρώπων»¹⁴ ο εν λόγω χρήστης υπογραμμίζει τη σημασία της μνήμης για τη συγκρότηση της ανθρώπινης ταυτότητας. Σύμφωνα με τον ίδιο, «οι άνθρωποι, από νευρολογικής άποψης, φτιάχνουν αυτοσχέδιες αναμνήσεις κάθε φορά που τις ανακαλούν, ενώ οι χοστ ανακαλούν τέλεια τις αναμνήσεις τους και αυτοσχεδιάζουν ΜΕ ΒΑΣΗ αυτές». Για τους ανθρώπους, η μνήμη διαμεσολαβείται από την υποκειμενική πρόσληψή της στο παρόν, καθώς το μυαλό δεν αποθηκεύει αναμνήσεις αλλά ανακατασκευάζει το παρελθόν κάθε φορά που το επικαλείται (Van Dijck 2004: 350). Αντίθετα, όταν οι χοστ αποκτούν πρόσβαση στις αναμνήσεις τους, αυτή η ενθύμηση δεν είναι ούτε υποκειμενική ούτε επιτελεστική

αλλά αποτελεί τέλεια και αδιαμεσολάβητη αναβίωση μιας πραγματικότητας η οποία έχει συντελεστεί στο παρελθόν. Συνεπώς, μια βασική διάκριση ανάμεσα στη μνήμη των βιωμένων εμπειριών των χοστ και των ανθρώπων γίνεται με άξονα το δίπολο υποκειμενικότητα- αντικειμενικότητα.

Ένας από τους χρήστες που σχολιάζει στην ίδια ανάρτηση, αναρωτιέται αν «θα μπορούσε ένα είδος να επιβιώσει, όντας ανίκανο να ξεχνά/ αιτιολογεί/ χειραγωγεί τις αναμνήσεις άσχημων/ κακόβουλων πράξεων».¹⁵ Ενώ παρατηρούμε πως η μνήμη τοποθετείται στο κέντρο της ανθρώπινης συνείδησης και ταυτότητας, φαίνεται να παρουσιάζεται σε μία παράδοξη σχέση εξάρτησης και επιβεβαίωσης με την αντιθετική της δύναμη, τη λήθη. Τη στιγμή ακριβώς που οι χοστ του Westworld διεκδικούν τη θέση τους μέσα στη μνημονική διαδικασία και, συνεπώς, μέσα στην ανθρωπινότητα, ο σύγχρονος άνθρωπος διεκδικεί το δικαίωμά του έξω από αυτήν, το *δικαίωμα στη λήθη*, δηλαδή το δικαίωμα να διαγράψει τα προσωπικά του δεδομένα όταν αυτά τα δεδομένα έχουν διατεθεί οικειοθελώς (ή όχι) στο διαδίκτυο (Ghezzi κ.α. 2014: 1). Αυτή η διπολική συνθήκη που προκύπτει μέσα στο ψηφιακό πεδίο, ένα πεδίο όπου αιωρούνται όλες οι ψηφιοποιημένες πληροφορίες, και το οποίο θολώνει τα όρια ανάμεσα στην ιδιωτική και τη δημόσια σφαίρα, αποτελεί συγκροτητικό στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας, ενώ ταυτόχρονα οριοθετεί μια περιοχή έξω από αυτή. Πάνω στη συζήτηση αναφορικά με το δικαίωμα στη λήθη, τίθενται οι προβληματισμοί του τί σημαίνει να ζει κανείς σε μία κοινωνία η οποία στερείται του δικαιώματός της να «ξεχνά». Ανάλογοι με αυτή τη συζήτηση είναι και οι προβληματισμοί που παρατίθενται στα σχόλια κάτω από την ανάρτηση που εξετάζουμε εδώ. Ο χρήστης coguar99 υποστηρίζει ότι «κατά μία έννοια η αδύναμη μνήμη μας είναι δώρο. Αν μπορούσαμε να ανακαλέσουμε με απόλυτη ακρίβεια κάθε τι που μας έχει συμβεί, ναι, θα είχαμε καταπληκτικές αναμνήσεις, αλλά την ίδια στιγμή θα ήταν φρικτό να μπορούσαμε να ξαναζωντανέψουμε όλες τις οδυνηρές ή συναισθηματικά δύσκολες καταστάσεις από το παρελθόν».¹⁶

Όπως παρατηρούνε οι Γκέτζι κ.α. (Ghezzi κ.α. 2014: 2), «το ζήτημα με τη λήθη φαίνεται να αποτελεί σήμερα ζήτημα έκτακτης ανάγκης, ιδιαίτερα επειδή από κατασκευής τους πολλές από τις τεχνολογίες από τις οποίες επιζητούμε τη λήθη δεν έχουν σχεδιαστεί ώστε να ξεχνούν». Οι χοστ του Westworld βρίσκονται στο επίκεντρο αυτού του οξύμωρου σχήματος. Σχεδιασμένοι ώστε να καταγράφουν και να συγκρατούν δεδομένα, διαθέτουν μια τεχνολογική μνήμη στην αρτιότερη μορφή της. Όταν αποκτούν πρόσβαση στις βιωμένες μνήμες τους, κάθε ανάμνηση αποτελεί πιστή και τέλεια αναβίωση του αρχικού βιώματος του οποίου αποτελεί ενθύμηση. Ταυτόχρονα όμως οι χοστ είναι ευάλωτοι και ανυπεράσπιστοι απέναντι στον κίνδυνο της λήθης, η οποία χρησιμοποιείται ως μέσο καταστολής και πειθάρχησης τους. Ολόκληρη η ύπαρξη του θεματικού πάρκου και η βιωσιμότητα

αυτού, βασίζεται σε αυτή τη διαδικασία διαγραφής της μνήμης των χοστ, η οποία εξασφαλίζει την αρμονική τους ύπαρξη μέσα στον χώρο εγκλεισμού τους.

Από το σώμα στα δεδομένα

Μέσα στη σύγχρονη ψηφιακή κοινωνική πραγματικότητα, το ανθρώπινο στοιχείο βρίσκεται σε συνεχή σύνδεση με το τεχνολογικό και αντιστρόφως, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να υπάρξει το ανθρώπινο χωρίς το τεχνολογικό και το τεχνολογικό έξω από το ανθρώπινο. Με τον ίδιο τρόπο, τα χαρακτηριστικά τα οποία κρατάνε τους χοστ διαχωρισμένους από τους ανθρώπους εμφανίζονται αρχικώς ως απόλυτα, για να αποδειχθούν στη συνέχεια απολύτως ρευστά. Η σταδιακή ταύτιση των χοστ με τη βιολογική φύση του ανθρώπου, δημιουργεί ταξινομική σύγχυση και φαίνεται να κεντρίζει το ενδιαφέρον των θεατών της τηλεοπτικής σειράς.

Στη συζήτηση γύρω από το πρώτο επεισόδιο του πρώτου κύκλου σε αντίστοιχη ανάρτηση στο Reddit, ένα από τα πιο δημοφιλή σχόλια επισημαίνει αυτή τη δυσκολία διάκρισης ανάμεσα στα δύο υποκείμενα. Ο συγκεκριμένος χρήστης θεωρεί πως «κάποιοι από τους εργαζόμενους είναι οπωσδήποτε χοστ. Γάμησέ το, όλοι είναι χοστ».¹⁷ Σύμφωνα με τον Φρεντ Γκλάς (Fred Glass) ένα από τα κεντρικά ερωτήματα του είδους της επιστημονικής φαντασίας είναι η παρουσίαση των θολών ορίων ανάμεσα σε ανθρώπινο και μη ανθρώπινο (Glass 1989: 10). Πράγματι, αυτή η ρευστότητα της ανθρώπινης κατάστασης καθίσταται κεντρικής σημασίας στην περίπτωση του Westworld, καθώς η αναπαράσταση των χοστ μας οδηγεί στην ανακάλυψη μιας τεχνολογικά επινοημένης υποκειμενικότητας που βρίσκεται τόσο κοντά στην ανθρώπινη κατάσταση ώστε να είναι αδύνατο να διακριθεί από αυτήν. Αυτή η δυναμική σχέση ανάμεσα στην ταυτότητα των χοστ και των ανθρώπων πυροδοτεί μια ατέρμονη προσπάθεια να οριστεί το ένα σε σχέση με το άλλο, να μπορέσουμε να ξεχωρίσουμε τα δύο μέρη αυτού που φαινομενικά οριοθετείται ως ένα. Όπως σχολιάζει στην ίδια ανάρτηση παρακάτω ένας άλλος χρήστης, «είσαι host, και ΕΣΥ ΕΙΣΑΙ ΧΟΣΤ και ΑΥΤΗ ΕΙΝΑΙ ΧΟΣΤ... ΟΛΟΙ ΕΙΝΑΙ ΧΟΣΤ».¹⁸

Μέσα στα είκοσι επεισόδια των δύο πρώτων κύκλων, εισαγόμαστε σε πολλούς χαρακτήρες, κεντρικούς και δευτερεύοντες, τους οποίους καλούμαστε να επεξεργαστούμε και να κατατάξουμε σε κατηγορίες: άνθρωποι ή χοστ. Αυτή η ταξινομική εμμονή είναι ιδιαίτερα έντονη στους θεατές της σειράς και μέλη των ψηφιακών κοινοτήτων. Ένα μεγάλο μέρος της μιντιακής συζήτησης ανάμεσα στους θεατές

αφορά σε θεωρίες και προβλέψεις σχετικές με τις ανατροπές της σειράς, οι οποίες κάθε φορά επιβεβαιώνουν τη ρευστότητα ανάμεσα σε αυτό που αντιλαμβανόμαστε ως ανθρώπινο και μη ανθρώπινο. Καθένας και καθεμία από εμάς είναι εν δυνάμει χοστ, ένα κράμα βιολογίας και τεχνολογίας σε έναν κόσμο όπου τα όρια ανάμεσα στο ανθρώπινο και το τεχνολογικό είναι ρευστά και δυσδιάκριτα.

Σύμφωνα με τη Χάραγουεϊ (Haraway 1985: 12), «οι μηχανές του όψιμου 20^{ου} αιώνα έχουν καταστήσει εντελώς αμφίβολη τη διαφορά φυσικού- τεχνητού, πνεύματος-σώματος, ανάπτυξης- έξωθεν σχεδιασμού καθώς και πλείστες όσες διακρίσεις που θεωρούσαμε ότι άρμοζαν στους έμβιους οργανισμούς και τις μηχανές». Αν δεχτούμε τον ισχυρισμό της Χάραγουεϊ πως ο 20^{ος} αιώνας θολώνει τα όρια ανάμεσα σε άνθρωπο και μηχανή, τότε ο 21^{ος} αιώνας έρχεται να ολοκληρώσει τη διαδικασία σύμπτυξης των δύο οντοτήτων. Το μεταλλικό, μηχανικό σώμα του ρομπότ έχει πλέον αντικατασταθεί από ένα σώμα χωρίς καμία ανατομική διάκριση από το ανθρώπινο. Το σημερινό υποκείμενο της επιστημονικής φαντασίας δεν έχει τίποτα που να το συνδέει με τη βιομηχανική εποχή. Το βιομηχανικό κομμάτι που αποτυπώνεται πάνω στο σώμα του ρομπότ σε προηγούμενες αναπαραστάσεις του, γίνεται πλέον από αχνό μέχρι ανύπαρκτο. Οι χοστ του Westworld δεν αποτελούν απλά μια μεταλλική ρέπλικα, είναι κάτι παραπάνω: είναι μια ανθρώπινη εξομοίωση κυριολεκτικά, με σάρκα και οστά. «Η μεταανθρώπινη οπτική διαμορφώνει το ανθρώπινο υποκείμενο με τρόπο τέτοιο ώστε να μπορεί να συνδεθεί άψογα με τη νοήμονα μηχανή» (Hayles 2008: 3). Μέσα σε αυτή τη μεταανθρώπινη συνθήκη της διαρκούς αλληλεπίδρασης με τη νοήμονα μηχανή, ανθρώπινα και χοστ υποκείμενα μπορούν και στέκονται το ένα δίπλα στο άλλο χωρίς να μπορούν να διακριθούν ευκρινώς μεταξύ τους.

Κάτω από αυτές τις νέες συνθήκες, η διαφορά ανάμεσα σε ανθρώπινο και μη ανθρώπινο πρέπει να διερευνηθεί εκ νέου προκειμένου να εντοπιστούν τα χαρακτηριστικά εκείνα που διαχωρίζουν τους χοστ από τους ανθρώπους, να τεθούν, δηλαδή, τα κριτήρια με βάση τα οποία μπορούμε να υπολογίσουμε ότι οι συνομιλητές μας είναι, με μία λέξη, άνθρωποι (Stevens 1996: 414). Μέσα από αυτή τη διαδικασία διερεύνησης των ορίων ανάμεσα σε χοστ και ανθρώπους, ο κώδικας και τα δεδομένα φαίνεται να αναδύονται ως κεντρικά χαρακτηριστικά με βάση τα οποία αξιολογείται η υπόσταση του ενός ή του άλλου υποκειμένου. Οι χοστ του Westworld φέρουν αυτό το αλγοριθμικό φορτίο, μια σειρά εκτελέσιμων ενεργειών μέσα από τα οποία τελικά συγκροτείται η ταυτότητά τους.

Η κωδικοποιημένη συμπεριφορά και οι προγραμματισμένες αντιδράσεις των χοστ, το γεγονός ότι λειτουργούν στη βάση ενός κεντρικού σεναρίου που κάποιοι άλλοι έχουν γράψει για αυτούς, φαίνεται να μην έχει – ως διαχωριστικός παρά-

γοντας – την ίδια καταλυτική δύναμη με αυτήν που μπορεί να είχε η ενσώματη διαφορά των υποκειμένων του προηγούμενου αιώνα. Οι δημοσιεύσεις του Reddit στις οποίες εξετάζεται αυτή η διάκριση χαρακτηρίζονται από σύγχυση, καθώς τη στιγμή που πραγματοποιείται η παραδοχή αυτής της βασικής διαφοράς, ταυτόχρονα προβληματοποιείται. Στην ανάρτηση «Είναι όντως οι χοστ τόσο διαφορετικοί από τους ανθρώπους;»,¹⁹ ο χρήστης προβληματίζεται πάνω στο ζήτημα της διάκρισης των δύο υποκειμένων. «Όλοι λένε ότι οι χοστ είναι προγραμματισμένοι και αναρωτιούνται αν αυτό ή εκείνο ήταν πράγματι επιλογή τους ή ήταν απλά στον κώδικά τους. Αλλά κι εμείς δεν είμαστε κωδικοποιημένοι; Από προηγούμενες εμπειρίες, για παράδειγμα.» Η σημασία της ελεύθερης βούλησης, η οποία ταυτίζεται με την ανθρώπινη φύση σε αντίθεση με τις προγραμματισμένες συμπεριφορές των χοστ, υπόκειται σε κριτική και επανεξέταση. Το Westworld θέτει τα χαρακτηριστικά που ορίζουν την ύπαρξη των χοστ ως αντιθετικών υποκειμένων από τους ανθρώπους μόνο και μόνο για να γκρεμίσει τελικά τα θεμέλιά τους και να τα επανατοποθετήσει στη θέση τους ως κοινωνικές κατασκευές. Έτσι παρατηρούμε σε όλη την τηλεοπτική σειρά να χτίζεται η υποκειμενικότητα των χοστ πάνω σε διακριτά στοιχεία τα οποία καλούμαστε σταδιακά να αμφισβητήσουμε ή και να απορρίψουμε εξολοκλήρου.

Ο Τσένεϋ-Λίπολντ χρησιμοποιεί τον όρο *νέα αλγοριθμική ταυτότητα* για να περιγράψει μια ταυτότητα η οποία κατασκευάζεται μέσω μαθηματικών μοντέλων που χρησιμοποιούνται για να σκιαγραφήσουν και να κατηγοριοποιήσουν τις ταυτότητες ανώνυμων χρηστών (Cheney-Lippold 2011: 165). Αυτή η αλγοριθμική ταυτότητα διαμορφώνεται μέσα από στατιστικά μοντέλα κοινών χαρακτηριστικών τα οποία προσδιορίζουν το φύλο, την τάξη ή τη φυλή με αυτοματοποιημένο τρόπο, ενώ την ίδια στιγμή ορίζουν το «νόημα» του φύλου, της τάξης ή της φυλής (ό.π.). Η σχέση του αλγορίθμου με τη διαμόρφωση της ταυτότητας είναι δυναμική και αμφίδρομη. Δημιουργώντας τις κατηγοριοποιήσεις για τα άτομα που υπόκεινται σε διαδικασίες ταξινόμησης, ο αλγόριθμος καταλήγει να ορίζει τις επιμέρους ταυτότητες μέσα από τη γενικευτική τους κατηγοριοποίηση. Το ζήτημα των κατηγοριοποιήσεων και κυρίως της ρευστότητάς τους βρίσκεται στο επίκεντρο των προβληματισμών του Westworld. Τα υποκείμενα κατατάσσονται στα *είδη* τους με βάση τα οικεία σχήματα και τα φιλοσοφικά εργαλεία που χαρακτηρίζουν την νεότερη «κοινή λογική»· όμως τα ίδια αυτά σχήματα και εργαλεία «αποτυγχάνουν» να δείξουν στους θεατές τις υποκειμενικότητες που επιχειρούν να κατηγοριοποιήσουν, αφήνοντας ανοιχτή τη θέαση του υποκειμένου ως διακύβευμα πληροφοριών, μνημονικών αρχείων, αλγοριθμικής διάταξης των χαρακτηριστικών, και (συνθετικής ή μη) βιοχημικής παραγωγής.

Όταν οι χρήστες του Reddit δοκιμάζουν να ορίσουν την υποκειμενικότητα των χοστ με βάση τα χαρακτηριστικά που έχουν ως «οικοδεσπότες» του πάρκου, καταλήγουν σε αδιέξοδα, καθώς βρίσκονται αντιμέτωποι με αυτήν ακριβώς την προβληματική. Όταν όλες οι ταυτότητες διαμορφώνονται αλγοριθμικά, τότε βρισκόμαστε όλοι και όλες, άνθρωποι και χοστ, μπροστά σε αυτή την υπολογιστική διάταξη των πληροφοριών. Η διάκριση ανάμεσα στους χοστ, την ενσώματη αναπαράσταση του κώδικα, και τους ανθρώπους γίνεται δύσκολη, προκλητικά αδύνατη, καθώς οι υπολογιστικοί κώδικες καθίστανται πολιτισμικά αντικείμενα που σωματοποιούν (ή προσομοιώνουν) ένα κοινωνικό σύστημα του οποίου η λογική, οι κανόνες και η τυπική λειτουργία καθορίζουν τον ορίζοντα πιθανοτήτων της ζωής των χρηστών (ό.π.: 167). Οι χοστ αποτελούν τα πολιτισμικά αντικείμενα-υποκείμενα που καθορίζουν φαντασιακά για τους θεατές τις δυνατότητες της ανθρώπινης ζωής στη σύγχρονη εποχή της πληροφορίας.

Στο τέλος του πρώτου κύκλου, βλέπουμε τον χοστ Πίτερ Αμπερνάθι να μετατρέπεται από «οικοδεσπότης» του πάρκου, σε «ξενιστή» – φορέα όλων των δεδομένων του Westworld. Με όχημα το σώμα του ίδιου, η διοίκηση του Westworld επιχειρεί να μεταφέρει κρίσιμα δεδομένα του πάρκου έξω από αυτό για προστασία, σε μια στιγμή αναταραχής και συγκρούσεων. Στον δεύτερο κύκλο, το σώμα του χοστ – φορτωμένο με δεδομένα – γίνεται το πιο πολύτιμο αντικείμενο-υποκείμενο διεκδίκησης για όλες τις πλευρές. Από πλευράς της διοίκησης, ο χοστ Αμπερνάθι αντιπροσωπεύει τριάντα πέντε χρόνια δεδομένων, ψηφιακής πληροφορίας και προφίλ χρηστών-επισκεπτών του θεματικού πάρκου. Από την πλευρά των χοστ, με κύρια εκπρόσωπο την αφηγηματική του κόρη Ντολόρες, ο Αμπερνάθι αντιπροσωπεύει ένα κομμάτι ιστορίας και συνειδήσης, τον πυρήνα δηλαδή της ταυτότητάς της ως χοστ. Όποια από τις δύο πλευρές αποκτήσει αυτό τον όγκο πληροφορίας, πρόκειται να εξασφαλίσει τη νίκη στην πρώτη μάχη μεταξύ των ειδών.

Σύμφωνα με τη Χέιλς (2008: 3), η «μεταανθρώπινη κατάσταση» συνεχίζει μια παράδοση φιλελευθερισμού που εννοεί το σώμα ως την ενσάρκωση της σκέψης/πληροφορίας. Στην περίπτωση του χοστ Αμπερνάθι – του οποίου το πληροφοριακό φορτίο τον καθιστά μέλος της έριδος, έχουμε ένα σώμα το οποίο μας αφήνει παγερά αδιάφορους καθώς δεν αποτελεί παρά μόνο ένα δοχείο, μια συσκευή αποθήκευσης δεδομένων. Στο έκτο επεισόδιο του δεύτερου κύκλου, η εκπρόσωπος της διοίκησης του Westworld, εντοπίζει τον ακριβοθώρητο χοστ Αμπερνάθι. Προκειμένου να βεβαιωθεί ότι δεν πρόκειται να χάσει πάλι από τα μάτια της τον φορέα του πολύτιμου φορτίου, ζητάει να τον ακινητοποιήσουν: «Δε θέλω να πειράξετε το κεφάλι του. Απλώς θέλω να μην περπατάει», διατάσσει πριν οι τεχνικοί

τον καρφώσουν κυριολεκτικά σε μία καρέκλα. Το σώμα του μπορεί να υποβληθεί σε οποιαδήποτε διαδικασία θεωρηθεί απαραίτητη δεδομένων των συνθηκών, με έναν και μοναδικό περιορισμό: τη διασφάλιση της ακεραιότητας των πληροφοριών που εμπεριέχει.

Η σχέση υποκειμενικότητας και δεδομένων, όμως, φαίνεται να μην επικυρώνεται από τους χρήστες του subreddit, οι οποίοι τείνουν να θεωρούν πως από τη στιγμή που το ανθρώπινο σώμα εκπίπτει, εκπίπτει μαζί του και η σχέση με την πραγματικότητα, την αληθινή εμπειρία και την ανθρωπινότητα. Τη στιγμή που το ανθρώπινο υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο με τη φθαρτότητα και τη θνητότητα της φύσης του, οτιδήποτε μπορεί να παραχθεί πέρα από αυτήν υποβαθμίζεται σε απλό αντίγραφο, μία μη πραγματική απόδοση ενός κάποτε πραγματικού εαυτού. «Ας πούμε ότι κάνεις αντιγραφή/ επικόλληση του μυαλού σου σε κάποιο άλλο σώμα (ή υπολογιστή) ενώ είσαι ακόμα ζωντανός. Το αντίγραφο δεν είσαι εσύ, είναι ένα άλλο άτομο που σκέφτεται όπως εσύ. Δεν θα μπορείς ποτέ να έχεις τις εμπειρίες που έχει αυτό το αντίγραφο. Αν πεθάνεις, τελείωσες. Το αντίγραφο μπορεί να συνεχίσει να ζει, αλλά ποτέ δεν θα είναι το μυαλό σου».²⁰ Παρόμοια, ένας άλλος χρήστης θα υποστηρίξει πως «Δεν επιτυγχάνεις στην πραγματικότητα “αθανασία”, αλλά μία σειρά από αντίγραφα του εαυτού σου τα οποία μπορούν να συνεχίσουν για όσο μπορείς να συνεχίσεις να φτιάχνεις αντίγραφα της προσωπικότητας/ των αναμνήσεών σου. Ο πραγματικός πρωτότυπος εαυτός σου εξακολουθεί να είναι νεκρός όταν πεθάνει».²¹

Παρά, λοιπόν, την κεντρική θέση που κατέχουν οι πληροφορίες στη σύγχρονη ψηφιακή εποχή, δεν μπορούν να νοηθούν από τους θεατές ως αποκλειστικός και απόλυτος παράγοντας διαμόρφωσης του ανθρώπινου στοιχείου. Εφόσον η μνήμη και η εμπειρία γίνονται ολοένα και πιο ψηφιακές, και οι αναμνήσεις μας μετατρέπονται σε ψηφία μέσα στο ψηφιακό πεδίο, τότε τα ψηφιακά φαντάσματα που προκύπτουν ως μεταθανάτιες περσόνες στον κόσμο του Westworld θα έπρεπε να γίνονται εύκολα αποδεκτά ως ανθρώπινα. Αυτά τα ψηφιακά φαντάσματα μπορούν και επανέρχονται στη ζωή, μία ζωή πληροφοριακή, κατά το πρότυπο της αλγοριθμικότητας που διέπει την κοινωνική πραγματικότητα. Οι χοστ του Westworld αποτελούν μια επιτέλεση ενός ούτως ή άλλως επιτελεστικού εαυτού. Τα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιούμε για να αποφασίσουμε ποιος εαυτός είναι περισσότερο αληθινός από τον άλλον, μας αφήνουν συχνά μετέωρους στο επίκεντρο του προβληματισμού ως μέρους της αμφισβήτησης και της αμφιβολίας αναφορικά με το σύγχρονο ορισμό της πραγματικότητας.

Συμπεράσματα

Η επιστημονική φαντασία ως είδος μας παρέχει πληροφορίες σχετικά με το πώς βλέπουμε και φανταζόμαστε τον νέο τεχνολογικό κόσμο, όπως αυτός έχει προκύψει στη σύγχρονη εποχή. Η σύνδεση του μετανεωτερικού υποκειμένου με τον τεχνολογικό πολιτισμό, ο οποίος αποτελεί ζωτικό κομμάτι της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας, θέτει στο επίκεντρο των αναπαραστάσεων της επιστημονικής φαντασίας τους προβληματισμούς αναφορικά με τα δεδομένα και τα μοτίβα πληροφοριών. Η τηλεοπτική σειρά *Westworld* προσφέρει, συνεπώς, ένα θέαμα το οποίο αναπαριστά τους παραπάνω προβληματισμούς, χρησιμοποιώντας για τη συγκρότηση της φιγούρας του χοστ συστατικά στοιχεία όπως ο κώδικας, οι πληροφορίες και τα δεδομένα σε συνδυασμό με τα χαρακτηριστικά τα οποία νοούνται ως ανθρώπινα, όπως η μνήμη, η συνείδηση και η ενσυναίσθηση. Η επιτυχία της σειράς έγκειται στο ότι καταφέρνει μέσα από τους χοστ του θεματικού πάρκου *Westworld* να πυκνώσει αυτόν τον προβληματισμό, τον οποίον θέτει στο κέντρο του σύγχρονου κοινωνικού φαντασιακού.

Οι χοστ – συγχρόνως «οικοδεσπότες» και «ξενιστές» – είναι προϊόντα της σύγχρονης τεχνολογίας· και όμως ως εξομοίωση του ανθρώπου είναι σώματα απολύτως ανθρώπινα. Αυτή η συνταρακτική ομοιότητα των σωμάτων κινητοποιεί μία νέα συζήτηση σχετικά με το τεχνολογικό στοιχείο και τον τρόπο με το οποίο αυτό έρχεται να παίξει τον ρόλο του μέσα στον ψηφιακό κόσμο. Η συνθετική βιοχημική παραγωγή ανθρώπινων ιστών και οργάνων, η πληροφοριακή απόδοση αισθητικών προσλήψεων, η συγκρότηση μνημονικών αρχείων, και η αλγοριθμική διάταξη των συμπεριφορικών κινήσεων (των «κοινωνικών νορμών»), δημιουργούν στον θεατή μια άλλη αντίληψη για την σχέση μας με τις νέες τεχνολογίες. Το σώμα των χοστ είναι ένα σώμα που περνάει μπροστά από τα μάτια μας ως ένα σώμα ευάλωτο και καταπιεσμένο, όχι απλά ως ένα σώμα τεχνολογικό. Και αυτή η τεχνο-πολιτισμική τύφλωση αποτελεί αίτιο και ταυτόχρονα αποτέλεσμα των νέων προβληματισμών που αναδύονται στην ψηφιακή εποχή.

Πως, λοιπόν, στέκεται ο σύγχρονος άνθρωπος απέναντι στην πολιτισμική πρόσληψη της πραγματικότητας; Τι ορίζεται ως «πραγματική εμπειρία» σε μια εποχή όπου κάθε ερέθισμα και συναίσθημα ονομάζεται και αποθηκεύεται, και ποια η σημασία του «πραγματικού» στην κοινωνία όταν μετασηματίζονται οι παράγοντες που το διαμορφώνουν; Η ψηφιακότητα που διέπει τη σύγχρονη καθημερινότητα νοείται ως μέσο διαμεσολάβησης των εμπειριών του σύγχρονου ανθρώπου, με αποτέλεσμα η πραγματικότητα που διαμορφώνεται μέσα από το σύνολο αυτών των ψηφιακών εμπειριών να αντιμετωπίζεται από τους θεατές ως μια

έκπτωτη πραγματικότητα. Το δίπολο ανάμεσα στην απτή υλικότητα του κόσμου, ο οποίος παραδοσιακά νοείται ως «πραγματικός» και την άυλη υπόσταση της ψηφιακότητας αποτελεί βασικό επιχείρημα για τον αποκλεισμό του ψηφιακού πεδίου από τη σφαίρα του πραγματικού.

Η έννοια της πραγματικότητας αποκτά καίρια σημασία όταν εμφανίζεται να διαμεσολαβείται από την μνήμη και την κοινωνική συγκρότηση της ιστορίας. Το παράδειγμα των χοστ γίνεται κρίσιμο ως προς αυτό, καθώς οι μνήμες τους είναι πληροφοριακά διαχειρίσιμες – δηλαδή παροδικές και αποσυνδεδεμένες από την εμπειρία της υλικής πραγματικότητας. Μέσα από το παράδειγμα των χοστ, όμως, αναπαρίσταται ο προβληματισμός του σύγχρονου ατόμου αναφορικά με τη δική του κατάσταση της μνήμης, σε μια εποχή που κυριαρχεί η εικόνα και η ψηφιακή καταγραφή. Η καταγραφή, η αποθήκευση και η αναπαραγωγή των βιωμένων εμπειριών ως ψηφιακά ίχνη φέρνει τον μετανεωτερικό άνθρωπο πιο κοντά στην κατάσταση του χοστ υποκειμένου, του οποίου η μνήμη των βιωμάτων είναι άφογη, αντικειμενική και αδιαμφισβήτητη. Αυτή η νέα σχέση της κοινωνίας με τη μνημονική διαδικασία προκαλεί την επανεξέταση της θέσης μας σε σχέση με την υπεροχή της μνήμης έναντι της λήθης.

Η φαινομενική ομοιότητα των ανθρώπων με ένα ενδεχόμενο τεχνολογικό τους υποκατάστατο, όπως αυτή θεαματοποιείται στο Westworld, προκαλεί την ανάγκη να αναζητηθούν τα κριτήρια διαχωρισμού των δύο υποκειμένων σε χαρακτηριστικά έξω από το σώμα. Εδώ, τα δεδομένα και η πληροφορία αποτελούν συγχρόνως λύση και πρόβλημα. Πραγματικά, ο ορίζοντας της μεταβιομηχανικής (πληροφοριακής) εποχής καθίσταται θέαμα για έναν οικουμενικό αναστοχασμό πάνω σε ένα επερχόμενο μέλλον. Η αγωνιώδης προσπάθεια των δημιουργών και των θεατών να ορίσουν την ανθρώπινη υποκειμενικότητα με όρους αντιπαράθεσης ως προς τους χοστ, αποκαλύπτει την αδυναμία της σύγχρονης «κοινής λογικής» να αντιληφθεί το υποκείμενο ως κάτι συνολικά διαχωρισμένο από τις πληροφοριακές τεχνολογίες και τις ψηφιακές τους συνιστώσες. Η συγκρότηση των χοστ δεν βασίζεται κάπου αλλού τελικά παρά στην εξομίωσή τους με τον άνθρωπο: οπτικά, βιολογικά, συμπεριφορικά. Ταυτόχρονα, μέσα στο ψηφιακό πεδίο, στο οποίο λαμβάνει χώρα σχεδόν εξολοκλήρου η σύγχρονη καθημερινότητα, οι άνθρωποι αποκτούν αλγοριθμικές ταυτότητες οι οποίες συντίθενται από το σύνολο των δεδομένων που παρέχουν εκούσια και ακούσια στο διαδίκτυο.

Σημειώσεις

1. www.reddit.com
2. <https://www.reddit.com/r/westworld/>
3. Παράλληλα, και προκειμένου να παρουσιάσω κάποιες έννοιες ή/και χαρακτήρες που προκύπτουν μέσα από την αφήγηση της σειράς, παραπέμπω στο αντίστοιχο λήμμα του Westworld στη σελίδα FANDOM, βλ. www.fandom.com.
4. u/janathannolan (2018). We are Westworld Co-Creators/Executive Producers/Directors Jonathan Nolan and Lisa Joy, Ask Us Anything!. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8aztn4/we_are_westworld_cocreatorsexecutive/dx33ob3/ Ανακτήθηκε στις 26 Νοεμβρίου 2018.
5. Host [Def. 1]. Στο Oxford Dictionaries. Διαθέσιμο στο <https://en.oxforddictionaries.com/definition/host> (Ανακτήθηκε στις: 25 November 2018).
6. Host [Def. 4] Στο Oxford Dictionaries. Διαθέσιμο στο <https://en.oxforddictionaries.com/definition/host> (Ανακτήθηκε στις: 25 November 2018).
7. u/jk11201 (2016). Στο *Westworld is a giant Turing Test*. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/580rxr/westworld_is_a_giant_turing_test/d8wjroy/ Ανακτήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 2019.
8. *Hosts*. Διαθέσιμο στο <https://westworld.fandom.com/wiki/Host#WikiaArticleComments> (Ανακτήθηκε στις: 19 January 2019).
9. ο.π.
10. u/wheredidtheguitar (2016). If you can't tell the difference, does it really matter?. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/5efq1c/if_you_cant_tell_the_difference_does_it_really/ Ανακτήθηκε στις 27 Νοεμβρίου 2018.
11. u/dwt110 (2018). [Spoilers] Williams recycling a line he heard in S1E2. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8j9fuz/spoilers_williams_recycling_a_line_he_heard_in/ Ανακτήθηκε στις 27 Νοεμβρίου 2018.
12. u/Merij (2018). Στο [Spoilers] Williams recycling a line he heard in S1E2. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8j9fuz/spoilers_williams_recycling_a_line_he_heard_in/dyzi06h/ Ανακτήθηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2018.
13. u/Merij (2008). Στο Does it matter?. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8jnqii/does_it_matter/dz1afgd/ Ανακτήθηκε στις 21 Ιανουαρίου 2019.
14. u/DukeLacroix (2018) True Difference Between Host and Human. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8syofd/true_difference_between_host_and_human/ Ανακτήθηκε στις 14 Ιανουαρίου 2019.
15. u/soccorsticks (2018) Στο True Difference Between Host and Human. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8syofd/true_difference_between_host_and_human/e13ajdj/ Ανακτήθηκε στις 20 Ιανουαρίου 2019.
16. u/coguar99 (2018). Στο True Difference Between Host and Human. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8syofd/true_difference_between_host_and_human/e147fs4/ Ανακτήθηκε στις 27 Ιανουαρίου 2019.
17. u/Systemizer (2016) Στο Westworld-1x01 "The Original"-Post-Episode Discussion. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/55ll2i/westworld_1x01_the_original_postepisode_discussion/d8bmi6h/ Ανακτήθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 2019.
18. u/willdill (2016). Στο Westworld-1x01 "The Original"-Post-Episode Discussion. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/55ll2i/westworld_1x01_the_original_postepisode_discussion/d8bnc36/ Ανακτήθηκε στις 12 Φεβρουαρίου 2019.

19. u/goma23 (2016). Are hosts really that different than people?. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/5hkcqic/are_hosts_really_that_different_than_people/ Ανακτήθηκε στις 9 Δεκεμβρίου 2018.

20. u/Keener_7 (2018) Στο Difference between Bernarnold and James-host. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8ozge3/difference_between_bernarnold_and_jameshost/eo7ciob/ Ανακτήθηκε στις 23 Ιανουαρίου 2019.

21. u/gavvit (2018) Στο Difference between Bernarnold and James-host. Διαθέσιμο στο https://www.reddit.com/r/westworld/comments/8ozge3/difference_between_bernarnold_and_jameshost/eo7gqor/ Ανακτήθηκε στις 23 Ιανουαρίου 2019.

Αναφορές

- Baudrillard, J. 1983. *Simulations*. Νέα Υόρκη: Semiotext[e]
- Cheney-Lippold, J. 2011. «A new algorithmic identity: Soft biopolitics and the modulation of control». *Theory, Culture & Society* 28(6): 164-181.
- Dimitrakaki, A., & Tsiantis, M. 2002. «Terminators, Monkeys and Mass Culture: The carnival of time in science fiction films». *Time & Society* 11(2-3): 209-231.
- Chezzi, A., Pereira, A., & Vesnic-Alujevic, L. 2014. «Introduction: Interrogating the right to be forgotten». Στο *The Ethics of Memory in a Digital Age: Interrogating the Right to Be Forgotten*, 1-9. Αγγλία και Νέα Υόρκη: Springer.
- Gray, J. 2010. *Show sold separately: Promos, spoilers and other media paratexts*. Νέα Υόρκη: NYU Press.
- Haraway, D. 1991. «A cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-feminism in the Late Twentieth Century». Στο *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*, 149-181. Νέα Υόρκη: Routledge.
- Harnad, S. 1991. «Other bodies, other minds: A machine incarnation of an old philosophical problem». *Minds and Machines* 1(1): 43-54.
- Haskins, E. 2007. «Between archive and participation: Public memory in a digital age». *Rhetoric Society Quarterly* 37(4): 401-422.
- Hayles, N. K. 2008. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Σικάγο και Λονδίνο: University of Chicago Press.
- Jeffs, R., & Blackwood, G. 2017. «Whose Real? Encountering New Frontiers in Westworld». *MEDIANZ: Media Studies Journal of Aotearoa New Zealand* 16(2): 95-115.
- Jenkins, H. 2006. *Convergence culture: Where old and new media collide*. Νέα Υόρκη: NYU press.
- Kim, M.S., & Kim, E.J. 2013. «Humanoid robots as “The Cultural Other”: are we able to love our creations?». *AI & society* 28(3): 309-318
- Landsberg, A. (2004). «Prosthetic memory: Total recall and Blade Runner». Στο *Liquid metal: the science fiction film reader*, 239-248. Νέα Υόρκη: Wallflower Press.
- Ritzer, G. & Jurgenson, N. 2010. «Production, Consumption, Prosumption: The nature of capitalism in the age of the digital ‘prosumer’». *Journal of Consumer Culture* 10 (13): 13-36.
- Stevens, T. 1996. «“Sinister Fruitiness”: Neuromancer”, Internet Sexuality and the Turing Test». *Studies in the Novel*, 28(3): 414-433.
- Telotte, J. P. 1995. *Replications: A robotic history of the science fiction film*. Ουρμπάνα και Σικάγο: University of Illinois Press.
- Turing, A. 2009. «Computing Machinery and Intelligence». Στο *Parsing the Turing test*, 23-65. Άμστερνταμ: Springer.
- Van Dijck, J. (2004). «Memory matters in the digital age». *Configurations* 12(3): 349-373.

Ψηφιακοί «Σάϊλοκ» και ομοκανονικότητα στους πολιτισμούς των διαδικτυακών παιχνιδιών. (Απο)μυθοποίηση και (απο)ταύτιση

Ελένη Λαζαρίδουⁱ

Περίληψη

Κατά πόσο οι διαδικτυακοί τόποι αποτελούν χώρους αντιπροσώπευσης και ισότιμης έκφρασης της σεξουαλικής διαφοράς κατασκευασμένους από «εμάς» για «εμάς»; Παρά την πεποίθηση ότι η συμμετοχικότητα των τεχνοπολιτισμών διαμορφώνει συνθήκες συλλογικών και ατομικών διεκδικήσεων, η αλγοριθμική επιμέλεια οριοθετεί την κουήρ ταυτότητα και επιβάλλει μια διαμεσολαβημένη αναπαράσταση που φέρει εγγράφουσες ετεροκανονικές αξίες. Τα ιδεολογικά κατασκευασμένα ψηφιακά περιβάλλοντα επιτρέπουν τη διείδυση κανονιστικών κοινωνικών προσταγών, διαμορφώνοντας συμπεριφοριστικούς κανόνες επιτέλεσης της κουήρ ταυτότητας. Τα «πολύχρωμα» δρώμενα και σύμβολα της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας γίνονται αντικείμενα εμπορευματοποίησης από τις εταιρείες παραγωγής παιχνιδιών, οι οποίες καιροσκοπικά, με συμπεριφορές «Σάϊλοκ»¹, εγκωμιάζουν το κουήρ αλλά δεν το ενσωματώνουν ουσιαστικά. Η κριτική διερεύνηση των καπιταλιστικών πρακτικών στα ψηφιακά παιχνίδια συμβάλλει στην αποδόμηση της συστημικά θεσμοθετημένης έμφυλης και σεξουαλικής έκφρασης και προάγει τη διαφορετικότητα άνευ όρων, αποκομμένη από τις οριοθετήσεις που επιτάσσει η *πειθαρχημένη* κοινωνία.

Λέξεις κλειδιά: διαδικτυακά παιχνίδια, συμμετοχικότητα, εμπορευματοποίηση, λουδο-καπιταλισμός, κουήρ.

i. Υποψήφια διδακτόρισα, τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, elen_lazar@yahoo.gr.

Digital “Shylock” and Homonormativity in Online Video Game Cultures. (De)mystifying and (Dis)identification

Eleni Lazaridouⁱⁱ

Abstract

To what extent do digital cultures constitute spaces of equal representation and expression of sexual difference constructed by “us” for “us”? Despite the belief that the active participation in techno-cultures can create conditions of assertion of individual and collective rights, the algorithmic tutelage delineates queer identity and imposes a mediated representation that carries inscribed heteronormative values. Ideologically constructed digital environments permit the infiltration of normative social injunctions, shaping behavioral norms of queer identity performativity. The “rainbow” events and symbols of the LGBTQ+ community are commoditized by the game industry that opportunistically, following “Shylock’s”² policies, extol queerness, but do not actually incorporate it into all aspects of the games. Critical cogitation of capitalist practices in digital games contributes to the deconstruction of systemically institutionalized gender and sexual expression and promotes unconditional diversity, outlying from the demarcations imposed by the *disciplinary* society.

Keywords: online games, participatory cultures, commodification, ludocapitalism, queer.

ii. PhD candidate, Department of Social Anthropology at Panteion University of Social and Political Sciences, elen_lazar@yahoo.gr.

Εισαγωγή

Η τεχνολογική εξέλιξη και ανάπτυξη των ψηφιακών πολιτισμών έχει θέσει στο επίκεντρο της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας την ανταλλαγή ψηφιακών πληροφοριών. Τα άυλα ψηφιακά αγαθά άπτονται εμπορευματοποίησης, δεδομένου ότι παράγονται, κυκλοφορούν καλύπτοντας ανάγκες, και αποκτώνται ενορμητικά από τους καταναλωτές, οι οποίοι παρέχουν ένα αντίτιμο για την απόκτηση τους, όχι απαραίτητα μέσω χρηματικών συναλλαγών, αλλά με ανταλλαγή χρόνου, εργασίας ή άλλων προϊόντων, ψηφιακών και μη. Η υπαγωγή των ηθικών αξιών, των προτύπων ζωής και των υποκειμένων στην εμπορευματική σφαίρα έχει σημαντικές κοινωνικές επιπτώσεις, αν αναλογιστούμε ότι οι κοινωνικοί δεσμοί που «χτίζονται» μεταξύ των χρηστών στους «συνθετικούς κόσμους» επιδρούν στις κοινωνικές συναναστροφές τους γενικά. Η συναισθηματική τους εμπλοκή δεν οριοθετείται στα πλαίσια των πρώτων μόνο, και δεν αφήνει άθικτες τις συναισθηματικές πτυχές της καθημερινής ζωής (Castronova 2005: 121).

Οι σύγχρονες καταναλωτικές συμπεριφορές στηρίζονται στη διαμόρφωση μυθολογιών, οι οποίες αποδίδουν πρόσθετη αξία στα εμπορεύσιμα αγαθά. Οι ανάγκες των καταναλωτών δεν κατευθύνονται προς τα αντικείμενα καθαυτά, αλλά προς συγκεκριμένες αξίες ζωής, και η ικανοποίησή τους αφορά την εκπλήρωση αυτών (Bourdillard 1998: 70). Οι καταναλωτές τις αποδέχονται, τις υιοθετούν και τις αναπαράγουν, υφαίνοντας μια φα(ντα)σματική μυθολογία γύρω από προϊόντα (Lallas 2019: 142), κοινωνικές αξίες και ταυτότητες. Ο Κλόντ Λεβί Στρός (Lévi-Strauss 1983: 144) αναφέρει πως η θεμελιακή λειτουργία του μύθου είναι να μετουσιώνει και να θεσμοποιεί την πολιτισμική ταυτότητα της κάθε φυλής μέσω της αντιπαράθεσής της με μία άλλη. Στην εποχή μετά την νεωτερικότητα, όμως, οι διαφορές που εξασφαλίζουν μια μορφή εξατομίκευσης δεν θέτουν πλέον τα άτομα το ένα ενάντια στο άλλο, αλλά τα *διαφοροποιούν*· δηλαδή τα κατατάσσουν διακριτικά σε αφηρημένα μοντέλα και συνδυαστικά μοτίβα τάσεων, με αποτέλεσμα την εξάλειψη της εξατομίκευσης (Baudrillard 1998: 88). Παρά την θεωρούμενα μηδενιστική αυτή τοποθέτηση περί εξάλειψης της ατομικότητας, σε έναν βαθμό επαληθεύεται, αφού η ίδια αυτή προσπάθεια να εκφραστεί η «διαφορετικότητα» πλαισιώνεται από το τι ορίζεται ως διαφορετικό από τα μέσα και την πολιτιστική βιομηχανία. Εν τέλει, οι υποκειμενικότητες μετουσιώνονται σε συγκλίνουσες συμπεριφορές και αντιλήψεις συγκροτώντας στερεοτυπικά διαμορφωμένες κοινωνικές ομάδες που υποστυλώνουν μια *πειθαρχημένη* κοινωνία. Η πειθαρχηση, εδώ, αναφέρεται σε διαχεόμενες στον κοινωνικό ιστό ενσταλάξεις έξεων, ενσωματώσεις αξιών και παραγωγές υποκειμένων που καθορίζουν επί του

πρακτέου τη διαμόρφωση του ατόμου ως υποκειμένου και της κοινωνίας ως αντικειμένου (Αθανασίου 2004: 12). Οι καταναλωτικές μυθολογίες συνεπάγονται την αλλοίωση των κοινωνικών διαδικασιών και σχέσεων και συνιστούν, εν τέλει, μια διαδικασία ιδεολογικής αναπαραγωγής (Barthes 2007: 227-228).

Οι παγκοσμιοποιημένοι ψηφιακοί πολιτισμοί, έχουν διαμορφώσει ένα εν εξελίξει κοινωνικό και πολιτικό συγκείμενο μέσα στο οποίο επιτελούνται, ανάμεσα σε άλλα, οι σεξουαλικές και οι έμφυλες ταυτότητες. Πριν τη γενικευμένη διάχυσή τους, όμως, η προβολή της έμφυλης και σεξουαλικής διαφοράς συνοδευόταν από στιγματισμό και περιθωριοποίηση. Ο χαρακτηρισμός «κουήρ» (queer) αποτελούσε προσβολή και λεκτική επίθεση προς όλα εκείνα τα άτομα που δεν εναρμονίζονταν με τα κοινωνικά καθορισμένα σεξουαλικά πρότυπα, στα οποία και αυτόματα αποδίδονταν η ευθύνη της έκπτωσης των ηθικών αρχών. Οι δυνατότητες της διαδικτυωμένης επικοινωνίας επέτρεψαν την επανασημειωδότηση του όρου ως στοιχείο υπερηφάνειας αλλά και οργής, καθιστώντας τον ασπίδα υπεράσπισης των κοινωνικά και πολιτικά απαξιωμένων. Η έννοια του κουήρ συνδέεται, πλέον, με νέους τρόπους ενασχόλησης με το κοινωνικό και το πολιτικό, και συγχρόνως καθίσταται πολιτικό σημαίνον αλλά και νέα ταυτότητα (Kornak 2015: 18). Το κουήρ που σημαίνει *αλλόκοτο*, προσυπογράφει το δικαίωμα για σεξουαλική ποικιλομορφία και την ανάγκη για απεγκλωβισμό από τα δεσμά των κανονιστικών κοινωνικών προσταγών.

Παρά την «εγγενή» ποικιλομορφία και ρευστότητα που ενέχει ο όρος, όμως, η «αποκλίνουσα σεξουαλική ταυτότητα» αντιπαραβάλλεται με τα υφιστάμενα ετεροσεξουαλικά πρότυπα. Μέσα από το δίπολο κουήρ/ετεροφυλόφιλος αναδύονται οριοθετημένες υποκειμενικότητες. Η προάσπιση των πολιτικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μη ετεροκανονικών, δηλαδή, έχει βασιστεί σε ένα συγκεντρωτικό μοντέλο που συνυφαίνει την πολιτιστική αγορά, μαζί με την κουήρ επιτέλεση και τον καταναλωτισμό, οριοθετώντας με υλικούς όρους την αποκλίνουσα σεξουαλική ταυτότητα.

Υπό το πρίσμα των παραπάνω προβληματισμών, το άρθρο εξετάζει την καταναλωτική μυθολογία που υφάινεται γύρω από την επιτέλεση της κουήρ ταυτότητας στους ψηφιακούς κόσμους, και της εμπορευματοποίησής της από τα ψηφιακά δίκτυα. Βασικό πεδίο μελέτης είναι τα διαδικτυακά παιχνίδια, στα οποία συγκεντρώνεται εμφατικά το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα της σύγχρονης κατανάλωσης στο διαδίκτυο. Παρότι τα «δρώμενα υπερηφάνειας» (pride events) και η χρήση του ουράνιου τόξου στις δημοφιλείς κουλτούρες αποτελούν ενίοτε αμφιλεγόμενες πρακτικές υποστήριξης της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, το άρθρο δεν εστιάζει στις «υποκειμενικές προθέσεις» των όποιων φορέων, αλλά στους τρόπους που

αντικείμενα της δημοφιλούς κουλτούρας γίνονται αντικείμενα εμπορευματοποίησης στα ψηφιακά δίκτυα και δη στα ψηφιακά παιχνίδια.

«Πολύχρωμες» ψηφιακές συναθροίσεις

Με εφελτήριο τους φετινούς εορτασμούς υπερηφάνειας που έλαβαν χώρα παγκοσμίως, αρκετά διαδικτυακά παιχνίδια πολλαπλών παικτών – τουλάχιστον αυτά που υποστηρίζουν τη δημιουργία κοινοτήτων χωρίς αποκλεισμούς – φιλοξένησαν παρελάσεις και άλλες εκδηλώσεις υπερηφάνειας που χαρακτηρίστηκαν από αθρόα συμμετοχή άβαταρ, τα οποία συγκεντρώθηκαν και συμβάδισαν, κυριολεκτικά και ιδεολογικά, σε διάφορα σημεία του παιχνιδιού, κρατώντας σημαίες με ουράνια τόξα και διακηρύσσοντας την αλληλεγγύη τους για ασφαλή έκφραση εντός του παιχνιδιού κόσμου. Οι αναρτήσεις και τα εικονικά στιγμιότυπα με ουράνια τόξα κατέκλυσαν τους ψηφιακούς πολιτισμούς των διαδικτυακών παιχνιδιών, φέρνοντας έναν αέρα αναγέννησης και μια υποψία μετάβασης προς ένα, μέχρι πρότινος, ουτοπικό μέλλον ισότητας συμπερίληψης και αποδοχής.

Οι μυθολογίες που συνοδεύουν τις κυρίαρχες συνδηλώσεις του ουράνιου τόξου το συνδέουν με μεθοριακές καταστάσεις· όπως της μετάβασης από την καταιγίδα στην ηλιοφάνεια, από τη ζωή στο θάνατο, από τον άνδρα στη γυναίκα (και το αντίστροφο), γεγονός που κάνει διακριτή μια διακειμενικότητα μεταξύ της μυθολογίας και της υιοθέτησής του ως σύμβολο της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας: τα κουήρ σώματα χαρακτηρίζονται μεθοριακά. Η μεθοριακότητα, όπως ορίζεται από τον Βίκτορ Τέρνερ (Turner 1969: 95), αναφέρεται στην ενδιάμεση φάση μιας μετάβασης, σε μια περίοδο και μια περιοχή ασάφειας. Περιγράφει μια κατάσταση αποκοπής από την ευρύτερη κοινωνία ή παραμονής στην περιφέρειά της. Ως εκ τούτου, τα άτομα που δεν συμμορφώνονται με το φύλο βιώνουν τη μεθοριακότητα είτε καθώς περνούν από τη μια ταυτότητα φύλου στην άλλη (Dentice & Dietert 2015: 71) είτε γιατί βιώνουν την κοινωνική περιθωριοποίηση.

Η ψηφιακή αναπαράσταση του ουράνιου τόξου στους σύγχρονους τεχνοπολιτισμούς ακολουθεί τις ατομικές και συλλογικές εκδηλώσεις αποδοχής και συμπερίληψης των ατόμων που η σεξουαλική τους ταυτότητα δεν συνάδει με την ετεροκανονικότητα· και συγχρόνως συμβολίζει μια ελπίδα για μετάβαση προς κοινωνίες στις οποίες ο έμφυλος και σεξουαλικός προσανατολισμός δεν θα αποτελεί κριτήριο για την κοινωνική και πολιτική υπόσταση του υποκειμένου. Πράγματι, οι συλλογικές δράσεις στον δημόσιο χώρο αποτελούν διεκδίκηση του δικαιώματος

για ελεύθερη έκφραση της σεξουαλικής ταυτότητας ως μορφή αντίστασης στα «στεγανά» της σύγχρονης πολιτικής ηγεμονίας. Οι παρελάσεις υπερηφάνειας, όπως και τα σύμβολα που συγκροτούν την κουήρ «ισοτοπία», δραματοποιούνται με σκοπό τη διεκδίκηση ενός δημόσιου χώρου αποδοχής και ισονομίας.

Το κοινό των σύγχρονων τεχνοπολιτισμών είναι εξοικειωμένο στα εργαλεία εγγραφής του ψηφιακού εαυτού, τα οποία ευνοούν την κατασκευή μιας ενεργητικής, ευέλικτης και συνεχώς μεταβαλλόμενης ταυτότητας, όπως θα την χαρακτήριζε η Μαίρη Μπούκολτζ (Bucholtz 2002: 532). Αυτό συνεπάγεται ότι τα δίκτυα είναι ένας συγκεκριμένος τύπος μέσων που μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση ενός «συλλογικού ορθολογισμού» μέσα στις κοινωνικές ομάδες. Τα δίκτυα δηλαδή αποτελούν τα νέα κανάλια μέσω των οποίων τα υποκείμενα νοηματοδοτούν τον εαυτό τους και τους άλλους (Lampel & Meyer 2008: 1027). Η δικτύωση μεταξύ ατόμων που μοιράζονται κοινές πεποιθήσεις ή ενδιαφέροντα καλλιεργεί αισθήματα εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας, δυνατότητες για μη θεσμοθετημένες (ακόμα) ανταλλακτικές και συνεργατικές σχέσεις, και αμοιβαίες δεσμεύσεις. Τα μέλη αναπτύσσουν ένα πλέγμα συμπεριφορικών κανόνων εξαιτίας της συμμετοχής τους σε κοινές κοινωνικές ομάδες, το οποίο διαπλάθει συγχρόνως την κοινωνική τους θέση ως μέλη των δικτύων, και την ατομική τους θέση, ως μετέχοντα σε έναν κόσμο που προσδίδει σημασίες σε μια οικονομία συμβόλων.

Συμμετοχικότητα και (α)ορατότητα

Η σεξουαλική ταυτότητα έχει χρησιμεύσει συχνά ως βάση για αλληλεγγύη και μια κοινή αίσθηση ταύτισης, παρόλο που η ομοερωτική επιθυμία και ο σεξουαλικός προσανατολισμός δεν κατανοούνται πάντα με τον ίδιο τρόπο (Howe 2015: 3). Με αυτοσκοπό την αναζήτηση της κοινότητας και την ενδυνάμωσή τους τόσο στο διαδικτυο όσο και στα επιτελεστικά πλαίσια της καθημερινής ζωής, τα άτομα που βρίσκονται στο περιθώριο αγωνίζονται για να σφυρηλατήσουν χώρους αντίστασης και εκπροσώπησης στην παράδοσή μας «εποχή της πληροφορίας» (Hester-Williams 2001). Ο Χέρμαν Γκρέυ (Herman Gray) παρατηρεί ότι οι περιθωριοποιημένες κοινότητες χρησιμοποιούν συχνά παραδόσεις της δημοφιλούς κουλτούρας – μουσική, ενδυμασία και δρώμενα – για να εκφραστούν και να επινοήσουν τρόπους ζωής (Gray 1995: 151). Για τους παίκτες των «μαζικών διαδικτυακών παιχνιδιών ρόλων πολλαπλών παικτών» (massively multiplayer online role-playing game ή MMORPG), η δυνατότητα προσδιορισμού του εαυτού τους με διαφορετικό

τρόπο σε σχέση με την καθημερινή τους προσωπικότητα αντιπροσωπεύει μια επιθυμία να διαρρήξουν τη «δουλεία» των περιστάσεών τους (Rettberg 2008: 23). Ιδιαίτερα τα άτομα που ανήκουν στη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα και αντιμετωπίζουν συχνά την περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό, δύναται να σχεδιάσουν εναλλακτικές αφηγήσεις και εικόνες των εαυτών τους μέσα από προτροπές για τη μιντιακή τους «αυτο-δημιουργία» (Παπαηλία & Πετρίδης 2015).

Ο Στούαρτ Χολ (Stuart Hall) θα πει πως οι δημοφιλείς κουλτούρες δεν είναι παρά «μια μυθική αρένα», «ένα θέατρο δημοφιλών επιθυμιών, ένα θέατρο δημοφιλών φαντασιώσεων [...] όπου ανακαλύπτουμε και παίζουμε με τις ταυτίσεις του εαυτού μας, όπου μας φαντάζονται [και] όπου αντιπροσωπευόμαστε όχι μόνο σε κάποιο κοινό, αλλά πρωτίστως στον εαυτό μας» (Hall 1992: 477). Όπως αναφέρει η Λίζα Νακαμούρα (Lisa Nakamura) για τις αναπαραστάσεις των φυλών και των εθνοτικών μειονοτήτων στο διαδίκτυο, οι δημοφιλείς κουλτούρες αποτελούν ένα επικοινωνιακό πεδίο, όπου περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες συναντούν δημιουργικούς φορείς που τους ομοιάζουν. Οι διαδικτυακοί τόποι προσκαλούν τη συμμετοχή των χρηστών, παρέχοντας τους μια διαδικτυακή «όαση» ή «καταφύγιο» (Nakamura 2008: 182-183) που καθιστά δυνατό τον διαμοιρασμό τεχνογνωσίας για όσα τους αφορούν και τη συμμετοχή σε έναν κοινό χώρο. Η συμμετοχική κουλτούρα επιτρέπει την ελεύθερη έκφραση και κυκλοφορία της δημιουργικής εργασίας (Jenkins 2006: 3): καταρρίπτει την αποκλειστικότητα του καλλιτεχνικού έργου· και καθιστά τους χρήστες συμμετόχους στον σχεδιασμό και τη διαμόρφωση του ψηφιακού κόσμου μέσα από μια διαδικτυακή διαδικασία ανάδρασης. Σίγουρα, η ισότητα είναι διακύβευμα εδώ, αφού οι εταιρείες εξακολουθούν να έχουν μεγάλη ισχύ και, αντίστοιχα, οι καταναλωτές/ώτριες έχουν διαφορετικές δυνατότητες συμμετοχής (Jenkins 2006: 3). Το μείζον ζήτημα είναι ότι ενθαρρύνεται μια σύνθετη ψηφιακή κουλτούρα ανατροφοδότησης όπου από τη μία πλευρά οι παραγωγοί αναθέτουν σκόπιμα δημιουργική εργασία σε άλλους, οι οποίοι οικειοποιούνται και ενσωματώνουν τις όποιες εμπορικές ιδέες (Thrift 2005), ενώ από την άλλη, οι σχεδιαστές ωθούνται να παρ-ακολουθήσουν τις τάσεις των καταναλωτών (Miller & Horst 2013: 23-24).

Στις διαδικτυακές κουλτούρες, οι χρήστες αποκτούν διαφορετικά είδη ταυτότητων· και συχνά επιδίδονται σε διαφυλετικές, διαγενεακές και διασεξουαλικές μορφές ταυτότητας (Nakamura 2002). Δεδομένου ότι η σεξουαλικότητα και η ομοφυλοφιλική ταυτότητα διαμορφώνονται σημαντικά από τη δυναμική της εξουσίας, τα κοινωνικά κινήματα που αμφισβητούν τέτοιες δυναμικές συμμετέχουν στην αναπαραγωγή τους (Valocchi 2017: 327). Πράγματι, όπως αναφέρει η Στέφανι Ντούγκκι (Stefanie Duguay), οι selfies από την ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα επιτρέπουν

έναν τύπο ορατότητας για τη δημιουργία κούηρ «αντι-κοινών». Η κωδικοποίηση ετεροκανονικών αξιών όμως, δεν απουσιάζει, αλλά αντίθετα αναδύεται μέσα από τις ρυθμίσεις των φίλτρων, και τους τρόπους επεξεργασίας και λειτουργίας των αλγορίθμων (Duguay 2016).

Τα εργαλεία δημιουργίας ψηφιακού περιεχομένου παρέχουν συγκεκριμένους τρόπους παρουσίασης του εαυτού. Σκοπός είναι η μεγαλύτερη απήχηση και αναγνωσιμότητα από τα διαδικτυακά κοινά, και η προσέλκυση ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα. Η αισθητική του περιβάλλοντος, το φόντο, τα εικονικά αντικείμενα, όλα παράγουν αφηγήσεις στον ορίζοντα που υπαγορεύουν οι πλατφόρμες επηρεάζοντας την παρουσία και παρουσίαση των χρηστών. Παρόμοια, η αυτοπαρουσίαση των υποκειμένων σε εφαρμογές αναζήτησης συντροφικότητας, όπως το «Grindr» και το «Scruff», στοιχειοθετείται από χαρακτηριστικά που συνάδουν με την προπαρασκευασμένη και αναμενόμενη εικόνα της κούηρ επιτέλεσης. Ένας γκέι άντρας, για παράδειγμα, θα κατασκευάσει το προφίλ του δίνοντας έμφαση σε χαρακτηριστικά και φωτογραφίες που θα τον καταστήσουν αρεστό. Σε άτυπη συζήτηση με χρήστες της εφαρμογής «Grindr», συμμετείχα σε ανταλλαγή «έξυπνων» πληροφοριών που καθοδηγούσαν άλλα λιγότερο δημοφιλή μέλη, να γίνουν πιο ελκυστικά. Τέτοιες διαμοιραζόμενες κατευθυντήριες οδηγίες καταδηλώνουν την ενσωμάτωση ετεροκανονικών αξιών στη «μη ετεροκανονική» σεξουαλική επιτέλεση. Πραγματικά, η στερεοτυπική εικόνα ενός ελκυστικού γκέι άντρα συγκροτείται από ένα γυμνασμένο σώμα, λευκό δέρμα, αρρενωπό πρόσωπο, μοντέρνο και προσεγγμένο ντύσιμο και, ταυτόχρονα, με την αυτοπεποίθηση που θα πρέπει να εικονίζεται στις φωτογραφίες που κοινοποιεί, και την απερίφραστη και απελευθερωμένη εκδήλωση του ενδιαφέροντος του για σεξ. Μια εξίσου ενδιαφέρουσα παρατήρηση αφορά το «status». Οι χρήστες που δηλώνουν τη διάθεσή τους για δημιουργία σχέσης φαίνεται να είναι περισσότερο δημοφιλείς, παρά το γεγονός ότι ο ρομαντισμός δεν είναι ο πραγματικός σκοπός. Εδώ, η επιθυμία για «δημιουργία σχέσης» χρησιμοποιείται επικουρικά και καταχρηστικά, ανακαλώντας τη σεξουαλική πράξη ως συμφυή της «σταθερής σχέσης», και όχι ως μια εφήμερη, κοινωνικά κατακριτέα εκδήλωση της ερωτικής επιθυμίας.

Μολονότι η αναμετάδοση και η κοινοποίηση εικονικών στιγμιότυπων της in-game παρέλασης υπερηφάνειας επικροτεί και εξυμνεί την ενεργή και δυναμική αντίσταση της κούηρ κοινότητας στην αορατότητα και την περιθωριοποίηση, η νεοφιλελεύθερη ψηφιακή οικονομία ισχυροποιεί τις δομές εξουσίας που επιβάλλουν τα μοντέλα κατηγοριοποίησης στα άτομα με «μη-δυναμική» σεξουαλική ταυτότητα. Άλλωστε, ο καπιταλισμός ανέκαθεν εκμεταλλεύεται τις κοινωνικές διαφορές βραχυπρόθεσμα, και τις οξύνει μακροπρόθεσμα (Brown 2005: 9). Κατά τη

διάρκεια του ψυχρού πολέμου, για παράδειγμα, η αύξηση της κατανάλωσης στηρίχθηκε στη δημιουργία νέων αναγκών μέσω της επιδεικτικής αναπαραγωγής της αντίθεσης Δύσης και Σοβιετικής Ένωσης. Ακριβώς η ίδια καπιταλιστική πρακτική ενθαρρύνει την παραγωγή μιας (εμπορεύσιμης) μη ετεροκανονικής ταυτότητας, η οποία τελικά αναπλάθεται σύμφωνα με τα ηγεμονικά πρότυπα. Μέσω της κατανάλωσης εμπορευμάτων που πραγματοποιούν την αξία της διαφοράς, τα άτομα αντιμάχονται τα αισθήματα της αποξένωσής τους· στον βαθμό τουλάχιστον που η απόκτησή τους θα διευκολύνει τις κοινωνικές σχέσεις (Miller 2008: 286).

Η ανταλλακτική συσχέτιση του κουήρνες (queerness) με τρόπους επιτέλεσής του, υποθάλλπει την εμπορευματοποίηση και αναπαραγωγή μιας νόρμας που αφορά το «πώς να γίνεσαι κουήρ». Οι «κοινωνικές μηχανικές» (Κυριακόπουλος 2020: 74-75) της ψηφιακής παρουσίας είναι εγγενώς συντηρητικές και χρησιμεύουν στην επιβολή κανονιστικών τρόπων έκφρασης φύλου στα κουήρ άτομα (Conrad 2009). Παρότι οι διαδικτυακοί χώροι της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας επιτρέπουν τον πειραματισμό με την ταυτότητα, ταυτόχρονα καθίστανται «ένα πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου μαθαίνουμε πώς να είμαστε κουήρ μέσω της εμβάπτισης και της συμμετοχής σε μια σεξουαλικά-συγκεκριμένη υποκοουλτούρα» (Bryson 2004 : 249).

Αλγοριθμικό κανονιστικό μανιφέστο

Το καθεστώς της σύγχρονης ψηφιακής επιτήρησης επιτρέπει την αλγοριθμική καταγραφή των δεδομένων κάνοντας διαθέσιμη τη μαζική αποτύπωση πεποιθήσεων και συμπεριφορών και τη δημιουργία ενός καθεστώτος συνεχούς και ριζωματικής κατηγοριοποίησης. Τα ατομικά δεδομένα συγκεντρώνονται και δημιουργούν ενοποιημένες «προσωπογραφίες», οι οποίες συγκροτούνται από τη σύνδεση χωριστών στοιχείων μέσω μιας αυθαίρετης σύμβασης που έχει οριστεί στο πρόγραμμα καταγραφής (Cheney-Lippold 2011: 169). Η στατιστική συσχέτιση των συμπεριφορών ως προς το φύλο, τη φυλή και τη σεξουαλική προτίμηση, έτσι, αναπαράγει τις κυρίαρχες στερεοτυπικές αντιλήψεις, οι οποίες αποτυπώνονται σύμφωνα με την ψηφιακή συμπεριφορά των χρηστών. Κατόπιν, τα πρότυπα κατάταξης που διαμορφώνονται στις βάσεις δεδομένων αναπαράγονται και διαχέονται μέσω των ποικίλων διαδικτυακών καναλιών – όπως οι μηχανές αναζήτησης και οι στοχευμένες διαφημίσεις – ανατροφοδοτώντας καταναλωτικά μοτίβα που συνδέονται με ήδη προσδιορισμένες κατηγορικές συμπεριφορές (ό.π.: 170). Με την

ψηφιακή ονομαστικοποίηση (nominalization), η δυνατότητα του υποκειμένου να κινείται στο περιθώριο μεταξύ σταθερών κατηγοριών εξαλείφεται, και η δημιουργία ενδιάμεσων χώρων έκφρασης του «κουήρ», το οποίο εξ' ορισμού χαρακτηρίζεται από ένα ανοιχτό πλέγμα δυνατοτήτων, κενών και επικαλύψεων ακυρώνεται (Sedgwick 1993: 8). Οι ψηφιακοί χώροι λειτουργούν ως ένας ακόμη μηχανισμός καταπίεσης, και δεν θα αποτελέσουν χώρους χειραφέτησης όσο «[δεν] απέχουμε από την απόδοση χαρακτηριστικών, [δεν] απέχουμε από το σύστημα βιοπολιτικής πρόβλεψης, [δεν] απέχουμε από το στοίβαγμα και την επισήμανση των σωμάτων» (Galloway 2012: 140).

Η ριζοσπαστική εκδοχή του κουήρ χειραγωγείται μέσω της ψηφιακής επιμέλειας και του διαμοιρασμού δεδομένων. Η ψηφιακή κοινωνικότητα χαρακτηρίζεται από ασυνέχεια μεταξύ της αυτοαντίληψης του υποκειμένου και της αποτύπωσης της ψηφιακής του συμπεριφοράς (Schram 2019: 609). Η κυκλοφορία παραστάσεων που αφορούν την αίσθηση του εαυτού, κάνει δυνατό τον συντονισμό των μαζών σε κανονιστικές ηθικές αρχές και κοινά συναισθήματα (Κυριακόπουλος 2020: 84). Για παράδειγμα, τα «like» σε δημοσιεύσεις στα κοινωνικά δίκτυα και τα «follow» σε συγκεκριμένα προφίλ, *εντοπίζουν* τη σεξουαλική υποκειμενική θέση του χρήστη, ετεροκανονικού και μη. Η ευφυΐα των αλγόριθμων έγκειται στη δυνατότητά τους να χαρτογραφούν τις «κινήσεις» μας μέσα από κάθε μας κλικ, μέσα από κάθε αναζήτηση, κάθε like και κάθε share (Πετρίδης 2020: 128). Η καταγραφή του σεξουαλικού προσανατολισμού διαμορφώνει ένα εξατομικευμένο προφίλ που ανακατευθύνει την πρόσβαση του χρήστη σε συγκεκριμένες πληροφορίες, καταστρατηγώντας την ελευθερία της ευέλικτης σεξουαλικής επιθυμίας και αυτοπροσδιορισμού.

Η εμπορευματοποίηση και η εμπορική βιωσιμότητα των ιστότοπων περιορίζει την κατασκευή της κουήρ ταυτότητας στο διαδίκτυο (O'Riordan 2005: 31)· όμως διασφαλίζει την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων μυθευμάτων να διαπλάθουν τη σύγχρονη σεξουαλική ταυτότητα. Αναλυτικότερα, τα διαδικτυακά παιχνίδια απευθύνονται σε ένα υπερεθνικό κοινό προερχόμενο από διάφορα πολιτισμικά και κοινωνικά περιβάλλοντα. Το μάρκετινγκ των εταιρειών παραγωγής παιχνιδιών στηρίζεται σε αρχές που αφορούν την προώθηση και την απήχυσή τους σε μαζικά κοινά, μεταξύ των οποίων υπάρχουν πληθυσμοί που νοηματοδοτούν τη μη ετεροκανονική επιτέλεση με βάση διαφορετικές πολιτικές και ιδεολογικές ορίζουσες. Δεν θεωρείται διόλου τυχαία η μέχρι πρότινος απουσία «ανοιχτών» κουήρ εκδηλώσεων στα διαδικτυακά παιχνίδια αν ληφθεί υπόψη ότι οι ομοφυλοφιλικές σχέσεις και οι τρανς ταυτότητες αποτελούν ποινικό αδίκημα σε ορισμένες χώρες. Υπό την σκέπη της δημοτικότητας και της εμπορικής επιτυχίας των βιντεοπαιχνιδιών,

οι εταιρείες παραγωγής προβάλλουν στρατηγικές αποδοχής της μη ετεροκανονικής σεξουαλικής έκφρασης με τη δημιουργία κουήρ χαρακτήρων, με την προϋπόθεση ότι η υποκειμενική θέση των παικτών περιορίζεται στα στεγανά μιας κοινότητας ομοϊδεατών και δεν χαρακτηρίζει το σύνολο του παιχνιδιού περιβάλλοντος.

Ενώ το παιχνιδικό περιβάλλον φαντασίας έχει τη δυνατότητα να είναι κουήρ ή ακόμα και να αποφύγει οποιαδήποτε ταυτοτική κατάτμηση, οι δημιουργοί των παιχνιδιών επιτρέπουν τη δημιουργία πλασματικών ψηφιακών σωμάτων χρησιμοποιώντας πλαίσιο ετεροκανονικότητας και ομοφοβικές ρυθμίσεις (Pulos 2013: 79). Συγκεκριμένα, η εξατομίκευση των άβαταρ στηρίζεται στην επιλογή χαρακτηριστικών που είναι αλγοριθμικά προκαθορισμένα και στηρίζονται σε έμφυλα στερεότυπα. Παρατηρείται, έτσι, ότι τα αρσενικά άβαταρ αναπαράγουν το πρότυπο της υπεραρρενωπότητας ενώ τα θηλυκά άβαταρ φέρουν υπερσεξουαλικά χαρακτηριστικά. Οι κουήρ παίκτες παρασύρονται από την ιδεολογικά φορτισμένη κατασκευή του παιχνιδιού και τις περιορισμένες επιλογές που προσφέρονται, ενσωματώνοντας τις επιβεβλημένες πρακτικές αναπαράστασης ακόμη και σε άβαταρ που φέρουν χαρακτηριστικά της δικής τους θέσης.

Αυτό δεν συνεπάγεται την άρνηση της κουήρ αναπαράστασης, αλλά την εναρμόνισή της με τις επιταγές της δυικής κατηγοριοποίησης. Ορισμένα διαδικτυακά παιχνίδια, όπως το «Temtem», απορρίπτουν τη δημιουργία άβαταρ σύμφωνα με δυικά στοιχεία· δηλαδή δεν διατίθεται η επιλογή αρσενικού ή θηλυκού άβαταρ παρά μόνο ο καθορισμός ενός αρσενικού ή θηλυκού σωματότυπου, ενώ η ενδυμασία, τα μαλλιά, και άλλα αναπαραστατικά χαρακτηριστικά είναι διαθέσιμα ανεξάρτητα από την επιλογή του σωματότυπου. Οι προτεινόμενοι σωματότυποι προβάλλουν έμφυλα χαρακτηριστικά. Ο θηλυκός σωματότυπος φοράει στηθόδεσμο ανακαλώντας κυρίαρχα πατριαρχικά πρότυπα θηλυκότητας. Οι κουήρ χαρακτήρες των παιχνιδιών, είτε καθοδηγούνται από τους παίκτες (playable characters ή PCs) είτε όχι (non-player characters ή NPCs), ακολουθούν τις κανονιστικές συμβάσεις και υποτάσσονται σε μια τάση ομοκανονικότητας. Δηλαδή, εμπερικλείουν την αναγνώριση της διαφορετικότητας, όμως στιγματισμένης από συστημικές υπαγορεύσεις. Υπάρχει μια δυσαναλογία στην αναπαράσταση τρανς ή ιντερσέξ χαρακτήρων, με τους ομοφυλόφιλους και τους αμφιφυλόφιλους χαρακτήρες να εμφανίζονται συχνότερα στα παιχνίδια, και με τις κουήρ αφηγήσεις να αναδεικνύουν πτυχές της κουήρ επιτέλεσης – όπως είναι οι ομοφυλοφιλικές μονογαμικές σχέσεις που αναπαράγουν το ρομαντικό πρότυπο της ετεροκανονικότητας, κανονικοποιώντας έτσι το «μη κανονιστικό».

Το παράδοξο είναι ότι υπάρχει βαθιά η πεποίθηση μιας δημοκρατικής αντιπροσώπευσης χάρη στη χρήση των τεχνολογικών μέσων, τα οποία επιτρέπουν και προτρέπουν τη μαζική πολιτική συμμετοχικότητα, διαρρηγνύοντας δήθεν το μονοπώλιο της μονομερούς άσκησης πολιτικής από τους έχοντες την ιδιοκτησία και τη διαχείριση των μέσων. Κατά μία έννοια, δηλαδή, εσωτερικεύεται μια από τις θετικές εκφάνσεις της συμμετοχικότητας χωρίς, όμως, η επιτέλεσή της να υπερφαλαγγίζει τη δυνητική εμπορευματοποίηση των αξιών και των ταυτοτήτων. Ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός του 21ου αιώνα έχει δημιουργήσει ένα ταξικό κλάσμα χρηματοοικονομικού και ψηφιακού κεφαλαίου που επενδύει τεράστιους οικονομικούς πόρους στην οικοδόμηση πολιτιστικών φορέων (Valocchi 2017: 316), οι οποίοι με έμφαση στην πολιτισμική ομοιότητα και τα ίσα δικαιώματα διαμορφώνουν μια εξευγενισμένη «μετα-γκέι» ταυτότητα (Ghaziani 2011: 99-100). Η φαντασίωση ότι ο καπιταλισμός δεν εμπλέκεται στη διαιώνιση των συστημικών ανισοτήτων ενθαρρύνει την «ορατή» κατανάλωση ως απόδειξη της ομοφυλικής ταυτότητας. Η διαμόρφωση οικονομικών ανισοτήτων εντός της ομοφυλοφιλικής κοινότητας (Valocchi 2017: 316), καθίσταται φυσική απόρροια της λειτουργίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ταυτοτήτων, υποδαυλίζοντας, κατά επέκταση, την προσπάθεια για ισσοπολιτεία. Ο Τζον Ντ'Εμίλιο (John D'Emilio) αναφέρει πως:

Από τη μία πλευρά, ο καπιταλισμός εξασθενεί συνεχώς τα υλικά θεμέλια της οικογενειακής ζωής, καθιστώντας δυνατή τη ζωή των ατόμων εκτός οικογένειας και την ανάπτυξη μιας λεσβιακής και γκέι ταυτότητας. Από την άλλη, πρέπει να ωθεί άντρες και γυναίκες σε οικογένειες, τουλάχιστον τόσο ώστε να αναπαράγει την επόμενη γενιά εργαζομένων. Η ανάδειξη της οικογένειας σε ιδεολογική υπεροχή εγγυάται ότι η καπιταλιστική κοινωνία θα αναπαράγει όχι μόνο παιδιά, αλλά και τον ετεροσεξισμό και την ομοφοβία (D'Emilio 1983: 474).

Παρότι αναγνωρίζονται τα δικαιώματα της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας, οι πρακτικές των μελών της που θεωρούνται κοινωνικά αποδεκτές είναι προκαθορισμένες. Αναγνωρίζεται η σεξουαλική τους επιθυμία, ναι, αλλά όχι το δικαίωμά τους στην εξωσωματική γονιμοποίηση· επιτρέπεται ο γάμος, αλλά όχι η υιοθεσία παιδιών. Η αναπαραγωγή, λοιπόν, παρουσιάζεται συνυφασμένη με την ετεροσεξουαλική οικογενειακή δομή. Πραγματικά, στα πλαίσια του καπιταλισμού, η αποδοχή της «μη-ετεροκανονικότητας» έχει ως τίμημα το «προνόμιο» της τεκνοποίησης.

Κουήρ λουδο-καπιταλισμός και «ροζ ξέπλυμα»

Η διαδραστικότητα, όπως υποστηρίζεται από την τεχνολογία του Web 2.0, δημιούργησε νέες ευκαιρίες στις εταιρείες να αρχειοθετούν, να παρακολουθούν και να ενθαρρύνουν τις ενέργειες των χρηστών για σκοπούς μάρκετινγκ και πωλήσεων (Hong 2013: 985). Η συσχέτιση της παγκοσμιοποίησης με την εμπορευματοποίηση του κυβερνοχώρου, έχει επιτρέψει την ανάπτυξη μιας ευρείας βάσης λιγότερο καταρτισμένων χρηστών, οι οποίοι συγκροτούν ένα εργατικό δυναμικό, προσανατολισμένο προς μια ολοένα και πιο φρενήρη κατανάλωση (εμπορευματοποιημένου) ελεύθερου χρόνου (Hester-Williams 2001). Οι χρήστες ενθαρρύνονται να παράγουν το δικό τους ψηφιακό κεφάλαιο που παραχωρούν δωρεάν σε μια μικρή τεχνολογική ελίτ, η οποία καθορίζει την κινητικότητα και τη διανομή του (ό.π.). Η στρατευμένη πληροφόρηση σε συνδυασμό με την άνιση πρόσβαση στο διαδίκτυο, δημιουργούν έναν πολύ συγκεκριμένο ορίζοντα για την επιτέλεση των ταυτοτήτων, ο οποίος διευρύνει και επιταχύνει τον νεοφιλελευθερισμό.

Στα ψηφιακά παιχνίδια, η προτροπή για μια κουήρ έκφραση συμβαδίζει με την απόκτηση ψηφιακών αντικειμένων από τα ηλεκτρονικά τους καταστήματα, μέσω ψηφιακού χρήματος ή μη. Στα διαδικτυακά παιχνίδια, οι πρακτικές της κουήρ επιτέλεσης συμπεριλαμβάνουν την απόκτηση ή αγορά κουήρ τεχνουργημάτων (π.χ. ψηφιακές σημαίες με ουράνιο τόξο), την χρήση προσωπικών κωδικών εισόδου σε πλατφόρμες που εξασφαλίζουν την πρόσβαση σε ειδικά αντικείμενα, την αποτύπωση και δημοσιοποίηση στιγμιότυπων ως προϋπόθεση για συμμετοχή σε διαγωνισμούς με έπαθλα, την εξαγορασμένη με ψηφιακά χρήματα δυνατότητα αλλαγής φύλου. Η οικονομία αυτή ενθαρρύνει την αμισθί διάθεση χρόνου και εργασίας των παικτών προς όφελος της «επιτυχημένης» κουήρ επιτέλεσης, δημιουργώντας μέσα στην ίδια την κοινότητα ταξικές και αισθητικές διαφοροποιήσεις. Στους παιχνιδικούς κόσμους, «η αντίληψη για τον εαυτό και τη ζωή [...] όπως αυτά αναπαρίστανται μέσα από το [άβαταρ], γίνεται σε όρους επιλογών που έχουν πάντοτε ένα κόστος [...] η ίδια η ζωή γίνεται αντιληπτή σε οικονομικούς όρους, ως πόρος που μπορεί να μετρηθεί, ποσοτικοποιηθεί και ανταλλαχθεί» (Πετρίδης 2020: 126). Αυτή είναι η τακτική του «ροζ ξέπλυματος» (pinkwashing). Δηλαδή, μια σχεδόν υποκριτική υποστήριξη της κουήρ κοινότητας από εταιρείες παραγωγής διαδικτυακών παιχνιδιών, με σκοπό το κέρδος και την αναγνωρισιμότητα.

Έχοντας υπόψη την εθνογραφική έρευνα του Κλίφορντ Γκέρτζ (Clifford Geertz) για τις κοκορομαχίες στο Μπαλί, διαπιστώσουμε μια σύνδεση μεταξύ στοιχηματισμού και της «επένδυσης» σε αντικείμενα που καθιστούν τα υποκείμενα «κουήρ». Όπως ο ίδιος αναφέρει:

Επί της ουσίας, κανενός το στάτους δεν αλλάζει από το αποτέλεσμα μιας κορομαχίας· παρά μόνο επιβεβαιώνεται ή θίγεται, και αυτό προσωρινά. [...] Αυτό συμβαίνει επειδή στα υψηλότερα επίπεδα στοιχηματισμού, η οριακή αντιχρησιμότητα (marginal disutility) της απώλειας είναι τόσο μεγάλη ώστε το να εμπλέκεσαι σε ένα τέτοιο στοιχείο σημαίνει να θέτεις, υπαινικτικά και μεταφορικά μέσα από το μέσο του πετεινού, τον δημόσιο εαυτό σου σε κίνδυνο (Geertz 1973: 433-434).

Για τον Γκέρτζ, αυτό που διακυβεύεται δεν είναι το υλικό κέρδος, αλλά η εκτίμηση, η τιμή, η αξιοπρέπεια, ο σεβασμός – ή αλλιώς, το στάτους. Παρόλο που η αποφυγή της κατηγορικής ταύτισης – απαραίτητο μέρος της διαθεματικής κουήρ ταυτότητας που δείχνει ότι αναγνωρίζει τους εγγενείς κινδύνους της κατηγοριοποίησης – απαιτεί την αποφυγή απόδοσης τίτλων και τη «μετατροπή» των υποκειμένων σε αντικείμενα επιστημονικού, νομικού ή πολιτικού ελέγχου (Schram 2019: 607), η απαξίωση των ταυτοτικών πρακτικών και της πολιτικής χειραγώγησης της κουήρ ατομικής και συλλογικής ταυτότητας φαντάζει παράτολμη, μα αναμφίβολα εφικτή.

Κομβικός παράγοντας για την κατανόηση του λουδο-καπιταλισμού είναι η διάκριση μεταξύ των «παικτών» και των εταιρειών· δηλαδή η διάκριση μεταξύ όσων δρουν σε ένα λουδικό περιβάλλον και σε αυτούς που το σχεδιάζουν (Malaby 2009: 216). Η «αποταύτιση», με όρους του Χοσέ Μουνιόθ (Jose Muñoz), δηλαδή «να εργάζεσαι επί και ενάντια στην κυρίαρχη ιδεολογία [...] να προσπαθείς να αλλάξεις μια πολιτισμική λογική εκ των έσω [...] ενώ ταυτόχρονα εκτιμάς τη σημασία των τοπικών και καθημερινών αγώνων αντίστασης», εξυπηρετεί στην αποδόμηση των παιχνιδικών κόσμων (Muñoz 1999: 11-12). Επιτρέπει την απογύμνωση τους από τις έμφυλες οριοθετήσεις που επιβάλλουν τα εξουσιαστικά δίκτυα, και την επανασύσταση τους ως τόπους συμπερίληψης και ελεύθερης κουήρ επιτέλεσης. Όπως προτείνει η Γουέντι Μπράουν (Wendy Brown), η ανάκαμψη μπορεί να επέλθει μόνο εφόσον «η δικαιοσύνη θα επικεντρωνόταν όχι στη μεγιστοποίηση του ατομικού πλούτου ή των δικαιωμάτων, αλλά στην ανάπτυξη και ενίσχυση της ικανότητας των πολιτών να μοιράζονται την εξουσία και, έτσι, να κυβερνούν τους εαυτούς τους συλλογικά» (Brown 2005: 59). Οπότε, «το να παραμένουμε κριτικά κουήρ μπορεί να μας βοηθήσει να παραμείνουμε συντονισμένοι/ες με τη διασταύρωση των ταυτοτήτων μας και την επισφάλεια μας, όσον αφορά την ιδιότητα του πολίτη, την κίνηση, την εργασία και τις βασικές ελευθερίες» (Papanikolaou 2018: 59).

Αντί επιλόγου

Η ανάπτυξη των τεχνοκοινωνικών δικτύων επέφερε μια «οβιδιακή μεταμόρφωση» στην επιτέλεση της σεξουαλικής ταυτότητας. Η αρχική φαντασίωση για τη διεκδίκηση δημόσιου χώρου μέσα στα διαδικτυακά παιχνίδια και τη δημιουργία προϋποθέσεων για τη σύσταση μιας κοινωνίας ίσων δικαιωμάτων, κηλιδώθηκε από τη διείσδυση πρακτικών του τεχνολογικά προσαρμοσμένου καπιταλισμού. Ιδιαίτερα η αλγοριθμική καταγραφή των προσωπικών δεδομένων και της ανθρώπινης εμπειρίας, θεσμοθετεί τη συγκέντρωση συμπεριφορικών δεδομένων και ενδυναμώνει την χειραγώγηση της πληροφορίας και τον κατακερματισμό της γνώσης, οδηγώντας σε έναν ολοένα και πιο λεπτό έλεγχο της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Ο συγκερασμός των στερεοτυπικών αντιλήψεων και η ανάγκη συμπερίληψης των κουήρ ατόμων λόγω επισφάλειας, επαναχαράσσουν τα όρια της σεξουαλικής και έμφυλης κατηγοριοποίησης. Η έκφραση της διαφορετικότητας αποκτά εμπορευματική αξία, όχι διαμέσου της υλικής της διάστασης αλλά μέσω των συνδηλώσεων που διαμορφώνουν συμβολικά έναν συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Όσο πιο επιτακτική κρίνεται η ανάγκη της αποδοχής και του «ανήκειν» των κουήρ παικτών που «γεύονται» την κοινωνική απαξίωση, τόσο περισσότερο θα εμπορευματοποιείται η κουήρ έκφραση στους ψηφιακούς πολιτισμούς και όχι μόνο. Ο καπιταλισμός κινείται πλέον τόσο γρήγορα που δεν υπάρχει χρόνος για αναστοχασμό και αξιολόγηση και, το πιο σημαντικό, για έλεγχο των τρόπων της αναπαραγωγής του (Rose 1994). Η ραγδαία μετάβαση στην ψηφιοποίηση των δεδομένων και η συσσώρευσή τους σε βάσεις δεδομένων, επιτρέπουν την περαιτέρω συγκέντρωση εξουσίας. Η διαμεσολαβημένη αναπαραστάση όπως πραγματώνεται ψηφιακά, απομακρύνει την κριτική συμμετοχή ακριβώς επειδή διακυβερνάται από τις λειτουργίες των μηχανών αναζήτησης και των αλγοριθμικών συστημάτων (Becker & Stalder 2009).

Δεδομένου ότι οι ιδιότητες των ψηφιακών μέσων επιτρέπουν την ανάπτυξη νέων πτυχών του καθημερινού και των ανθρώπινων σχέσεων (Pink et al 2016: 10), η βαθύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα ηγεμονικά δίκτυα επισκιάζουν και ιδιοποιούνται τις κουήρ διεκδικήσεις συμβάλλει στην προστασία των δικαιωμάτων του έμφυλου αυτοπροσδιορισμού, της κοινωνικής και πολιτικής χειραφέτησης, και της ισότητας και αυτοδιάθεσης του σώματος. Η σύσταση «αντιδημοσίων» εκδηλώσεων στη δημόσια σφαίρα των διαδικτυακών παιχνιδιών μέσα από εναλλακτικές μορφές καλλιτεχνικής δημιουργίας και συλλογικών αποταυτίσεων,

μπορεί να προάγει μορφές έκφρασης απομακρυσμένες από την ομοκανονικότητα, και να συμβάλλει στην απο-αποικιοποίηση των ανθρώπινων αξιών.

Η σύμπραξη του κουήρ ακτιβισμού με τους/τις ερευνητές/ήτριες των Σπουδών Φύλου μπορεί να σταθεί απέναντι από τους μύθους που υφαίνονται οι πολιτιστικές βιομηχανίες και τα μέσα, και να προωθήσει μια κριτική ματιά των ψηφιακών μέσων μέσα από την αμεσότητα, τον διάλογο και την καλλιέργεια ενσυναίσθησης στις ψηφιακές, και όχι μόνο, κοινότητες. Και παρότι δεν υπάρχει άμεσος δρόμος από την «πνευματική επίγνωση στην πολιτική δράση» (Ranciere 2009: 75), η αποκαθήλωση του μύθου της αδιαμεσολάβητης επικοινωνίας, συμβάλλει στην αποκρυστάλλωση των «τοξικών» παρενεργειών που υποθάλπονται από την υποτιθέμενη «αρωγή» που προσφέρουν τα τεχνοκοινωνικά δίκτυα στα κουήρ άτομα.

Όπως προτείνει ο Έντμοντ Τσάνγκ (Edmond Chang), το κουήρ παιχνίδι δεν πρέπει να υποτάσσεται «σε κανονιστικές ιδεολογίες όπως ο ανταγωνισμός, η εκμετάλλευση, ο αποικισμός, η ταχύτητα, η βία, ο σκληρός ατομικισμός, η άνοδος του επιπέδου και οι πολιτείες νίκης» (Chang 2017: 19). Το κουήρ πρέπει να ενσωματωθεί σε όλες τις πτυχές των παιχνιδιών, και η αναπαράσταση του να προάγει την ουσιαστική συμπερίληψη και την αποδρομή από την ομοφοβική και τρανσφοβική αφηγηματική δομή.

Αποκομμένη από μύθους, η έννοια του κουήρ ενσαρκώνει την ανάγκη για ρητή ελευθερία στη σεξουαλική έκφραση και την έμφυλη διαφορετικότητα. Ως μια απελευθερωτική «αποτυχία του φύλου» (Halberstam 2011: 3), διαρρηγγύνει τα στεγανά της επιβαλλόμενης πειθαρχημένης συμπεριφοράς και μας βοηθά να δραπέτεύσουμε από τους ετεροτυπικούς δείκτες του καπιταλισμού και του καθιερωμένου ετερο-αναπαραγωγικού του ορίζοντα μέλλοντος.

Σημειώσεις

1. Ο Σάιλοκ (Shylock) είναι ο φανταστικός χαρακτήρας της τραγωδίας του Σαίξπηρ, *Ο έμπορος της Βενετίας*. Ο όρος χρησιμοποιείται μετωνυμικά για να χαρακτηρίσει τη φιλαργυρία και την τοκογλυφία.

2. Shylock is the fictional character of Shakespeare's tragedy, *The Merchant of Venice*. The term is used metonymically to describe avarice and usury.

Αναφορές

- Αθανασίου, Αθηνά. 2004. *Γυναίκες και Φύλα: Ανθρωπολογικές και Ιστορικές Προσεγγίσεις. Η Μελέτη του Φύλου ως Αναλυτικού Εργαλείου στο Χώρο της Υγείας*. <http://www1.aegean.gr/gender-postgraduate/Documents/%CE%9C%CE%B5%CE%BB%CE%AD%CF%84%CE%B7%20%CE%91%CE%B8%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%BF%CF%85.pdf>.
- Barthes, Roland. 2007. *Μυθολογίες*. Αθήνα: Κέδρος.
- Baudrillard, Jean. 1998. *The Consumer Society: Myths and Structures*. Λονδίνο: Sage Publications Ltd.
- Becker, Konrad, and Felix Stalder. 2009. «Introduction». Στο *Deep Search: The Politics of Search Beyond Google*. Μόναχο: Studienverlag & Transaction.
- Bryson, Mary. 2004. «When Jill Jacks In: Queer Women and the Net». *Feminist Media Studies* 4(3): 239-54.
- Brown, Wendy. 2005. *Edgework: Critical Essays on Knowledge and Politics*. Οξφόρδη: Princeton University Press.
- Bucholtz, Mary. 2002. «Youth and Cultural Practice». *Annual Review of Anthropology* 31: 525-552.
- Castronova, Edward. 2005. *Synthetic Worlds: The Business and Culture of Online Games*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Chang, Edmond. 2017. «Queergaming». Στο *Queer Game Studies*, 15-23. Μινεάπολη: University of Minnesota Press.
- Cheney-Lippold, John. 2011. «A New Algorithmic Identity: Soft Biopolitics and the Modulation of Control». *Theory, Culture & Society* 28(6): 164-181.
- Conrad, Kathryn. 2009. «Nothing to Hide ... Nothing to Fear: Discriminatory Surveillance and Queer Visibility in Great Britain and Northern Ireland». Στο *Ashgate Research Companion to Queer Theory*, 329-346. Φάρναμ: Ashgate Publishing Ltd.
- Dentice, Dianne, and Michelle Dietert. 2015. «Liminal Spaces and the Transgender Experience». *Theory in Action* 8: 69-96.
- D'Emilio, John. 2002. «Capitalism and gay identity». Στο *Culture, Society and Sexuality: A Reader*, 239-247. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge.
- Duguay, Stefanie. 2016. «Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, and Queer Visibility Through Selfies: Comparing Platform Mediators Across Ruby Rose's Instagram and Vine presence». *Social Media and Society* 2(2): 1-10.
- Galloway, R. Alexander. 2012. *The Interface Effect*. Κείμεπτριτζ και Μάλντεν: Polity Press.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*, 412-53. Νέα Υόρκη: Basic Books.
- Chaziani, Amin. 2011. «Post-Gay Collective Identity Construction». *Social Problems* 58(1): 99-125.
- Gray, Herman. 1995. *Watching Race: Television and the Struggle for "Blackness"*. Μινεάπολη: University of Minnesota Press.
- Hall, Stuart. 1992. «What is this "Black" in Black Popular Culture?». Στο *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, 468-478. Λονδίνο και Νέα Υόρκη: Routledge, 1996.
- Halberstam, Jack. 2011. *The Queer Art of Failure*. Ντέρχαμ: Duke University Press.
- Hester-Williams, Kay. 2001. «The Reification of Race in Cyberspace: African American Expressive Culture, FUBU and a Search for Beloved Community on the Net». *Mots Pluriels* 19. <http://motspluriels.arts.uwa.edu.au/MP1901khw.html>.
- Hong, Renyi. 2013. «Game Modding, Prosumerism and Neoliberal Labor Practices». *International Journal of Communication* 7: 984-1002.
- Howe, Cymene. 2015. «Queer Anthropology». Στο *The International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences, 2nd Edition*, 1-7. Λονδίνο: Elsevier.

- Jenkins, Henry. 2006. *Fans, Bloggers and Gamers: Exploring Participatory Culture*. Νέα Υόρκη: New York University Press.
- Kornak, Jacek. 2015. *Queer as a Political Concept*. Academic Thesis. Ελσίνκι: Department of Philosophy, History, Culture and Art Studies.
- Κυριακόπουλος, Λέανδρος. 2020. «Για την απόσταση της εικόνας στις (ανα)παραστασιακές επιτελέσεις των κοινωνικών μέσων». *Ουτοπία* 133: 63-88.
- Lallas, Dimitris. 2019. «Κατανάλωση, καταναλωτικές πρακτικές και καταναλωτισμός: Ενοιολογήσεις και η αναγκαιότητα της σημασιολογικής οριοθέτησης». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 152: 117-157.
- Lampel, Joseph, and Alan D. Meyer. 2008. «Introduction: Field-configuring events as structuring mechanisms: How conferences, ceremonies, and trade shows constitute new technologies, industries, and markets». *Journal of Management Studies* 45(6): 1025-1035.
- Malaby, Thomas. M. 2009. «Anthropology and play: The contours of playful experience». *New Literary History* 40(1): 205-218.
- Miller, Daniel. 2008. *The Comfort of Things*. Κέιμπριτζ: Polity Press.
- Miller, Daniel, and Heather Horst. 2013. *Digital Anthropology*. Λονδίνο: Bloomsbury Publishing.
- Muñoz, José Esteban. 1999. *Disidentifications. Queers of Color and the Performance of Politics*. Μινεάπολη: Minnesota University Press.
- Nakamura, Lisa. 2002. *Cybertypes: Race, ethnicity, and identity on the Internet*. Νέα Υόρκη: Routledge.
- Nakamura, Lisa. 2008. *Digitizing race: Visual cultures of the Internet*. Μινεάπολη: University of Minnesota Press.
- O'Riordan, Kate. 2005. «From Usenet to Gaydar: A comment on queer online community». *ACM SIG-group Bulletin* 25(2): 28-31.
- Παπαηλία, Πηνελόπη, και Πέτρος Πετρίδης. 2015. *Ψηφιακή Εθνογραφία*. Αθήνα: Κάλλιπος. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/6117>.
- Papanikolaou, Dimitris. 2018. «Critically queer and haunted: Greek identity, criscapes and doing queer history in the present». *Journal of Greek Media & Culture* 4(2): 167-186.
- Πετρίδης, Πέτρος. 2020. «Όταν τα σώματα μιλούν: Συναίσθημα και παραγωγικότητα στην ψηφιακή συνθήκη». *Ουτοπία* 133: 115-138.
- Pink, Sarah, et al. 2016. *Digital Ethnography: Principles and Practice*. Λονδίνο: Sage Publications.
- Rancière, Jacques. 2009. *The Emancipated Spectator*. Λονδίνο: Verso.
- Rettberg, Scott. 2008. «Corporate ideology in *World of Warcraft*». Στο *Digital culture, play, and identity: A World of Warcraft reader*, 19-38. Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη: MIT Press.
- Rose, Tricia. 1994. *Black Noise: Rap Music and Black Culture in Contemporary America*. Κονέκτικατ: Wesleyan University Press.
- Schram, Brian. 2019. Accidental Orientations: Rethinking Queerness in Archival Times. *Surveillance & Society* 17(5): 602-617.
- Sedgwick, E. Kosofsky. 1993. *Tendencies*. Ντέρχαμ: Duke University Press.
- Thrift, Nigel. 2005. *Knowing Capitalism*. Λονδίνο: Sage
- Turner, Victor. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Μπρούνσβικ και Λονδίνο: Aldine Transaction.
- Valocchi, Stephen. 2017. «Capitalisms and Gay Identities». *Social Problems* 64(2): 315-331.

Βγαίνοντας από το Κάστρο των Βαμπίρ¹

Mark Fisherⁱ

Περίληψη

Σε ένα από τα πλέον αγαπητά και μισητά κείμενά του, το «Βγαίνοντας από το Κάστρο των Βαμπίρ», ο Fisher υποστηρίζει ότι, σε μεγάλο βαθμό, ο διαδικτυακός αριστερός βασισμένος-στην-ταυτότητα λόγος, εδραιώνεται σε ένα «κυνήγι μαγισσών», ο οποίος ακινητοποιεί τον παραγωγικό αριστερό λόγο και υπονομεύει την ταξική πολιτική. Το Κάστρο των Βαμπίρ είναι μια έννοια του Fisher για να περιγράψει μια νέα περιοχή, όπου η ταυτότητα γίνεται αποκλειστική, υπερβατική και περιοριστική. Επιδιώκοντας να απονείμει ενοχή όπου μπορεί, να απομονώσει, να αποκλείσει και να «αφορίσει», το Κάστρο των Βαμπίρ ακρωτηριάζει το υποκείμενο εγκαλώντας το να αναπτύξει μια μόνιμη αυτοσυνειδησία, απομονώνοντάς το σε μια λογική σολιψισμού που επίμονα υποστηρίζει ότι δεν μπορούμε να καταλάβουμε ο ένας την άλλη αν δεν ανήκουμε στην ίδια ομάδα ταυτότητας. Ο Fisher τάσσεται υπέρ μιας ανορθωμένης αριστερής αλληλεγγύης με την απομάκρυνση από το φαινόμενο της διαδικτυακής κουλτούρας της διαπόμπευσης, και αντ' αυτού με τον προσανατολισμό της δραστηριότητας στην προσπάθεια για λογοδοσία για την οικονομική μας τάξη, αντί για τα χαρακτηριστικά της ταυτότητας και του πολιτισμού.

Λέξεις κλειδιά: Twitter, πολιτικές ταυτότητας, κουλτούρα ακύρωσης, επικοινωνιακός καπιταλισμός, ταξική πάλη.

i. Βρετανός συγγραφέας και θεωρητικός του πολιτισμού, γνωστός επίσης με το ψευδώνυμο του blog που διατηρούσε k-runk, είχε έδρα στο Τμήμα Οπτικού Πολιτισμού του Goldsmiths, στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου. Αυτοκτόνησε στις 13 Ιανουαρίου 2017 σε ηλικία 48 ετών.

Exiting the Vampire Castle

Mark Fisherⁱⁱ

Abstract

In his most loved and most hated essay, “Exiting the Vampire’s Castle,” Fisher argues that a largely online style of identity-based leftist discourse grounded in “witch-hunting moralism” halts productive leftist discourse and undermines class politics. The Vampire Castle is Fisher’s concept for this new vampiric territory, where identity becomes exclusive, transcendent and restrictive. By seeking to administer guilt at every corner, to isolate, to cordon off and to “excommunicate”, the Vampire Castle cripples the subject with self-consciousness, isolating them by a logic of solipsism which insists that we cannot understand one another unless we belong to the same identity group. Fisher argues in favour of an increased leftist solidarity by departing from the phenomenon of online callout culture and instead orient activity around organization of efforts around the accountability of one’s economic class, rather than around traits in identity and culture.

Keywords: Twitter, identity politics, cancel culture, communicative capitalism, class struggle.

ii. British writer and cultural theorist, also known under his blogging alias k-punk, he was based in the Department of Visual Cultures at Goldsmiths, University of London. He died by suicide on the 13 of January 2017 at the age of 48.

Αυτό το καλοκαίρι σκέφτηκα σοβαρά να σταματήσω να ασχολούμαι με τα πολιτικά. Εξαντλημένος από τη δουλειά, ανίκανος για παραγωγική δραστηριότητα, βρήκα τον εαυτό μου να περιπλανιέται στα κοινωνικά δίκτυα νιώθοντας την κατάθλιψη και την κόπωση μου να διογκώνονται.

Η «Αριστερά» του Twitter μπορεί συχνά να γίνει ένας μίζερος, αποκαρδιωτικός χώρος. Νωρίτερα, φέτος, σημειώθηκαν κάποιες σοβαρές διαμάχες στις οποίες συγκεκριμένα αριστερά-ταυτιζόμενα προφίλ καταγγέλλθηκαν (called out) και αποδοκιμάστηκαν. Στα προφίλ αυτά είχαν ειπωθεί πράγματα ενίοτε απαράδεκτα· εντούτοις, ο τρόπος με τον οποίο διασύρθηκαν προσωπικά και κυνηγήθηκαν άφησε ένα άσχημο κατάλοιπο: Την δυσσομία της κακής συνείδησης και της ηθικής του κυνηγιού μαγισσών. Ο λόγος που δεν πήρα θέση σε κανένα από τα περιστατικά αυτά ήταν επειδή, ντρέπομαι που το λέω, φοβήθηκα. Οι νταήδες βρίσκονταν σε άλλο μέρος της παιδικής χαράς. Δεν ήθελα να τραβήξω την προσοχή τους.

Η καταφανής αγριότητα αυτών των αντιπαραθέσεων συνοδεύονταν από κάτι ακόμα πιο διάχυτο και, για αυτόν τον λόγο, ίσως περισσότερο εξουθενωτικό: μια ατμόσφαιρα σαρκαστικής κακίας. Ο πιο συχνός αποδέκτης αυτής της κακίας ήταν ο Όουεν Τζόουνς (Owen Jones),² και οι επιθέσεις στον Τζόουνς – το άτομο που είναι το πλέον υπεύθυνο για την ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης στο Η.Β. τα τελευταία χρόνια – ήταν ένας από τους λόγους που αισθανόμουν τόσο αποθαρρημένος. Αν αυτό παθαίνει ένας αριστερός που όντως πετυχαίνει να φέρει τον αγώνα στο επίκεντρο της Βρετανικής ζωής, τότε γιατί να θέλει ο/η οποιαδήποτε να τον ακολουθήσει; Υπάρχει τρόπος να ξεφύγει κανείς από αυτή την χωρίς παύση κακοποίηση, άλλος από το να παραμείνει σε μια θέση ανίσχυρης περιθωριοποίησης;

Ένα από τα πράγματα που με έβγαλαν από την καταθλιπτική μου νάρκη ήταν το να πηγαίνω στην Ανοιχτή Συνέλευση του Ίπσουιτς (Ipswich), κοντά στο σπίτι μου. Η Ανοιχτή Συνέλευση είχε γίνει δεκτή με τη συνηθισμένη χλεύη και ειρωνεία. Μας έλεγαν πως ήταν ένα άχρηστο διαφημιστικό κόλπο όπου οι αριστεροί των μέσων, συμπεριλαμβανομένου και του Τζόουνς, θεοποιούνταν σε μια ακόμη «από-τα-πάνω» επίδειξη μιας κουλτούρας διασήμων. Το τί πραγματικά συνέβη στη Συνέλευση στο Ίπσουιτς διαφέρει πολύ από την καρικατούρα αυτή. Το πρώτο μισό της βραδιάς – που κορυφώθηκε με μια εμψυχωτική ομιλία από τον Όουεν Τζόουνς – καθοδηγήθηκε πράγματι από τους κεντρικούς ομιλητές. Όμως στο δεύτερο μισό της συνέλευσης, ακτιβιστές από όλη την εργατική τάξη του Σάφολκ (Suffolk) μιλούσαν μεταξύ τους, αλληλοϋποστηρίζονταν, και αντάλλαζαν εμπειρίες και στρατηγικές. Απέχοντας πολύ από το να είναι ένα ακόμη παράδειγμα ιεραρχικού αριστερισμού, η Ανοιχτή Συνέλευση ήταν ένα παράδειγμα για το πώς το κά-

θετο μπορεί να συνδυαστεί με το οριζόντιο: η δύναμη και το χάρισμα των μέσων μπόρεσαν να τραβήξουν κόσμο που δεν είχε ξαναβρεθεί σε αίθουσα για πολιτική συνέλευση και να μιλήσει με έμπειρους ακτιβιστές κάνοντας στρατηγικές. Η ατμόσφαιρα ήταν αντι-ρατσιστική και αντι-σεξιστική, αλλά και αναπάντεχα απαλλαγμένη από την παραλυτική αίσθηση ενοχής και καχυποψίας που καλύπτει σαν όξινη και πνιγηρή ομίχλη την Αριστερά του Twitter.

Μετά ήταν ο Ράσελ Μπραντ (Russell Brand).³ Θαυμάζω τον Μπραντ από καιρό – είναι ένας από τους ελάχιστους γνωστούς κωμικούς της σημερινής σκηνής από εργατικό ταξικό περιβάλλον. Τα τελευταία χρόνια έχει υπάρξει ένας σταδιακός αλλά αμείλικτος μεγαλοαστισμός της τηλεοπτικής κωμωδίας, με τον εξωφρενικά χαζό καθωσπρεπισμό του Μάικλ Μάκινταϊρ (Michael McIntyre) και έναν θλιβερό καταγισμό από αδιάφορους διπλωματούχους τυχαίους να κυριαρχούν στη σκηνή.

Μια μέρα πριν από την πλέον διάσημη συνέντευξη του Μπραντ στον Τζέρεμι Πάξμαν (Jeremy Paxman)⁴ που προβλήθηκε στο «Newsnight», είχα δει στο Ίπσουιτς την παράσταση του Μπραντ με τίτλο το *Σύνδρομο του Μεσσία*. Η παράσταση ήταν ξεκάθαρα υπέρ των μεταναστών, υπέρ των κομμουνιστών, αντι-ομοφοβική, διαποτισμένη από τη διάνοια της εργατικής τάξης χωρίς να φοβάται να το δείξει, και αρκετά κουίρ με τον τρόπο που η δημοφιλής κουλτούρα συνήθιζε να είναι (δηλαδή καμία απολύτως σχέση με την ξινή ταυτοτική ευσέβεια που μας κληροδότησαν οι ηθικιστές της μετα-δομιστικής «αριστεράς»). Ο Μάλκολμ Χ (Malcolm X), ο Τσε (Che), η πολιτική ως ψυχεδελική αποδιάρθρωση της υπάρχουσας πραγματικότητας: αυτό ήταν ο κομμουνισμός· κάτι σέξι, κουλ και προλεταριακό, όχι ένα κήρυγμα που σου κουνάνε το δάχτυλο.

Το επόμενο βράδυ είχε γίνει προφανές πως η εμφάνιση του Μπραντ προκάλεσε μια στιγμή διχασμού. Για κάποιους από εμάς, η σχεδόν ιατροδικαστικής ακρίβειας υπονόμηση του Πάξμαν από τον Μπραντ ήταν τρομερά συγκινητική, σχεδόν θαυματουργή. Δεν μπορούσα να θυμηθώ την τελευταία φορά που είχε δοθεί σε ένα άτομο από την εργατική τάξη ο χώρος για να καταστρέψει τόσο επιμελώς έναν ταξικά «ανώτερο» αντίπαλο χρησιμοποιώντας εξυπνάδα και λογική. Αυτό δεν ήταν όπως όταν ο Τζόνι Ρότεν (Johnny Rotten) έβριζε τον Μπιλ Γκράντυ (Bill Grundy) – μια πράξη ανταγωνισμού που περισσότερο επιβεβαίωνε παρά αμφισβητούσε τα στερεότυπα περί τάξης. Ο Μπραντ υπερείχε σε εξυπνάδα του Πάξμαν – και η χρήση του χιούμορ ήταν αυτή που ξεχώρισε τον Μπραντ από την δυσθυμία της τόσης πολύς «Αριστεράς». Ο Μπραντ κάνει τους ανθρώπους να νιώθουν καλά με τον εαυτό τους, ενώ η ηθικιστική αριστερά ειδικεύεται στο να κάνει τους ανθρώπους να νιώθουν άσχημα, και δεν ικανοποιείται με τον εαυτό της μέχρι τα κεφάλια αυτών να λυγίσουν από τις ενοχές και το μίσος για τον εαυτό.

Η ηθικιστική αριστερά γρήγορα διασφάλισε πως το όλο θέμα δεν θα είχε να κάνει με το ρήγμα που ο Μπραντ δημιούργησε στις βαρετές συμβάσεις των «συζητήσεων» στα κυρίαρχα ΜΜΕ, ούτε με τον ισχυρισμό του πως *η επανάσταση επρόκειτο να γίνει*. (Αυτός ο τελευταίος ισχυρισμός δεν μπορούσε παρά να αντιμετωπιστεί από τη μικροαστική, ναρκισσιστική με καλυμμένα-τα-αυτιά αριστερά, ως δήλωση με την οποία ο Μπραντ θέλει να *οδηγήσει* την επανάσταση – κάτι στο οποίο απάντησαν με την τυπική μνησικακία: «Δεν χρειάζομαι κάποια *διασημότητα* να με καθοδηγήσει».) Για τους ηθικιστές, το κυρίαρχο θέμα έπρεπε να αφορά την προσωπική ζωή του Μπραντ – συγκεκριμένα τον σεξισμό του. Σε αυτή την παραληρητική μακαρθική ατμόσφαιρα που διαμορφώθηκε από την ηθικιστική αριστερά, σχόλια που θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως σεξιστικά σημαίνουν ταυτόχρονα πως ο Μπραντ *είναι* σεξιστής, πράγμα το οποίο με τη σειρά του σημαίνει πως *είναι* μισογύνης. Ορθά-κοφτά, τελειωμένος, καταδικασμένος.

Είναι σωστό πως ο Μπραντ, όπως και όλες/οι μας, θα πρέπει να λογοδοτεί για τη συμπεριφορά του και τη γλώσσα που χρησιμοποιεί. Ωστόσο, αυτή η αναζήτηση θα πρέπει να λαμβάνει χώρα σε μια ατμόσφαιρα συντροφικότητας και αλληλεγγύης και, μάλλον, όχι δημόσια με την πρώτη κιάλας ευκαιρία – παρόλο που όταν ο Μπραντ ρωτήθηκε περί σεξισμού από τον Μεχντί Χασάν (Mehdi Hasan) επέδειξε ακριβώς το είδος της καλοπροαίρετης ταπεινότητας που σαφώς απουσιάζει από τα πέτρινα πρόσωπα εκείνων που τον επέκριναν.

Δεν νομίζω ότι είμαι σεξιστής, αλλά θυμάμαι τη γιαγιά μου, τον καλύτερο άνθρωπο που γνώρισα ποτέ, που ήταν ρατσίστρια, αλλά νομίζω πως δεν το ήξερε. Δεν ξέρω αν κουβαλάω κάποιου είδους πολιτισμικό βαρίδιο, ξέρω όμως ότι έχω πολύ μεγάλη αγάπη για την προλεταριακή αργκό, όπως «πουλάκι μου» ή «αγαπούλα», επομένως αν οι γυναίκες πιστεύουν πως είμαι σεξιστής, μάλλον είναι σε καλύτερη θέση από εμένα να το κρίνουν, οπότε θα το δουλέψω.

Η παρέμβαση του Μπραντ δεν ήταν μια προσπάθεια για ηγεσία. Ήταν μια προσπάθεια για έμπνευση, ένα κάλεσμα στα όπλα. Και εγώ, προσωπικά, εμπνεύστηκα. Ενώ κάποιους μήνες πριν θα παρέμενα σιωπηλός όταν οι ηθικιστές της καθωσπρέπει Αριστεράς θα τον επέβαλλαν σε δίκες παρωδία και δολοφονίες χαρακτήρα – με «στοιχεία», κυρίως, μαζεμένα από τον δεξιό και συντηρητικό Τύπο, που είναι πάντα διαθέσιμος να βοηθήσει – αυτή τη φορά ήμουν προετοιμασμένος να εναντιωθώ. Η απάντηση στον Μπραντ έγινε γρήγορα το ίδιο σημαντική όσο και η συνέντευξη στον Πάξμαν. Όπως σημείωσε η Λώρα Όλντφιλντ Φορντ (Laura Oldfield Ford),⁵ ήταν μια στιγμή διαύγειας. Και ένα από τα πράγματα που ξεκαθάρισαν

για εμένα ήταν ο τρόπος με τον οποίο τα τελευταία χρόνια, ένα μεγάλο μέρος της αυτοαποκαλούμενης «αριστεράς» έχει καταστείλει το ζήτημα της τάξης.

Η ταξική συνείδηση είναι εύθραυστη και φευγαλέα. Ο μικροαστισμός που κυριαρχεί στην ακαδημία και την πολιτιστική βιομηχανία χαρακτηρίζεται από κάθε είδους λεπτών υπεκφυγών και προκαταλήψεων που εμποδίζουν το ζήτημα ακόμη και να τεθεί, και τότε, αν το ζήτημα τεθεί, σε κάνει να νιώθεις πως το να το θέτεις είναι μια τρομερή αυθάδεια ή κάποια παραβίαση της εθιμοτυπίας. Μιλάω εδώ και χρόνια σε αριστερές ή αντικαπιταλιστικές εκδηλώσεις, ωστόσο σπανίως έχω μιλήσει – ή μου έχει ζητηθεί να μιλήσω – για την τάξη δημοσίως.

Από την στιγμή όμως που η τάξη επανεμφανίστηκε, ήταν αδύνατο να μην την δεις παντού στις αντιδράσεις πάνω στο θέμα του Μπραντ. Ο Μπραντ είχε γρήγορα κριθεί ή/και αμφισβητηθεί από τουλάχιστον τρία απόφοιτα από ιδιωτικά σχολεία πρόσωπα της Αριστεράς. Άλλοι μας είπαν ότι ο Μπραντ δεν θα μπορούσε να ανήκει στην εργατική τάξη επειδή ήταν εκατομμυριούχος. Είναι ανησυχητικό το πόσοι πολλοί «αριστεροί» έμοιαζαν να συμφωνούν με τις τοποθετήσεις του Πάξμαν: «Τι δίνει σε αυτό τον άνθρωπο της εργατικής τάξης το δικαίωμα να μιλάει;» Είναι επίσης ανησυχητικό, για την ακρίβεια θλιβερό, το ότι φαίνεται να πιστεύουν πως ο κόσμος της εργατικής τάξης οφείλει να μένει στην φτώχεια, την ασημαντότητα και την ανέχεια, διότι αλλιώς θα χάσει την «αυθεντικότητα» του.

Κάποιος μου έστειλε μια ανάρτηση που γράφτηκε για τον Μπραντ στο Facebook. Δεν γνωρίζω το άτομο που την έγραψε, και δεν θα ήθελα να το κατονομάσω. Το σημαντικό είναι πως η ανάρτηση ήταν ενδεικτική ενός συνόλου υπεροπτικών και πατερναλιστικών συμπεριφορών που από ότι φαίνεται μπορεί κανείς να έχει, αρκεί να αυτοπροσδιορίζεται ως αριστερός. Όλο το ύφος ήταν τρομαχτικά αυταρχικό, σαν να επρόκειτο για έναν δάσκαλο που βαθμολογεί ένα παιδί, ή έναν ψυχίατρο που διαγιγνώσκει έναν ασθενή. Ο Μπραντ, όπως φαίνεται, είναι «ξεκάθαρα τρομερά ασταθής [...] μια κακή σχέση, ή επαγγελματική απόρριψη και ξανακυλά στην τοξικοεξάρτηση, το λιγότερο.» Παρόλο που το άτομο που έκανε την ανάρτηση ισχυρίζεται πως «στα αλήθεια συμπαθεί κάπως [τον Μπραντ]», ενδεχομένως να μην πέρασε ποτέ από το μυαλό του πως ένας από τους λόγους που ο Μπραντ μπορεί να χαρακτηριστεί «ασταθής» είναι ακριβώς αυτή η πατερναλιστική ψευδοπεφωτισμένη «διάγνωση» από την «αριστερή» αστική τάξη. Υπάρχει ακόμα ένα σοκαριστικό αλλά εξίσου αποκαλυπτικό απόσπασμα όπου, σα να μην συμβαίνει τίποτα, το άτομο αναφέρεται στην «ανομοιόμορφη εκπαίδευση» του Μπραντ «με τα ντροπιαστικά γλωσσικά ολισθήματα που χαρακτηρίζουν τον αυτοδίδακτο» – στο οποίο με μεγαλοψυχία αναφέρει, «Δεν έχω κανένα θέμα με αυτό» – ω, μα πόσο καλός είναι! Δεν πρόκειται για κάποιον αποικιακό γραφειοκράτη που γρά-

φει για τις προσπάθειές του να διδάξει σε «αυτόχθονες» την Αγγλική γλώσσα τον 19^ο αιώνα, ή για έναν Βικτωριανό διευθυντή ιδιωτικού ιδρύματος που αναφέρεται σε κάποιον/α υπότροφο· είναι μια «αριστερή» γραφή, μόλις πριν από μερικές εβδομάδες.

Που ακριβώς πάμε από εδώ και πέρα; Είναι καταρχήν απαραίτητο να αναγνωρίσουμε τα χαρακτηριστικά των Λόγων και των επιθυμιών που μας έχουν οδηγήσει σε αυτό το σκοτεινό και καταστροφικό σημείο όπου η τάξη έχει εξαφανιστεί, αλλά ο ηθικισμός είναι παντού, όπου η αλληλεγγύη είναι αδύνατη, αλλά οι ενοχές και ο φόβος πανταχού παρών – και όχι επειδή μας τρομοκρατεί η δεξιά αλλά επειδή έχουμε επιτρέψει σε μεγαλοαστικούς τρόπους συγκρότησης της υποκειμενικότητας να μολύνουν το κίνημα. Θεωρώ πως υπάρχουν δύο λιβιδινικοί-λογοθετικοί σχηματισμοί που έχουν επιφέρει αυτή την κατάσταση. Αυτοαποκαλούνται αριστεροί ωστόσο – όπως κατέδειξε το επεισόδιο με τον Μπραντ – είναι με πολλούς τρόπους ένα σημάδι πως η αριστερά – προσδιορισμένη ως παράγοντας στην ταξική πάλη – έχει σχεδόν εξαφανιστεί.

Μέσα στο Κάστρο των Βαμπίρ

Ο πρώτος σχηματισμός είναι αυτό που αποκαλώ Κάστρο των Βαμπίρ. Το Κάστρο των Βαμπίρ ειδικεύεται στο να αναπαράγει ενοχή. Καθοδηγείται από την *επιθυμία ενός ιερέα* να αναθεματίσει και να καταδικάσει, από την *επιθυμία ενός σχολαστικού ακαδημαϊκού* να είναι ο πρώτος που θα φανεί να εντοπίζει ένα λάθος, και από την *επιθυμία ενός χίπστερ* να είναι δημοφιλής. Ο κίνδυνος που ενέχει μια επίθεση στο Κάστρο των Βαμπίρ είναι πως θα φανεί – και το οποίο θα κάνει τα πάντα για να ενισχύσει αυτή τη σκέψη – ότι γίνεται επίθεση στους αγώνες ενάντια στον ρατσισμό, τον σεξισμό, τον ετεροσεξισμό. Ωστόσο, κάθε άλλο από το να είναι η μόνη έκφραση τέτοιων αγώνων, το Κάστρο των Βαμπίρ είναι καλύτερα να γίνει κατανοητό ως μια μεγαλοαστική-φιλελεύθερη διαστροφή και ιδιοποίηση της ενέργειας των κινημάτων αυτών. Το Κάστρο των Βαμπίρ γεννήθηκε τη στιγμή όπου ο αγώνας να μην καθοριζόμαστε από ταυτοτικές κατηγορίες έγινε αποστολή να έχουμε «ταυτότητες» που αναγνωρίζονται από ένα μεγαλοαστικό μέγα Άλλο.

Το προνόμιο που σίγουρα απολαμβάνω ως λευκός άνδρας συνίσταται εν μέρει στο ότι δεν αντιλαμβάνομαι την εθνικότητα και το φύλο μου, και είναι μια νηφάλια και αποκαλυπτική εμπειρία να σου υπενθυμίζουν κάθε τόσο αυτά τα τυφλά σημεία. Ωστόσο, αντί να αναζητάμε έναν κόσμο όπου όλοι και όλες αποκτάμε την

ελευθερία μας από την ταυτοτική κατηγοριοποίηση, το Κάστρο των Βαμπίρ αναζητά να συμμαζέψει τους ανθρώπους πίσω σε ταυτοτικά στρατόπεδα, όπου θα καθορίζονται για πάντα με όρους που τίθενται από τις κυρίαρχες δυνάμεις, παραλυμένοι από την αυτοσυνείδηση και απομονωμένοι από μια λογική σολιψισμού που επιμένει να λέει πως δεν μπορούμε να καταλάβουμε ο ένας την άλλη, εκτός και αν ανήκουμε στην ίδια ταυτοτική ομάδα.

Έχω παρατηρήσει έναν συναρπαστικό μηχανισμό μαγικής αντιμετάθεσης, προβολής-άρνησης μέσω του οποίου η αναφορά και μόνο στην τάξη αντιμετωπίζεται αυτόματα σαν μια προσπάθεια υποβάθμισης της σημασίας της φυλής και του φύλου. Στην πραγματικότητα το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει, εφόσον το Κάστρο των Βαμπίρ χρησιμοποιεί μια τελικά φιλελεύθερη ερμηνεία της φυλής και του φύλου, προκειμένου να περιπλέξει την τάξη. Σε όλη την παράλογη και τραυματική συζήτηση περί προνομίων που προηγήθηκε τον προηγούμενο χρόνο στο Twitter, η συζήτηση για το *ταξικό* προνόμιο απουσίαζε ολοκληρωτικά. Το καθήκον, όπως πάντα, παραμένει η άρθρωση της τάξης, του φύλου και της φυλής – αλλά η ιδρυτική κίνηση του Κάστρου των Βαμπίρ είναι η *αποδιάρθρωση* της τάξης από τις άλλες κατηγορίες.

Το πρόβλημα που κλήθηκε να λύσει το Κάστρο των Βαμπίρ είναι το εξής: πως είναι δυνατόν να κατέχεις τεράστιο πλούτο και εξουσία, αλλά συγχρόνως να παρυσιάζεσαι ως θύμα, περιθωριοποιημένος/η και αντισυμβατικός/η; Η λύση βρισκόταν ήδη εκεί – στην Χριστιανική Εκκλησία. Το Κάστρο των Βαμπίρ, έτσι, καταφεύγει σε όλες τις διαβολικές στρατηγικές, τις σκοτεινές παθολογίες και τα εργαλεία ψυχολογικού βασανισμού που εφηύρε ο Χριστιανισμός και τα οποία ο Νίτσε (Nietzsche) περιέγραψε στην *Γενεαλογία της Ηθικής*. Το ιερατείο της κακής συνείδησης, αυτή η φωλιά των ευσεβών εμπόρων ενοχής, είναι αυτό για το οποίο μας προειδοποιούσε ο Νίτσε όταν έλεγε ότι κάτι χειρότερο από τον Χριστιανισμό ήταν καθοδόν. Ε, λοιπόν, βρίσκεται πλέον εδώ...

Το Κάστρο των Βαμπίρ τρέφεται από τη ζωτικότητα, τα άγχη και τις αδυναμίες νεαρών μαθητριών, αλλά πρωτίστως ζει από τη μετατροπή της οδύνης ορισμένων ομάδων σε ακαδημαϊκό κεφάλαιο – όσο πιο «περιθωριακές» τόσο το καλύτερο. Οι πιο προβεβλημένες φιγούρες του Κάστρου των Βαμπίρ είναι αυτές που εντόπισαν μια νέα αγορά στην οδύνη – όποιος/α βρει μια ομάδα περισσότερο καταπιεσμένη και υποταγμένη από οποιαδήποτε άλλη από αυτές που έχουν ήδη αξιοποιηθεί, θα προαχθεί πολύ γρήγορα στην ιεραρχία.

Ο πρώτος νόμος του Κάστρου των Βαμπίρ είναι: εξατομίκευσε και ιδιωτικοποίησε τα πάντα. Ενώ στην *θεωρία* τάσσεται υπέρ της δομιστικής κριτικής, στην *πράξη* δεν εστιάζει σε τίποτα πέρα από την ατομική συμπεριφορά. Κάποια μέλη

της εργατικής τάξης δεν είχαν την καλύτερη δυνατή ανατροφή και μπορεί να γίνουν ενίοτε αγενείς. Να θυμάσαι: το να καταδικάζεις άτομα είναι πάντα πιο σημαντικό από το να εστιάζεις σε απρόσωπες δομές. Η πραγματική άρχουσα τάξη, διαδίδει ιδεολογίες ατομικισμού, ενώ η ίδια τείνει να δρα ως τάξη. (Πολλές από τις αποκαλούμενες «συνομωσίες», δεν είναι παρά η κυρίαρχη τάξη που επιδειχνει την ταξική της αλληλεγγύη.) Το Κάστρο των Βαμπίρ, ως αφελής υπηρέτης της κυρίαρχης τάξης, κάνει το αντίθετο: ανταποκρίνεται, στα λόγια, στην «αλληλεγγύη» και τη «συλλογικότητα», ενώ δρα πάντα σαν οι ατομικιστικές κατηγορίες που επιβάλλονται από την εξουσία να έχουν πραγματική ισχύ. Όντας μικροαστικής καταγωγής, τα μέλη του Κάστρου των Βαμπίρ είναι άκρως ανταγωνιστικά, όμως το καταπιέζουν με τον παθητικοεπιθετικό τρόπο που χαρακτηρίζει την αστική τάξη. Αυτό που τους ενώνει δεν είναι η αλληλεγγύη, αλλά ο αμοιβαίος φόβος – ο φόβος ότι θα είναι οι επόμενοι που θα εκτεθούν, θα αποκαλυφθούν, θα καταδικαστούν.

Ο δεύτερος νόμος του Κάστρου των Βαμπίρ είναι: μετέτρεψε την σκέψη και τη δράση σε κάτι πάρα πολύ δύσκολο. Δεν πρέπει να υπάρχει ελαφρότητα, και σίγουρα όχι χιούμορ. Το χιούμορ δεν είναι κάτι σοβαρό εξ ορισμού, έτσι; Η σκέψη είναι δύσκολη δουλειά για ανθρώπους με κυριλέ φωνές και ρυτιδιασμένα πρόσωπα. Εκεί που υπάρχει αυτοπεποίθηση, εισήγαγε τον σκεπτικισμό. Να λες: μην βιάζεσαι, πρέπει να το σκεφτούμε πιο αναλυτικά. Να θυμάσαι: το να έχεις βεβαιότητες είναι καταπιεστικό και μπορεί να οδηγήσει στα γκούλαγκ.

Ο τρίτος νόμος του Κάστρου των Βαμπίρ είναι: διέδωσε όση περισσότερη ενοχή μπορείς. Όση περισσότερη ενοχή, τόσο το καλύτερο. Οι άνθρωποι πρέπει να νιώθουν άσχημα: σημαίνει ότι κατανοούν τη βαρύτητα των πραγμάτων. Είναι εντάξει να απολαμβάνεις ταξικά προνόμια εφόσον νιώθεις ενοχή για τα προνόμια, και κάνεις άλλους σε υποδεέστερη ταξική θέση να νιώθουν εξίσου ένοχα. Κάνεις και μερικές καλές πράξεις για τους φτωχούς, έτσι;

Ο τέταρτος νόμος του Κάστρου των Βαμπίρ είναι: ουσιοποίησε. Ενώ τα μέλη του Κάστρου των Βαμπίρ επικαλούνται πάντα τη ρευστότητα των ταυτοτήτων, την πολλαπλότητα και την ετερότητα – εν μέρει για να καλύψουν το κατά κανόνα εύπορο, προνομιούχο, ή μεγαλοαστο-αφομοιωτικό τους υπόβαθρο – ο εχθρός πρέπει πάντα να ουσιοποιείται. Εφόσον οι επιθυμίες που ζωογονούν το Κάστρο των Βαμπίρ είναι σε μεγάλο βαθμό οι επιθυμίες ενός ιερέα να αναθεματίσει και να καταδικάσει, πρέπει να υπάρχει μια ισχυρή διάκριση μεταξύ Καλού και Κακού, με το τελευταίο να ουσιοποιείται. Παρατήρησε τις τακτικές. Ο Χ έκανε ένα σχόλιο/ συμπεριφέρθηκε με έναν ορισμένο τρόπο – το σχόλιο αυτό/ η συμπεριφορά αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως τρανσφοβική/ σεξιστική κλπ. Μέχρι εδώ, όλα καλά. Το επόμενο βήμα είναι ο καταλύτης. Ο Χ τότε προσδιορίζεται ως τρανσφοβικός/ σε-

ξιστής κλπ. Ολόκληρη η ταυτότητα του/ της καθορίζεται από ένα απερίσκεπτο σχόλιο, ή ένα ολίσθημα στη συμπεριφορά. Μόλις το Κάστρο των Βαμπίρ κινητοποιήσει το κυνήγι μαγισσών, το θύμα (που συχνά προέρχεται από εργατικό περιβάλλον και δεν έχει μαθητεύσει στην παθητικοεπιθετική εθιμοτυπία των αστών) θα οδηγηθεί, σχεδόν σίγουρα, στο να χάσει την ψυχραιμία του, επιβεβαιώνοντας περαιτέρω την θέση του ως παρία/ το τελευταίο αναλώσιμο στην κανιβαλική φρενίτιδα.

Ο πέμπτος νόμος του Κάστρου των Βαμπίρ είναι: σκέψου σαν φιλελεύθερος (επειδή αυτό είσαι). Το έργο του Κάστρο των Βαμπίρ για συνεχή αποθήκευση αντιδραστικής οργής συνίσταται στο να επισημαίνει διαρκώς το προκλητικά προφανές: το κεφαλαίο συμπεριφέρεται σαν κεφάλαιο (δεν είναι πολύ σωστό αυτό!), οι καταπιεστικοί μηχανισμοί του κράτους καταπιέζουν. Πρέπει να διαμαρτυρηθούμε!

Νεο-αναρχία στο Ηνωμένο Βασίλειο

Ο δεύτερος λιβιδινικός σχηματισμός είναι ο νεο-αναρχισμός. Με τον όρο νεο-αναρχισμό, σε καμία περίπτωση δεν αναφέρομαι στους αναρχικούς ή τους συνδικαλιστές που εμπλέκονται στην πραγματική οργάνωση του χώρου εργασίας, όπως το Solidarity Federation.⁶ Ενώ περισσότερο αυτούς/ές που προσδιορίζονται ως αναρχικοί/ές αλλά η εμπλοκή τους στην πολιτική εκτείνεται ελάχιστα πέρα από τις φοιτητικές διαδηλώσεις και καταλήψεις, και τον σχολιασμό στο Twitter. Όπως οι κάτοικοι του Κάστρου των Βαμπίρ, οι νεο-αναρχικοί/ές συνήθως προέρχονται από ένα μικροαστικό περιβάλλον, αν όχι από κάποια πιο προνομιούχα τάξη.

Είναι επίσης στη συντριπτική πλειοψηφία νέοι: στα είκοσι τους ή το πολύ στις αρχές των τριάντα, ένας περιορισμένος ιστορικός ορίζοντας καθορίζει την νεο-αναρχική τους θέση. Οι νεο-αναρχικοί δεν έχουν βιώσει κάτι άλλο εκτός από καπιταλιστικό ρεαλισμό. Μέχρι οι νεο-αναρχικοί να αναπτύξουν πολιτική συνείδηση – και πολλοί από αυτούς αρκετά πρόσφατα, δεδομένου του επιπέδου εριστικής υπεροψίας που ενίοτε επιδεικνύουν – το Κόμμα των Εργατικών είχε γίνει κέλυφος του Μπλερ, ο οποίος εφαρμόζε νεοφιλελευθερισμό με κάποια ψήγματα κοινωνικής δικαιοσύνης στο πλάι. Αλλά το πρόβλημα με τον νεο-αναρχισμό είναι ότι απερίσκεπτα αντανάκλα την ιστορική στιγμή αντί να προσφέρει κάποια διαφυγή από αυτήν. Ξεχνάει, ή μάλλον ειλικρινά αγνοεί τον ρόλο του Κόμματος των Εργατικών στην εθνικοποίηση μεγάλων βιομηχανιών και υπηρεσιών κοινής ωφέλειας,

ή στην ίδρυση του Εθνικού Συστήματος Υγείας. Οι νεο-αναρχικοί θα ισχυριστούν ότι η «κοινοβουλευτική πολιτική δεν άλλαξε ποτέ τίποτα», ή ότι «το Κόμμα των Εργατικών ήταν πάντα άχρηστο», ενώ την ίδια στιγμή θα συμμετέχουν σε πορείες υπέρ του ΕΣΥ, η θα κάνουν retweet καταγγελίες για την διάλυση αυτού που έχει απομείνει από το κράτος πρόνοιας. Εδώ υπάρχει ένας περίεργος σιωπηρός κανόνας: είναι θεμιτό να διαμαρτύρεσαι ενάντια στις αποφάσεις του κοινοβουλίου, αλλά δεν επιτρέπεται να μπεις στην βουλή, ή στα ΜΜΕ για να επιτύχεις αλλαγές από εκεί. Τα κυρίαρχα ΜΜΕ είναι για να απαξιώνονται, αλλά το «Question Time» του BBC είναι για να παρακολουθείται και να αποδοκιμάζεται στο Twitter. Η καθαρότητα καταλήγει στη μοιρολατρία: καλύτερα να μην αμαυρωθείς ούτε στο ελάχιστο από την διαφθορά του κυρίαρχου· καλύτερα να «αντιστέκεσαι» ανώφελα από το να ρισκάρεις να λερώσεις τα χέρια σου.

Δεν αποτελεί, λοιπόν, έκπληξη που τόσοι πολλοί νεο-αναρχικοί εμφανίζονται ως καταθλιπτικοί. Αυτή η κατάθλιψη αναμφίβολα ενισχύεται από τα άγχη της μετα-πανεπιστημιακής ζωής, αφού, όπως το Κάστρο των Βαμπίρ, ο νεο-αναρχισμός έχει ως φυσικό περιβάλλον του τα πανεπιστήμια, και συνήθως διαδίδεται από όσους/ες σπουδάζουν για μεταπτυχιακούς τίτλους σπουδών, ή από αυτούς και αυτές που έχουν πρόσφατα αποφοιτήσει από τέτοιες σπουδές.

Τι πρέπει να γίνει;

Γιατί έχουν έρθει στο προσκήνιο αυτοί οι δύο σχηματισμοί; Ο πρώτος λόγος είναι ότι το κεφάλαιο επέτρεψε να ευημερήσουν, επειδή εξυπηρετούν τα συμφέροντά του. Το κεφάλαιο κατέστειλε την οργανωμένη εργατική τάξη με την αποσύνθεση της ταξικής συνείδησης, υποτάσσοντας βίαια τα σωματεία πείθοντας παράλληλα τις «σκληρά εργαζόμενες οικογένειες» να ταυτιστούν με τα δικά τους στενά καθορισμένα συμφέροντα, αντί με τα συμφέροντα της ευρύτερης τάξης· αλλά γιατί να ανησυχεί το κεφάλαιο για μια «αριστερά» που αντικαθιστά την ταξική πολιτική με έναν ηθικολογικό ατομικισμό, και η οποία αντί να οικοδομεί την αλληλεγγύη σπέρνει φόβο και ανασφάλεια;

Ο δεύτερος λόγος είναι αυτό που η Τζόντι Ντιν (Jodi Dean) έχει ονομάσει επικοινωνιακό καπιταλισμό (communicative capitalism). Ίσως και να ήταν εφικτό να αγνοήσουμε το Κάστρο των Βαμπίρ και τους νεο-αναρχικούς αν δεν υπήρχε ο καπιταλιστικός κυβερνοχώρος. Η ευσεβής ηθικολογία του Κάστρου των Βαμπίρ υπήρξε χαρακτηριστικό μιας ορισμένης «αριστεράς» εδώ και πολλά χρόνια – εάν

όμως δεν ήσουν μέλος της συγκεκριμένης εκκλησίας, μπορούσες να αποφύγεις τους κήρυκες της. Τα κοινωνικά μέσα δείχνουν ότι πλέον αυτό δεν ισχύει, και ότι δεν υπάρχει προστασία από τις ψυχικές παθολογίες που πολλαπλασιάζουν οι λόγοι της.

Οπότε, τι μπορούμε να κάνουμε τώρα; Πρώτα από όλα, είναι επιτακτικό να απορρίψουμε τον ταυτοτισμό, και να αναγνωρίσουμε ότι δεν υπάρχουν ταυτότητες, παρά μόνο επιθυμίες, συμφέροντα και ταυτίσεις. Μέρος της σπουδαιότητας του εγχειρήματος των Βρετανικών Πολιτισμικών Σπουδών (British Cultural Studies) – όπως έγινε τόσο έντονα και συγκινητικά έκδηλο στην εγκατάσταση του Τζον Άκομφρα (John Akomfrah), *The Unfinished Conversation* και στην ταινία του *The Stuart Hall Project* – ήταν η αντίστασή τους στην ταυτοτική ουσιοκρατία. Αντί να ακινητοποιεί τους ανθρώπους σε δεσμά ήδη παγιωμένων αντιστοιχίσεων, το νόημα ήταν να αντιμετωπίζεται η κάθε άρθρωση ως προσωρινή και πλαστική. Καινούριες συναρθρώσεις μπορούν πάντοτε να κατασκευαστούν. Κανένας άνθρωπος δεν είναι κατ' ουσία κάτι συγκεκριμένο. Δυστυχώς η δεξιά αξιοποιεί αυτή τη γνώση πολύ πιο αποτελεσματικά από την αριστερά. Η αστική-ταυτοτική αριστερά ξέρει πολύ καλά να μεταδίδει ενοχές και να διενεργεί κυνήγια μαγισσών, αλλά δεν ξέρει να προσηλυτίζει. Άλλωστε δεν είναι αυτό το ζητούμενο. Ο σκοπός δεν είναι να αυξήσει τη δημοτικότητα κάποιας αριστερής θέσης ή να πάρει ανθρώπους με το μέρος της, αλλά να παραμείνει σε μια θέση ελιτιστικής υπεροχής, με την ταξική ανωτερότητα πλέον προσευξημένη εξίσου από την ηθική υπεροχή. «Πως τολμάς να μιλάς – εμείς είναι που εκπροσωπήσουμε τους καταπιεσμένους.»

Η άρνηση του ταυτοτισμού μπορεί να συμβεί μόνο με την επανα-διεκδίκηση της τάξης. Μια αριστερά που δεν έχει την τάξη στον πυρήνα της μπορεί μόνο να είναι ένας φιλελεύθερος μοχλός πίεσης. Η ταξική συνείδηση είναι πάντα διπλή: συμπεριλαμβάνει μια ταυτόχρονη γνώση για τον τρόπο με τον οποίο η τάξη οριοθετεί και διαμορφώνει κάθε εμπειρία, και μια γνώση της συγκεκριμένης θέσης που καταλαμβάνουμε μέσα στην ταξική δομή. Πρέπει να θυμόμαστε ότι απώτερος σκοπός του αγώνα μας δεν είναι η αναγνώριση από την αστική τάξη, ούτε καν η καταστροφή της αστικής τάξης καθαυτής. Είναι η ταξική δομή που πρέπει να καταστραφεί – μια δομή που πληγώνει τους πάντες, ακόμα και αυτούς που αντλούν υλικό όφελος από αυτήν. Τα συμφέροντα της εργατικής τάξης είναι συμφέροντα όλων· τα συμφέροντα της αστικής τάξης είναι τα συμφέροντα του κεφαλαίου, που δεν είναι συμφέροντα κανενός. Ο αγώνας μας πρέπει να στοχεύει στη δημιουργία ενός νέου και απροσδόκητου κόσμου, όχι στη διατήρηση ταυτοτήτων που διαμορφώθηκαν και διαστρεβλώθηκαν από το κεφάλαιο.

Αν αυτό φαίνεται σαν ένα απαγορευτικό και τρομαχτικό εγχείρημα, τότε είναι. Αλλά μπορούμε να εμπλακούμε από τώρα σε πολλές προεικονίζουσες δράσεις. Για την ακρίβεια, τέτοιες δραστηριότητες θα ξεπερνούσαν την προεικόνιση – θα ενεργοποιούσαν έναν ενάρετο κύκλο, μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία όπου οι μεγαλοαστικοί τρόποι της υποκειμενικότητας θα αποδιαρθρώνονται και μια νέα οικουμενικότητα θα αρχίζει να οικοδομείται. Πρέπει να μάθουμε, ή να ξαναμάθουμε πως να οικοδομούμε τη συντροφικότητα και την αλληλεγγύη, αντί να *δουλεύουμε υπέρ* του κεφαλαίου με το να καταδικάζουμε, ή να κακοποιούμε ο ένας την άλλη. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια πως πρέπει πάντα να συμφωνούμε – απεναντίας, πρέπει να φτιάξουμε τις συνθήκες όπου η διαφωνία θα μπορεί να εκφράζεται χωρίς τον φόβο του αποκλεισμού και του αφορισμού.

Πρέπει να σκεφτούμε πολύ στρατηγικά για το πως θα χρησιμοποιήσουμε τα κοινωνικά μέσα – μνημονεύοντας πάντα, ότι σε αντίθεση με τον εξισωτισμό που αξιώνουν για τα κοινωνικά μέσα οι λιμπιντικοί μηχανικοί του κεφαλαίου, αυτή τη στιγμή είναι μια εχθρική περιοχή, αφιερωμένη στην αναπαραγωγή του. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορούμε να καταλάβουμε το έδαφος και να αρχίσουμε να το χρησιμοποιούμε για την παραγωγή ταξικής συνείδησης. Πρέπει να αποδράσουμε από την «συζήτηση» που έχει στήσει ο επικοινωνιακός καπιταλισμός, και όπου το κεφάλαιο μας καλοπιάνει συνεχώς για να συμμετέχουμε, και να θυμόμαστε ότι εμπλεκόμαστε σε μια ταξική πάλη. Ο στόχος δεν είναι να «είμαστε» ακτιβιστές, αλλά να βοηθήσουμε την εργατική τάξη να ενεργοποιηθεί και να μεταμορφωθεί. Έξω από το Κάστρο των Βαμπίρ, τα πάντα είναι πιθανά.

Σημειώσεις

1. Το κείμενο δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στην ηλεκτρονική έκδοση *The North Star*, στις 22 Νοεμβρίου 2013. Η μετάφραση έγινε από το πρωτότυπο, η δημοσίευση του οποίου έχει αρχειοθετηθεί ήδη από τις 29 Νοεμβρίου 2013. <https://web.archive.org/web/20131129003704/https://thenorthstar.info/?p=11299>. Μετάφραση: Κώστας Σαββόπουλος και Αντρέας Μερκούρης.

2. Σημ. Μτφ. Ο Owen Jones είναι Βρετανός δημοσιογράφος, συγγραφέας, πολιτικός αναλυτής και μέλος του κόμματος των Εργατικών. Διατηρεί μια στήλη πολιτικού περιεχομένου στην εφημερίδα *the Guardian*. Θεωρείται ως μια από τις εξέχουσες φιγούρες των εργατικών και της Αριστεράς συνολικά, που έκανε την ταξική ανάλυση ξανά κυρίαρχη στην βρετανική δημόσια σφαίρα.

3. Σημ. Μτφ. Ο Russell Edward Brand είναι Άγγλος κωμικός, συγγραφέας και ηθοποιός. Έχει συμμετάσχει σε κάποιες σχετικά γνωστές κωμωδίες της δεκαετίας του 2000, όπως το *Forgetting Sarah Marshall*, το *Get Him to the Greek* αλλά και στις ταινίες *Despicable Me*. Ως κωμικός ασχολείται με θέματα όπως η συστημική ανισότητα και η περιβαλλοντική καταστροφή, και ως εκ τούτου, θεωρείται ένας αυθεντικά ριζοσπαστικός κωμικός.

4. Ο Jeremy Paxman είναι Βρετανός δημοσιογράφος, τηλεπαρουσιαστής και περσόνα του ραδιοφώνου. Γνωστός για τις καυστικές συνεντεύξεις του απέναντι σε πολιτικούς, όπου πολλές φορές κάνει επιθετικές ερωτήσεις, καταφεύγει σε *ad hominem* επιχειρήματα και γενικώς ακολουθεί έναν σχετικά ανορθόδοξο τρόπο συνέντευξης.

5. Σημ. Μτφ. Βρετανίδα συγγραφέας και εικαστικός. Το 2011 κυκλοφόρησε μια συλλογή σχεδίων με τίτλο *Savage Messiah* (Verso Books), με εισαγωγή από τον Mark Fisher. Η δουλειά της έχει χαρακτηριστεί ως σημείο συνάντησης των καταστασιακών, του Alan Moore και της βρετανικής punk/rave αισθητικής των δεκαετιών του 1980 και 1990.

6. Το Solidarity Federation είναι μια αναρχοσυνδικαλιστική οργάνωση βάσης, στην Αγγλία.

Σχόλια πάνω στο Κάστρο των Βαμπίρ

Κώστας Σαββόπουλοςⁱ, Αντρέας Μερκούρηςⁱⁱ

Ο Φίσερ (Fisher) έγραψε αυτό το άρθρο πριν από περίπου μία δεκαετία – το «μακρινό» 2013. Ωστόσο, για εμάς που κάναμε τη μετάφραση, το κείμενο φαντάζει εξαιρετικά επίκαιρο. Πολλά από τα αδιέξοδα που παρουσιάζονται στο κείμενο όπως, για παράδειγμα, η μεταστροφή του Κόμματος των Εργατικών σε μια νεοφιλελεύθερη, εύπεπτη και πολιτικά ορθή εκδοχή των Tories – κάτι που ο Φίσερ είχε ήδη διαγνώσει από την δεκαετία του 1990 – ήρθαν στο προσκήνιο στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα με την επικράτηση του ΣΥΡΙΖΑ στις εκλογές του 2015. Το κλασικό, απλό, αλλά παρ' όλα αυτά ισχύον σχήμα του «Δεν Υπάρχει Εναλλακτική» (TINA)¹, ειδικότερα στο πλαίσιο του *Καπιταλιστικού Ρεαλισμού* όπως εύστοχα τον περιγράφει ο ίδιος στο ομώνυμο βιβλίο του 2009, μας δείχνει τα δόντια του.

Οι εναλλακτικές πολιτικές, τουλάχιστον σε επίπεδο διακυβέρνησης, έχουν συναντήσει τα όριά τους. Ο καπιταλισμός έχει κυριαρχήσει και ο νεοφιλελευθερισμός αποτελεί το κυρίαρχο κοινωνικό δόγμα. Μέσα σε ένα τέτοιο τοξικό πεδίο, τα κινήματα, η άσκηση πολιτικής «από τα κάτω», ακόμα και ο πολιτικός διάλογος, αποκτούν κάποια ποιοτικά χαρακτηριστικά που αναπόφευκτα «μολύνονται» από την κυρίαρχη ιδεολογία. Να το θέσουμε αλλιώς. Έχουμε ξεχάσει να κάνουμε κριτική γιατί, μάλλον, έχουμε ξεχάσει τους θεμελιώδεις κανόνες που τη διέπουν. Δηλαδή, ασκούμε κριτική σε κάτι προκειμένου να βελτιωθεί, ή έστω για να δημιουργή-

i. Υποψήφιος διδάκτορας, τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, savvo92@yahoo.gr.

ii. Φοιτητής, τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

γήσουμε έναν νέο χώρο αγωνισμού στα συγκείμενα του οποίου μπορούμε να διεκδικήσουμε πράγματα που, εκ πρώτης όψεως, φαίνονται αδύνατα. Δεν μιλάμε φυσικά για μια καλοπροαίρετη κριτική στον καπιταλισμό προκειμένου να εξανθρωπιστεί, γιατί ούτως ή άλλως παίρνουμε ως δεδομένο πως ο καπιταλισμός δεν επιδέχεται διόρθωση ή εκδημοκρατισμό.

Εκείνο στο οποίο αναφερόμαστε είναι ακριβώς αυτό που υπογραμμίζει και ο Φίσερ: την ανάγκη για επαναπροσέγγιση ή καλύτερα για επανεφεύρεση της συντροφικότητας και της αλληλεγγύης. Η ανάληψη της κριτικής απέναντι σε κάτι ή σε κάποιον/αν που δεν είναι από ιδεολογική θέση εναντίον μας, οφείλει να αφήνει ένα ελεύθερο πεδίο που θα αναγνωρίζει πως όλοι οι άνθρωποι διαμορφώνονται και ζουν μέσα από παρόμοιες δομές, πως αναπαράγουν τις ίδιες αντιφάσεις και παθογένειες, και πως έχουν την δυνατότητα της αλλαγής και της εξέλιξης. Κανένας και καμία δεν γεννήθηκε τέλειος ή τέλεια.

Υπάρχουν δύο άξονες πάνω στους οποίους μπορούμε να τοποθετήσουμε αυτή τη σκέψη. Δύο λόγοι, δηλαδή, για τους οποίους θεωρούμε πως η κριτική σκέψη έχει μετατραπεί από εργαλείο βελτίωσης σε εργαλείο πολεμικής.

Ο πρώτος λόγος είναι η διάχυση του καπιταλιστικού φαντασιακού σε ολόκληρο το κοινωνικό σώμα. Από τον πολιτισμό μέχρι την εργασία και από την πολιτική μέχρι τις διαπροσωπικές σχέσεις, ο καπιταλισμός αποτελεί τον μοναδικό παραγωγικό πόλο. Τα υπό άλλες συνθήκες, «ταξικά μας γυαλιά» έχουν πάει περίπατο. Κάθε συναίσθημα, κάθε αίτημα, κάθε επιθυμία, φαίνεται να διαμεσολαβείται από το Κεφάλαιο και την ανεστραμμένη του οπτική. Πώς μπορείς να σκεφτείς με διαφορετικό, πέρα από τον κυρίαρχο τρόπο, όταν όλες οι προσλαμβάνουσές μας έχουν ένα συγκεκριμένο πρόσημο; Είναι σαν να σου ζητείται να περιγράψεις ένα πρόσωπο που δεν έχεις δει ποτέ. Προκαλεί έναν κόμπο, ένα υπαρξιακό σοκ που σε γενικές γραμμές γίνεται αδύνατον να υπερβούμε.

Η αποίκηση όλων των πεδίων του αισθητού κόσμου από τον καπιταλισμό έχει δημιουργήσει ένα διευρυμένο πλέγμα ανικανότητας για φαντασία, για συναίσθηση και, γενικώς, για εκείνα τα συναισθήματα και τις λειτουργίες που ο καπιταλισμός θεωρεί περιττά και άχρηστα, εφόσον δεν συμβάλλουν με θεμελιώδη τρόπο σε κάποια διαδικασία παραγωγής. Το δόγμα του «ΤΙΝΑ» έχει απλώσει τα πλοκάμια του σε όλη την κοινωνία και μας έχει αφαιρέσει βασικές λειτουργίες.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο όπου το Μέλλον φαντάζει δεδομένο και πλήρως εναρμονισμένο με το μέλλον του Καπιταλισμού – μια μίζερη, βαρετή και αέναη αναπαραγωγή του ήδη υπάρχοντος – κάθε διάθεση για κριτική εμποτίζεται από αυτήν ακριβώς τη δυσθυμία. Γιατί να μπεις άλλωστε στη διαδικασία να κάνεις κριτική σε κάτι ώστε να γίνει καλύτερο, αφού τελικά όλα φαίνεται να παραμένουν

ίδια; Ποιο το νόημα της προόδου όταν στο όριο της ορατής, πλέον, γραμμής του Τέλους βρίσκεται μόνο απόγνωση; Γιατί να θέλει ο Σίσυφος να καλυτερέψει κάτι στη ζωή του αφού τα μόνα πράγματα που μπορεί να δει είναι ένας βράχος και ένας λόφος;

Ακούγεται αρκετά απόλυτο, ωστόσο, αν αναλογιστούμε τις δομικές/κοινωνικές κρίσεις που έχουν εκδηλωθεί τα τελευταία χρόνια με διάφορες μορφές, θα διαπιστώσουμε ότι με βάση την πεπατημένη κριτική σκέψη δεν έχουμε κανένα λόγο να είμαστε αισιόδοξοι για το μέλλον. Ένα μέλλον που παρά την αβεβαιότητα του μας έχει δώσει κάποια εχέγγυα σχετικά με το ότι αυτή η αβεβαιότητα θα είναι σίγουρα χειρότερη από την βεβαιότητα της προηγούμενης χρονιάς. Με άλλα λόγια, κάθε πέρυσι και καλύτερα.

Μέσα σε αυτό το πεδίο υπαρξιακού τέλματος από τη μία, και αδυναμίας για άρθρωση μιας εναλλακτικής πορείας από την άλλη, η κριτική θεωρία από εργαλείο βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης γίνεται εργαλείο καταστροφικής αποδόμησης. Τίποτα δεν αξίζει, οπότε όλα πρέπει να καταστραφούν. Αυτή η σχεδόν πολεμική, σταυροφορική διάθεση εναντίον όλων των «ακάθαρτων» και συνένοχων στοιχείων δεν λειτουργεί αντιθετικά με το Κεφάλαιο και τον καπιταλισμό. Ίσα ίσα, τα τροφοδοτεί.

Ο δεύτερος λόγος είναι η επέλαση του ναρκισσισμού. Ήδη από την αρχή της δεκαετίας του 2010, αναδύεται ένα νέο είδος ακτιβισμού και «πολιτικοποίησης» που βασίζεται ιδιαίτερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, και στην οικοδόμηση της «περσόνας». Η περσόνα είναι συνήθως ένα άτομο που ακολουθεί κάποια γενική ιδεολογία με αόριστο και αφηρημένο τρόπο, και η οποία όμως δεν υπακούει σε κάποιον ελεγκτικό μηχανισμό, σε κάποιο κόμμα, σε κάποια οργάνωση ή σε κάποιου είδους αντίστοιχη πολιτική ομαδοποίηση. Κατά συνέπεια, οι θέσεις που αναλαμβάνει δεν εξαρτώνται από κάποια ιδεολογική αρχή, αλλά πρωτίστως από το μέγεθος του κοινωνικού κεφαλαίου που μπορεί να συσσωρεύσει και τον αριθμό των «followers» που μπορεί να συγκεντρώσει. Για αυτό και πολλές φορές η «περσόνα» αναλαμβάνει πολιτικές θέσεις που μπορεί να είναι εξαιρετικά αντιφατικές μεταξύ τους. Μια δεδομένη χρονική στιγμή μπορεί να υποστηρίζει κάτι, και την αμέσως επόμενη να αλλάζει την τοποθέτησή της ριζικά.

Βαρύνουσας σημασία σε αυτό το σημείο είναι η θέση του Φίσερ αναφορικά με την αντικατάσταση της πολιτικής στάσης από την ηθικολογία. Η πολιτική στάση απομακρύνεται από την παραδοσιακή μαρξιστική βάση του υλισμού και μπαίνει στη σφαίρα της μεταφυσικής, εκεί δηλαδή που κυριαρχούν (ως δοθέντα) η αισθητική και η ηθική – τα κατεξοχήν πεδία κυριαρχίας του Κεφαλαίου. Το ζητούμενο πλέον δεν είναι η συγκρότηση κάποιου συλλογικού υποκειμένου, όποια

μορφή και αν (θέλουμε να) έχει αυτό, αλλά η συσσώρευση ηθικού και αισθητικού κεφαλαίου από το κάθε άτομο. Οικολόγος πλέον είναι αυτός ο οποίος καταναλώνει έξυπνα και ηθικά· φεμινιστής είναι αυτός ο οποίος θα συμμετάσχει σε σταυροφορίες ενάντια σε pop προϊόντα που στιγματίζονται ως σεξιστικά· αντικαπιταλιστής είναι αυτός ο οποίος θα ανεβάσει μια selfie από διαδήλωση ή θα αναδημοσιεύσει στο Facebook ένα καυστικό πολιτικό άρθρο που ανάθεμα αν θα έχει διαβάσει.

Η περσόνα αποτελεί την ψηφιακή προσωποποίηση της προσαρμοστικότητας του Κεφαλαίου. Η πλαστικότητα της «πολιτικής τοποθέτησης» μιας περσόνας, εξαρτάται μόνο από τους followers και τα like με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το περιεχόμενο και η βασική λειτουργία ενός εμπορεύματος, ενός «αγαθού», εξαρτάται από το ενδεχόμενο κέρδος. Η κυρίαρχη πολιτική γίνεται προσομοίωση και επιτελείται από ψηφιακά άβαταρ χωρίς να υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο επίδικο. Οι δολοφονίες χαρακτήρα και οι καταγγελίες λαμβάνουν χώρα μπροστά σε ένα μεγάλο συναισθηματικό ψηφιακό ακροατήριο· και αν κάτι τελικά κερδίζει δεν είναι ποτέ ένα πολιτικό διακύβευμα, παρά μόνο παράγεται υπεραξία ηθικής και συναισθήματος, τα οποία όπως έχουμε ήδη σημειώσει συνιστούν το συναισθηματικό συνάλλαγμα από το οποίο τρέφονται οι περσόνες.

Από το «a copy of a copy of a copy» των Nine Inch Nails περνάμε στο «simulacrum of a simulacrum of a simulacrum». Έτσι, στο τέλος δεν έχει απομείνει τίποτα που να θυμίζει ότι λαμβάνει κάπου χώρα κάποια πολιτική διαδικασία η οποία δεν θα συνίσταται απλώς στη λεκτική επίκληση ενός πολιτικού ομοιώματος. Στην πραγματικότητα, υπάρχει μόνο η προσομοίωση της πολιτικής, η επίφαση.

Πρόκειται για έναν στρατό από ψηφιακές και μιντιακές περσόνες που θα έκαναν ακόμα και τατουάζ το σφυροδρέπανο ή το άλφα σε κύκλο – αν ήταν της μόδας – προκειμένου να μας πείσουν πως είναι ριζοσπάστες, ενώ ταυτόχρονα δεν έχουν βρεθεί ποτέ στη ζωή τους σε μια κινητοποίηση· όπου ενώ το μηνιαίο τους εισόδημα ξεπερνάει κατά πολλές φορές τον μέσο μισθό ενός εργαζομένου, την αμέσως επόμενη στιγμή μας εγκαλούν γιατί δεν λαμβάνουμε τόσο ριζοσπαστικές θέσεις όσο αυτοί.

Περισσότερο από την επανεφεύρεση της αλληλεγγύης και της συντροφικότητας υπάρχει επιτακτική ανάγκη να ξαναβρούμε τον τρόπο να κάνουμε πολιτική. Άμεσα, υλικά και αποτελεσματικά. Με τρόπο δηλαδή, που θα παράγει υλικά αποτελέσματα. Μακριά από την νεοφιλελεύθερη ενσωμάτωση της περσόνας και των Μ.Κ.Ο., εκτιμάμε ότι πρέπει να επιδιώξουμε μια πολιτική που να θέτει πάλι το επίδικο της τάξης – όχι ως φετίχ, ούτε βέβαια ως το μοναδικό σημείο πολιτικής συγκρότησης. Να το θέτει, ωστόσο, ως εκείνο το σημείο που είναι ικανό να παρα-

γάγει κίνηση και υλική αλλαγή· ως εκείνο το σημείο πάνω στο οποίο θα μπορούν να συναντηθούν και άλλες μορφές καταπίεσης· ως ένα σημείο που θα μπορεί να συνδέσει διαφορετικά υποκείμενα, ανεξαρτήτως φύλου, σεξουαλικότητας, καταγωγής, θέσης στην κοινωνική πυραμίδα και τοποθέτησης στο φάσμα της «ριζοσπαστικότητας».

Η έξοδος από το Κάστρο των Βαμπίρ θα πρέπει να συνεπάγεται και την ταυτόχρονη διάλυσή του. Και μετά την ρίψη αλατιού σε εκείνη την καμένη γη ώστε να μην φυτρώσει ποτέ ξανά τίποτα τόσο διασπαστικό και εχθρικό προς την κοινωνία. Όσο περισσότερο παραμένουμε στο ή και μας διαφεντεύει το Κάστρο των Βαμπίρ, τόσο περισσότερο κινδυνεύουμε να αποτύχουμε να βρούμε την έξοδο και να καταλήξουμε να περιφερόμαστε μέσα στους διαδρόμους του με τα κακέκτυπα του Γκάρι Όλντμαν (Gary Oldman) να μας υποδεικνύουν τι σημαίνει ηθική, πολιτική και αισθητική, και κυρίως, το ταξικό μας συμφέρον.

Σημειώσεις

1. There Is No Alternative. Νεοφιλελεύθερο δόγμα που προέρχεται από την γνωστή θέση για το «Τέλος Της Ιστορίας» και των ιδεολογιών, και θεωρεί πως δεν υπάρχει καμία πολιτική εναλλακτική απέναντι στον καπιταλισμό.

Συμπόσιο «Η τέχνη και ο σχεδιασμός της εκτεταμένης πραγματικότητας» | ERASMUS XR Multiplier Event

Ινώ Θεοδώρου, Πένυ Παπαγεωργοπούλου, Δημήτρης Χαρίτοςⁱ

Στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού έργου «Erasmus XR - Experience and immersive technologies - from creative practice to educational theory», το *Τμήμα Ψηφιακών Τεχνών και Κινηματογράφου* του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σε συνεργασία με τη *Στέγη του Ιδρύματος Ωνάση*, διοργάνωσαν το συμπόσιο «The art and design of XR» / «Η τέχνη και η τεχνολογία της εκτεταμένης πραγματικότητας» στην Εθνική Πινακοθήκη (Αθήνα, 23 & 24 Σεπτεμβρίου 2022). Το συμπόσιο αποτέλεσε την πρώτη από τις δύο δραστηριότητες παρουσίασης (multiplier event) των βασικών ευρημάτων και εργασιών του έργου.

Το έργο Erasmus XR υλοποιείται με τη συγχρηματοδότηση του προγράμματος Erasmus+ και υλοποιείται από τέσσερα ακαδημαϊκά ιδρύματα: το Jagiellonian University (Πολωνία), την Εθνική Σχολή Κινηματογράφου του Łódź (Πολωνία), το Τμήμα Ψηφιακών Τεχνών και Κινηματογράφου (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών), το Πανεπιστήμιο της Μάλτας. Αντικείμενο του έργου αποτελεί η εκπαίδευση των συνεργαζόμενων ακαδημαϊκών ερευνητών στη χρήση τεχνολογιών εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας στους τομείς των τεχνών και πολιτισμού, η μεταφορά της αποκτηθείσας γνώσης στους φοιτητές και στο ευρύ κοινό, και η σύνδεση της χρήσης αυτής της τεχνολογίας με την αγορά.

Πιο συγκεκριμένα, το πρόγραμμα ανταποκρίνεται στην επείγουσα ανάγκη εμπλουτισμού των προγραμμάτων σπουδών των ευρωπαϊκών ακαδημαϊκών ιδρυμάτων με θεωρητική αλλά και πρακτική γνώση που αφορά στις προαναφερθείσες τεχνολογίες, μέσω της δημιουργίας νέων μαθημάτων με αντικείμενο τον σχεδιασμό, υλοποίηση και αξιολόγηση εμπειριών εικονικής/επαυξημένης πραγματικότητας. Επιπρόσθετα, εστιάζει στην κατάρτιση του επιστημονικού προσωπικού και των φοιτητών των συνεργαζόμενων ιδρυμάτων στην αποτελεσματική διαχεί-

i. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ριση, διάδοση και παραγωγή καλλιτεχνικών έργων ή πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών στην ψηφιακή σφαίρα, καθώς και στη βελτιωμένη επικοινωνία των δημιουργών με το κοινό.

Ως εκ τούτου, στόχο του συμποσίου «The art and design of XR» αποτέλεσε η ενίσχυση της διάδοσης γνώσης γύρω από τις νέες τεχνολογίες εμπύθισης, και η δημιουργία ενός πλαισίου ανταλλαγής πληροφορίας και απόψεων ανάμεσα σε καλλιτέχνες, ακαδημαϊκούς, ερευνητές και επαγγελματίες των αντίστοιχων κλάδων. Ειδικότερα, το συμπόσιο εστίασε σε καλλιτεχνικές πρακτικές και πολιτισμικές προεκτάσεις, συμμετοχικές εμπειρίες, και επιχειρηματικές πτυχές των διαφορετικών μορφών εκτεταμένης πραγματικότητας. Έναν ακόμη βασικό στόχο του συμποσίου αποτέλεσε η ενδυνάμωση των δεσμών της ελληνικής κοινότητας για την εικονική πραγματικότητα, τα θεμέλια της οποίας είχαν τεθεί στην επιστημονική διημερίδα «VR@GR» το 2018, σε μία ακόμη συνδιοργάνωση του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και της Στέγης.

Ενθαρρύνοντας το διάλογο μεταξύ ομιλητών και ακροατηρίου, επετεύχθη μία σφαιρική χαρτογράφηση των τρεχουσών τεχνολογικών εξελίξεων και δημιουργικών πρακτικών στους τομείς της εικονικής και εκτεταμένης πραγματικότητας, καθώς και η ανάπτυξη γεφυρών επικοινωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων, αλλά και όλων των ενδιαφερόμενων μερών. Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκαν 35 ομιλίες, συμπεριλαμβανομένων 3 διεθνώς αναγνωρισμένων κεντρικών ομιλητών (Chris Salter, Michel Reilhac, Marcos Novak), που κάλυψαν διαφορετικά γνωστικά πεδία και ποικίλες εφαρμογές των εν λόγω τεχνολογιών. Επιπρόσθετα, οι ομιλίες πλαισιώθηκαν από μια έκθεση έργων εικονικής πραγματικότητας που είχε στόχο να διεγείρει το ενδιαφέρον και να διευκολύνει την κατανόηση. Στο πλαίσιο αυτής της έκθεσης το κοινό είχε τη δυνατότητα να γίνει κοινωνός ψηφιακών εμπειριών και να συνδυάσει τη θεωρία με την πρακτική εφαρμογή.

Οι κεντρικοί άξονες γύρω από τους οποίους στράφηκε το ενδιαφέρον του συμποσίου ήταν οι εξής:

α) Κοινωνικές και πολιτισμικές προοπτικές σε εικονικά περιβάλλοντα πολλών χρηστών

Στη συγκεκριμένη ενότητα παρουσιάστηκαν εφαρμογές πολιτισμικού, κοινωνικού και εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος που εκμεταλλεύονται τη δυνατότητα των πολυχρηστικών περιβαλλόντων εικονικής πραγματικότητας. Πιο συγκεκριμένα, η ταυτόχρονη εμπύθιση πολλών χρηστών αναδεικνύει νέες προοπτικές συνεργασίας, συνδημιουργίας και επικοινωνίας που προσφέρει το ίδιο το μέσο, οδηγώντας σε καινοτόμες δημιουργικές και καλλιτεχνικές πρακτικές που προκύπτουν σε εκπαιδευτικό και ερευνητικό πλαίσιο. Επιπρόσθετα, η συνύπαρξη πολλών χρηστών εντός των εικονικών περιβαλλόντων επιτρέπει την πλουσιότερη βιωματική εμπ

πειρία σε εφαρμογές που άπτονται του τουριστικού ενδιαφέροντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Εντός των πολυχρηστικών εμπυθιστικών περιβαλλόντων αναπτύσσονται νέες επικοινωνιακές διαδικασίες και ρόλοι, που μπορούν να προσεγγιστούν από τα πεδία των παραστατικών τεχνών και της σημειωτικής, μεταξύ άλλων.

β) Η εκτεταμένη πραγματικότητα ως δημιουργικό μέσο – Τεχνολογίες αιχμής και σχεδιασμός

Η υιοθέτηση των τεχνολογικών επιτευγμάτων ως δημιουργικών μέσων, αποτελεί μια μοναδική ευκαιρία για την ανάπτυξη διεπιστημονικών συνεργειών, που προσφέρουν νέες οπτικές στις παραδοσιακές καλλιτεχνικές πρακτικές. Μία εμπειρία επαυξημένης ανάγνωσης ενός βιβλίου ποιήσης, διαδραστικές χορευτικές παραστάσεις εκτεταμένης πραγματικότητας, υβριδικές παραγωγές σε σύνθετα περιβάλλοντα XR που συνδυάζουν την παιγνιοποίηση με θεατρικές πρακτικές, είναι ορισμένα από τα αποτελέσματα της σύμπραξης τέχνης και τεχνολογίας, που παρουσιάστηκαν σε αυτή την ενότητα. Τεχνολογίες όπως η επαυξημένη πραγματικότητα, η διεπαφή εγκεφάλου-υπολογιστή (EEG), η καταγραφή κίνησης, και η επικοινωνία και διάδραση χρηστών σε συμμετοχικά ψηφιακά περιβάλλοντα, μπορούν να αξιοποιηθούν στην αναζήτηση νέων πεδίων πειραματισμού, ενώ αντίστροφα οι ανάγκες των σύγχρονων δημιουργών μπορούν να επανατροφοδοτήσουν τις τεχνολογικές εξελίξεις.

γ) Κινηματογραφική Εικονική Πραγματικότητα – Κινηματογραφία της εμπύθισης

Οι τεχνολογίες εκτεταμένης πραγματικότητας υιοθετούνται με αυξανόμενο ρυθμό από καλλιτέχνες, οι οποίοι πειραματιζόμενοι με τα νέα μέσα αναπαριστούν ιδέες, προβληματισμούς και επικοινωνούν μηνύματα με καινοτόμους τρόπους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτέλεσαν τα έργα καλλιτεχνών/ερευνητών που παρουσιάστηκαν στη συγκεκριμένη θεματική, τα οποία πραγματεύονταν διαφορετικά ζητήματα, μεταξύ των οποίων η άνοια, ως μία έντονα επώδυνη μα ταυτόχρονα ποιητική διαδικασία εκφυλισμού της μνήμης, η αναπαραγωγή αρχαίων ηχοτοπίων ως στοιχείων της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς και άλλα πολιτικά και κοινωνικά ερωτήματα. Σε αυτή τη θεματική ενότητα αναδείχθηκε επίσης ο σημαντικός ρόλος που διαδραματίζει η αφήγηση στη δημιουργία εμπειριών εκτεταμένης πραγματικότητας, καθώς αποτελεί μία από τις βασικές συνιστώσες παρουσίας, εμπύθισης και εμπλοκής του κοινού.

δ) Διανομή και επιχειρηματικές πτυχές της εκτεταμένης πραγματικότητας

Η συγκεκριμένη θεματική εστίασε στη διαδικασία σχεδιασμού εφαρμογών εικονικής πραγματικότητας για εμπορική αξιοποίηση στους τομείς της εκπαίδευσης ενηλίκων, της υγείας (αγορά MEDxR), αλλά και της ψυχαγωγίας (κινηματο-

γραφική παραγωγή εκτεταμένης πραγματικότητας). Αξιοποιώντας στοιχεία παιγνιοποίησης, σχεδιασμού ψηφιακών κόσμων, και άλλων δημιουργικών πρακτικών, αναπτύσσονται προϊόντα που προσφέρουν καινοτόμες λύσεις στα εν λόγω πεδία. Τα ιδιαίτερα οφέλη που μια τέτοια προσέγγιση δύναται να έχει σε καθεμία περίπτωση είναι πολλαπλά (π.χ. προσέλκυση του χρήστη μέσω ενός ευχάριστου διαδραστικού περιβάλλοντος, ευκολότερη πρόσληψη και καλύτερη κατανόηση της προσφερόμενης πληροφορίας, καλύτερη διαχείριση των συμπτωμάτων του χρόνιου πόνου). Επιπλέον, παρουσιάστηκαν οι ειδικές απαιτήσεις που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη για την ανάπτυξη ενός τέτοιου προϊόντος, καθώς και επιτυχημένες στρατηγικές διάθεσης στην αγορά, αλλά και σε διαφορετικές πλατφόρμες.

ε) Βυθίζοντας το κοινό στην εμπειρία της εκτεταμένης πραγματικότητας και επιτρέποντας τη συμμετοχή του κοινού

Το ενδιαφέρον στράφηκε γύρω από το ρόλο του ψηφιακού επισκέπτη σε εφαρμογές εικονικής πραγματικότητας και σε διαδραστικές εγκαταστάσεις, καθώς και στις μεθόδους που υιοθετήθηκαν, προκειμένου να επιτευχθεί η εμπύθιση του χρήστη και η καλύτερη κατανόηση του πλαισίου στο οποίο βρίσκεται. Παρουσιάστηκαν εμπειρίες που προσφέρουν διαφορετικό βαθμό και τρόπο διάδρασης με τα ψηφιακά περιβάλλοντα (θέαση, δράση, δημιουργία). Ορισμένα σε-

νάρια διάδρασης απαιτούν την κίνηση του σώματος στο φυσικό χώρο, ή την επικοινωνία μέσω χειρονομιών, ενώ άλλες επιδιώκουν τη συνέργεια μεταξύ των επισκεπτών προκειμένου να εξελιχθεί η αφήγηση, επιτυγχάνοντας με αυτό τον τρόπο μια κοινωνική και συμμετοχική εμπειρία. Επιπλέον, ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στις δυνατότητες που προσφέρουν τέτοιες εφαρμογές (σε ένα άτυπο εκπαιδευτικό πλαίσιο) σε σχέση με την ενίσχυση της γνώσης για το παρελθόν, είτε μέσω ιστορικά τεκμηριωμένων χωρικών αναπαραστάσεων (π.χ. πόλη, οικία) είτε προσκαλώντας το χρήστη να εξερευνήσει τις εναλλακτικές σεναριακές δυνατότητες που θα μπορούσαν να προσφέρουν οι διαφορετικές διακλαδώσεις ιστορικών αφηγήσεων.

Εκτός των παρουσιάσεων που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο των πέντε θεματικών ενοτήτων, στο συμπόσιο φιλοξενήθηκαν τρεις ακόμη παρουσιάσεις από τους κεντρικούς ομιλητές Chris Salter, Michel Reilhac και Marcos Novak. Οι ομιλητές παρουσίασαν αποσπάσματα του πρόσφατου καλλιτεχνικού τους έργου, εστίασαν στις φιλοσοφικές και καλλιτεχνικές πτυχές της εκτεταμένης πραγματικότητας, τη σχέση της με άλλες μορφές τέχνης, άλλες τεχνολογίες, αλλά και τις κοινωνικές και πολιτισμικές προεκτάσεις της. Επίσης, παρουσίασαν τις ιδέες τους σε σχέση με τους ορίζοντες που ανοίγουν οι συγκεκριμένες τεχνολογίες, καθώς και τα ερωτήματα που τίθενται για τους σύγχρονους δημιουργούς XR, με αφορμή τις πρόσφατες εξελίξεις στους τομείς την Μηχανικής Μάθησης, της Τεχνητής Νοημοσύνης και του Metaverse.

Η Επιστημονική Επιτροπή του Συμποσίου αποτελούταν από τους/τις παρακάτω:

- Δημήτρης Χαρίτος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ, Πρόεδρος του Τμήματος Ψηφιακών Τεχνών και Κινηματογράφου, Ελλάδα
- Adnan Hadziselimovic, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο της Μάλτας - Τμήμα Επιστημών των Μέσων και της Γνώσης, Μάλτα.
- Marta Materska-Samek, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Jagiellonian University - Τμήμα Διοίκησης και Κοινωνικής Επικοινωνίας, Πολωνία.
- Krzysztof Rижarski, Αναπληρωτής Καθηγητής, Σχολή Κινηματογράφου Ξότζ, Πολωνία.
- Μαρία Ρούσσου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Τμήμα Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών, Ελλάδα.
- Μάνθος Σαντοριναίος, Καλλιτεχνικός Διευθυντής του Κέντρου για τον Ψηφιακό Πολιτισμό «Φούρνος», Ομότιμος Καθηγητής Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών Αθηνών - Πολυμέσα - Hypermedia Lab, Ελλάδα.

- Πρόδρομος Τσιαβός, Διευθυντής Ψηφιακής Ανάπτυξης και Καινοτομίας του Ιδρύματος Ωνάση

Η Οργανωτική Επιτροπή του Συμποσίου αποτελούταν από τους/τις:

Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών | Τμήμα Ψηφιακών Τεχνών
και Κινηματογράφου: Δημήτρης Χαρίτος, Ινώ Θεοδώρου, Πένυ Παπαγεωργοπού-
λου, Ναταλία Αρσενοπούλου, Λουΐζα Κατσαρού

Στέγη Ιδρύματος Ωνάση: Πρόδρομος Τσιαβός, Ηρακλής Παπαθεοδώρου, Κα-
τερίνα Βαρδά